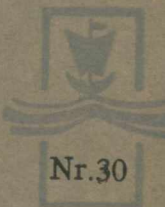

MYKOLAS BIRŽIŠKA

**DĖL
MŪSŲ SOSTINĖS**

NIDOS KNYGŲ KLUBO LEIDINYS

Nr.30

TO PATIES AUTORIAUS :

KAI KURIE M. BIRŽISKOS RAŠTAI

(VILNIANA IR DAR KAI KAS)

1. Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu. 1921.
2. Na posterunku wileńskim — straipsnių rinkinys. 6 tomeliai. 1920-1922.
3. Spalių 9 diena. 1927.
4. Mes be Vilniaus nenurimsim. 1928.
5. Vaduokime Vilnių! 1928.
6. Vilniaus Golgota. 1930.
7. Vilnius prieš lenkams jį pagrobiant. 1930.
8. Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos. 2 knygos.
1931-1938.
9. Amerikos lietuviai. 1932.
10. Chicagos lietuviai. 1936.
11. Didysis Vilniaus seimas. 1937.
12. Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose. 1938.
13. Apie lietuviškus Vilniaus miesto gatvėvardžius. 1938.
14. Per Vilnių į Varšuvą (1928).
15. Vilniaus reikalu Amerikos Lietuvoje. 1940 (bolševikų
sunaikinta).
16. Senasis Vilniaus universitetas (1579-1842). 1940,
II leid. 1955.
17. Vilniaus universitetas 1940-1941 m. 1948.
18. Lietuvių Tautos kelias į naująjį gyvenimą. 2 tomai.
1952-1953.
19. Dėl mūsų sostinės. I dalis. 1960.

MYKOLAS BIRŽIŠKA

DĖL MŪSU SOSTINĖS

(IŠ VILNIAUS DARBO ATSIMINIMŲ)

I. Ligi 1919 m. liepos 1 d.

COPYRIGHT

Nidos Knygų Klubo Leidinys Nr. 30. 1960.
Printed by NIDA PRESS, London, W.10.

VILNIAUS DARBO ATSIMINIMU METRIKA

1937 ir kiek 1938 m. Kauno „Trimate“ spausdinau savo Vilniaus darbo atsiminimus, rašydamas juos atskiromis dalimis ir žadėdamas baigti 1922 m. vasario mėn. įvykių atpasakojimu, kai aš ir mano bendradarbiai lenkų valdžios buvome ištremti iš Vilniaus į Kauną. Deja, mano pasakojimas nutrūko su 1938 m. nr. 5, kur jis buvo privartytas ligi 1919 m. liepos 1 d. Mano liga 1938 m. sausio ir vasario mėn., o labiausiai kovo mėn. Lenkijos ultimatas Lietuvai ir jo priėmimas darbą nutraukė, nes „Trimito“ redaktorius J. Kalnėnas gavo man pareikšti esąs gavęs valdžios nurodymą toliau mano atsiminimų nespausdinti. Tiesa, 1939 m. pavasarį naujas ministeris pirmininkas kun. Vladas Mironas ne tik sutiko, bet ir ragino mane savo atsiminimus tęsti, užtikrindamas leidimą „Trimitui“ juos spausdinti, ir aš ėmiau rengtis jų rašymui, kai ką ir rašyti, bet įtempta politinė orija tuo metu ir kiti jau pradėti darbai neleido man tinkamai susikaupti ties dalykais, kurie vyko prieš 20 metų skirtingose nuo vėlesnio gyvenimo sąlygose, dabartis blankino praeitį — ir atsiminimų rašymas savaime išžižo ir vėl nutrūko spaudoje nei nesirodęs. Panašiai atsitiko su atsiminimų rašymu ir 1944 m., kai gen. J. Kubiliūnas pakartotinai ėmė mane raginti rašyti, žadėdamas ir lėšų jiems išleisti.

Kad ir ligi šiolei šis rašymas toliau nepajudėjo, bet kas „Trimate“ išspausdinta, pavyko ir atskiram leidiniui parengti. Mat, drauge su kitais tremtiniais atsidūręs

Jungtinėse Amerikos Valstijose ir sekdamas tenyškčią mūsų spaudą, kartą aptikau joje žinią apie mūsų Generalinio Konsulato New Yorke turimus raštus, jų tarpe 1937 m. „Trimitą“. Maloniu Generalinio Konsulo J. Budrio sutikimu gavęs šiuo komplektu pasinaudoti, mano dukteriai Marijai Žakevičienei reikalingą man iš ten medžiagą nurašius dėkingas grąžinau jį konsulatui. Komplektas nebuvo pilnas, trūko man kelių numerių su mano atsiminimais, o kai kurių numerių tekstas (ne mūsų) iškirpinėjimu buvo sužalotas; be to, trūko man 1938 m. numerių.

Tad kreipiausi į visuomenę prašydamas, kad turintieji trūkstamus man „Trimito“ numerius maloniai juos man paskolintų pasinaudoti. Šis mano kreipimasis — „Dėl Vilniaus darbo atsiminimų“ paskelbta 1957 m. lapkričio 16 d. Chicagos „Drauge“, o lapkričio 22 d. Chicagos „Sandaroje“ ir Brooklyno „Vienybėje“. Malonusis dr. A. Petrikas tuojau paskolino man kelis jo turimus „Trimito“ numerius, kuriais papildžiau savo turimą tekstą. Maloniai atsiliepė ir kiti tautiečiai, bet turintieji mano jau naudotus numerius.

Drįsau dar kartą varginti visuomenę šiuo „mano“ reikalu — 1958 m. gegužės 16 d. „Sandaroje“ žinele „Prof. M. Biržiška ieško tokių leidinių“; be to, ten pat mano patikslinimas gegužės 30 d.

Čia jau Lietuvos ministeris Washingtone J. Kajeckas parūpino man vieną trūkstamąjį numerį. Betrūko dar tik vieno numerio — 1938 m. nr. 5. Tad ir trečią kartą spaudoje, liepos 18 d. „Vienybėje“ įsidėjau žinę „Dar trūksta“. Deja, 1938 m. „Trimito“ nr. 5 nebegavau, tad turėjau jo turinį savo leidiniui iš galvos, kad ir nepažodžiui, persakyti.

Taip radosi šis leidinys, nepakeitęs „Trimito“ paskelbto teksto, tik ištaisęs spaudos riktus ir teksto priedus papildęs dar 1958 m. numeruotais priedais.

Atsiminimų I-sios knygos pasirodymas vers mane toliau juos tęsti, deja, nebe tokiomis sąlygomis, kokiomis teko man Kaune „trimitinį“ tekstą berengti.

Visiems man šį rašinį parengti ir išleisti padėjusiems dėkoju.

1958. 10. 24, Los Angeles Kalifornijoje

M. Biržiška

Sąnarys mažos tautos, mažutės
su didžiu priešų kovoju...

(Iš A. Jakšto)

I. KAIP AŠ VIRTAU VILNIEČIU

Gimęs (1882 m.) ir užaugęs Žemaičiuose (Viekšniuose), mokslus išėjau šiauliuose (1895 - 1901 m.) ir Maskvoje (1901 - 1907 m.), su Vilniumi kaip savo krašto sostine tegavau susidurti jau būdamas studentas. 1901 m. rugpiūčio mėn. važiuodamas Maskvos universitetan, apie pusę valandos išbuvau Vilniaus stotyje. Be šiaulių, kito miesto nemačiusiam jaunuoliui Vilniaus miestas, kad ir neaiškiai, iš tolo tematomas, padarė didelį, gaudų išpūdį. Tik susipratęs ir pasiryžęs Lietuvai dirbti lietuvis, buvau susigraudinęs, kaip ir draugas - pakeleivis Pov. Urbšys (1908 m. mirė Maskvoje tik baigęs medicinos mokslus), mano pirmasis (1900 m.) lietuvių kalbos mokytojas. Jau tuomet buvo man dingtelėję galvoje ateityje Vilniuje dirbti, bet toji mintis buvo dar neaiški i nenustatė būsimojo mano gyvenimo nei darbo. Važiuodamas Maskvon išeiti teisininko mokslų ir apsirūpinti būtinu diplomu, viena tvirtai težinojau: baigęs mokslus gyvensiu ir dirbsiu tik Lietuvoje, tik savo žmonėms, bet kur ir kaip, apie tai dar negalvojau. Tad pravažiavau

pro Vilnių nenumatydamas, jog geriausius savo amžiaus metus gausiu jam paskirti.

Praėjo kiek daugiau nei pusė metų, ir teko man ne tik stotyje, bet ir pačiame Vilniaus mieste atsidurti. 1902 m. vasario 9(22) d. kartu su daugeliu kitų studentų patekęs Maskvos kalėjiman (studentai, mat, 15 metų paskubėję pareikšti, jog gana jau carui carauti), balandžio mėn. bekeliamas Kaunan, kartu su keliais kauniečiais ir vilniečiais tris dienas gavau kalėti persiunčiamajame Vilniaus kalėjime (peresilnaja tiurma). Kalėjimas buvo netoli stoties, ir tiek tegavau Vilniaus pažinti, kiek sargyba mus varė nuo stoties ligi kalėjimo. Anon pusėn bevarant buvo dar šviesu, ir nemaža žmonių buvo susirinkusių („maištininkų studentų“) pamatyti (tarp žiūrovų, pasirodo, buvo ir mano vėliau pažintas Domas Šidlauskis - Visuomis), bet atgal — Kaunan vežti — mus varė naktį, ir nieko nebematėme. Vilniaus kalėjimas (buvusiojo vienuolyno prie šv. Stepono bažnyčios apleistieji mūrai), jo sargai, kaliniai, pats viršininkas, kuris savo žmonai liepė mums virdulį užkaisti ir net degtine mus šildė — paliko man malonų atsiminimą, kažin ką sava, tėviška. Nuo to karto dažniau ėmiau galvoti apie Vilnių, norėdamas daugiau nei kalėjimo mūrus pažinti.

Dar tą pat rudenį gavęs Maskvon grįžti, tik kitą (1903) m. rudenį teisgirdau apie Vilnių iš buvusiojo Maskvos - Vilniaus - Kauno bendrakalinio draugo Lado Laumianskio (nu-

sižudė Didžiojo karo metu), kuris, išėjęs iš kalinėjimo, 1902 - 1903 m. Vilniuje gyveno, drauge su savo svainiu Jonu Baronu (Nepriklausomoje Lietuvoje Ukmergės ir III Kauno gimnazijos direktorius) dirbdamas Komercijos banke. Laumianskis nekartą man pasakojo apie Vilnių ir susipratusiųjų lietuvių pastangas jame įsikurti. Iš jo pirmą kartą išgirdau apie kun. Ambraziejų, Bortkevičienę, Vileišius ir kitus tų laikų Vilniaus lietuvių veikėjus. 1903 - 1904 m. mūsų, Maskvos lietuvių studentų slaptos draugijos, pasikalbėjimuose vis labiau aiškėjo Vilniaus reikšmė ne tik senovės Lietuvos valstybei, bet ir atgimstančiai lietuvių tautai. Man taip pat aiškėjo, jog kaip lietuvių teisininkas gausiu, greičiausia, Vilniuje apsigyventi. Tačiau neteko tam nė diplomo laukti, tik daug greičiau su Vilnium arčiau susipažinti ir griežtai susirišti.

1904 m. pavasarį atšaukus lietuvių spaudos uždraudimą, metams baigiantis pasirodė pirmieji legaliniai lietuvių laikraščiai: „Lietuvių Laikraštis“ Petrapilyje ir „Vilniaus Žinios“ Vilniuje. „Žiniose“ pat pradžioje dalyvavo Jonas Jablonskis ir Povilas Višinskis, kuriuodu žinojo mane lietuvių literatūros istorijai esantį pasiskyrusį (1903 - 1904 m. Varšuvos laikraštis „Ogniwo“ išspausdino mano straipsnius „Ze Żmudzi“), laikė mane tinkant ir lietuvių rašto darbui, tad ragino „Žinias“ rašiniiais palaikyti. 1904 - 1905 m. žiemą šį tą jiems pasiunčiau, ir tai buvo išspausdinta. Tą pat žie-

mą rusų visuomenei smarkiai ėmus bruzdėti ir mokslui aukštose mokyklose nutrūkus, mes, maskviečiai – lietuviai, ypačiai artimi Lietuvos socialdemokratų partijai, buvome raginami savo draugų – petrapiliečių grįžti Lietuvon, ypačiai Vilniun, revoliucijos rengti. Vilniaus reikšmė mums jau buvo tiek aiški, kaip lietuvių darbo centro, jog aš ir mūsų draugijos pirmininkas Jurgis Šlapelis nedvejodami ten nuvykome.

1905 m. vasario mėn. Vilniuje atsidūręs, radau nebemažą jau lietuvių šviesuomenę; vieni jau keleri metai kai buvo čia įsikūrę, Domaševičiai neseniai tik grįžę iš Sibiro trėmimo, bet daugelis tebebuvo čia naujokai, kaip ir mudu su Šlapeliu. Nemanau čia apsakyti viso tų laikų Vilniaus lietuvių darbo, tiek jį trumpai tepaliesdamas, kiek pats jame dalyvavau, tikriausiai iš kitų mokiaus dirbti visuomenės darbo. Taigi dalyvavau bendrame tautiniame lietuvių gyvenime — inteligentų pasikalbėjimuose ir pasitarimuose, vaidinimuose („Pabaigtuvių“ balete kartu su El. Kasperskaite, vėlesniąja Rucevičiene, ir kitais scenoje suktinį šokau!), Miko Petrausko chore prie šv. Mikalojaus bažnyčios, gegužinėse, Pov. Višinskio suragintas „šviesos“ bendrovei rašiau populiarią lietuvių literatūros istoriją (rankraštis žuvo 1921 m. pradžioje spaudai maždaug jau parengtas, be-trūko kelių ar keliolikos puslapių). Be to dar, būdamas socialdemokratų organizacijos narys, dalyvavau jos kuopelėse, konferencijose, atsi-

šaukimus spausdinant (mimeografu padėjau Kast. Jasiukaičiui). Gavau sueiti su Vilniaus darbininkais ir šiaip miesto liaudimi, lietuviškai ir lenkiškai kalbančia. Mokėdamas lenkiškai, partijai buvau naudingas ypačiai tarp lenkiškai kalbančiųjų.

Tų pat (1905) metų vasarą išvažiavęs iš Vilniaus ir rudenį grįžęs Maskvon, gavau ten dalyvauti spalio mėn. revoliuciniame darbininkų, tarnautojų ir studentų streike, bet jau lapkričio mėn. Vilniaus draugų buvau pašauktas darban ir, kartu su parvykusiu iš Petrapičio savo broliu Vaclovu, dirbau Vilniuje ligi pat 1906 m. vasaros. Karštas tai buvo laikas. Darbo buvo tiek, jog nekartą bekalbant tekdavo nualpti. Kiaurai įsitraukęs partijos darban, gyvenau visuomeniniu, politiniu ir net privatiu Vilniaus darbininkų gyvenimu, jų kovomis, vargais, viltimis ir nusivylimais, bendran Lietuvos gyveniman mažai tesikišdamas. Ne tiek mane traukė revoliucinė politika, kurioje gavau dalyvauti, kiek revoliucinis darbininkų ir šiaip liaudies švietimas: paskaitos, knygynėliai, pamokos... Pristatytas lenkiškai kalbančioms ne tik kalbėti, bet ir rašyti turėjau daugiausiai lenkų kalba: straipsnelius užsieniniame partijos laikraštyje („Echo życia robotniczego na Litwie“), nemažai¹⁾ atsišaukimų, brolio Vaclovo ir kitų draugų slapta Vilniuje spausdinamų, pirmuosius legalinio darbininkų

---

1) Trimite buvo: daugybę.

laikraščio „Echo“ (1906 m. pavasarį) numerius.

Bendrame Vilniaus lietuvių darbe nebepajėgiau lygiai dirbti, per daug apsunkintas partijos darbu, bet ir čia man buvo naudinga lenkų kalba. 1906 m. per kelerius mėnesius dirbau, Pov. Višinskio išsiūlytas, Myk. Roemerio (vėliau Vytauto Didžiojo universiteto rektorius) dienraštyje „Gazeta Wileńska“, informuodamas Lietuvos lenkų visuomenę apie tautinį lietuvių gyvenimą ir veikimą. Kad ir ne pats čion išpiršau, tik toks informavimas kaip tik atitiko mano nusistatymą ir norą: dar 1903 m. pradžioje draugams maskviečiams skaičiau savo pirmąjį referatą, keldamas reikalą, 80 - 90 m. Šerno - Budrio korespondencijų Petrapilio laikraštyje „Kraj“ pavyzdžiu, informuoti lenkiškai kalbančius apie lietuviškąją darbą, veikiant tuo būdu prieš skleidžiamus apie mus neteisingus gandus, melus ir šmeižtus; pirmutiniai mano straipsniai „Ogniwe“ ir „Krajuje“ ir buvo vyriausiai tokia informacija.

1905 - 1906 m. Vilniuje padirbėjęs, ne tik pamėgau miestą, bet ir pamylėjau jo žmones su jų ypatinga „lenkiška“ lietuvių - gudų kultūra, supratau jo svarbumą tolesniam lietuvių tautos atgimimui ir sunkenybes, kurias sudaro Varšuva mūsų kilimui, naudodama prieš mus vilniečių tamsumą ir kitokias jų silpnybes. Visiškai išsemtas vasarą gavęs skirtis su Vilnium ir rudenį vykti Maskvon mokslų baigti, neabejojau greit grįšias į savąjį Vil-

nių ir ten tegyvensiās. Jutaus čia būsiās Lietuvai naudingesnis negu kur kitur, toje pat Lietuvoje, gyvendamas.

1907 m. pavasarį universitetą baigęs ir vedęs vilnietę (Vilniuje gimusią, Vilniuje augusią, Vilniuje mokslus išėjusią Bronislavą Šėmytę, kurios tėvas buvo kilęs iš Vilniaus krašto lietuvių „salos“ Gervėčių par., toli anapus Vilniaus), vasarą Žemaičiuose pasilsėjęs po 1906 - 1907 m. skubiai išvartytų dviejų (III ir IV) fakulteto kursų egzaminų ir laimingai nusikratęs karine prievole, rudenį įsikūriau Vilniuje ir čia ligi pat 1922 m. vasario mėn. nuolatos gyvenau, ligi Lenkų vyriausybė mane įmetė kalėjiman ir ištrėmė iš Vilniaus. Per caro kalėjimą 1902 m. Vilniun įėjau, per Pilsudskio kalėjimą 1922 m. buvau priverstas mūsų sostinę ir apleisti.

1907 m. grįžęs Vilniaus darban, gavau verstis daug sunkesnėmis sąlygomis nei 1905 - 1906 m. Revoliucijos likimas ilgesniam laikui jau buvo išspręstas. Begalima buvo tik kiek palaikyti praūžusio audromečio laimėjimų liekanas, ir labai sunku buvo veikti visuomenės nusiminimą, skaudesnę ir pavojingesnę už pakilusios reakcijos išorės pajėgas. Pasiėmęs kelti senąją partijos darbą, jutaus vis labiau vienas esąs, draugų apleidžiamas, bejėgis prieš Vilniaus minių reakciją. Rašiau atsišaukimus, straipsnius, dalyvavau kuopelių darbuose, stengiausi duoti jiems naujo turinio, išplėsti, paįvairinti, bet tik prieš pat karą, 1913 -1914

m., tegavau pajusti gyvesnį darbo minių alsavimą. Man betgi tai jau buvo per vėlu. Kaip partijos žmogus, seniai jau buvau visuomenės iščiulptas, tad 1917 m. gruodžio mėn. iš partijos pasitraukdamas žinojau, kad ir persiskyrčiau su ja geruoju, ligi šiolei pasilaikydamas ne tik malonių, brangių atsiminimų iš 1904 - 1917 m. bendrų su partija darbų, bet ir gilią pagarbą jos idėjingumui bei nuoširdų dėkingumą už griežtą mano įvisuomeninimą.

Ne vien bendros porevoliucinio darbo sąlygos veikė mane ligi iš partijos „išveikė“. Nelinke į advokatūrą, bet dėl savo „neblagonadiožnumo“ rusų administracijos neprileidžiamas prie kurios viešos tarnybos, neišsiversdamas iš žurnalistikos darbo (1907 - 1908 m. „Žarijos“ ir 1907 - 1909 m. „Vilniaus Žinių“ redakcijose), 1909 m. rudenį vos teisigavau Vilniaus žemės banką, kuriame tarp kelių dešimčių lenkų tarnautojų radosi vos keli lietuviai, kaip antai: Ant. Smetona, Pov. Gaidelionis ir dar vienas kitas. Banke dirbdamas, gavau progos ne tik pažinti mūsų dvarininkus ir pseudointeligenčių lenkų miesčioniją, bet ir geriau suprasti agresingą lietuvių ir gudų atžvilgiu, Varšuvos nustatomą ir Vilniaus lenkų vykdomą, organizuotą visuomeninę akciją, kuriai tegalima buvo priešintis tik vieningai priešveikiant. Tad nė kiek neidealizuodamas kitų mūsų srovių vadų ir jų veikimo, rimčiau ėmiau stebėti jų darbą, kad ir laisvai kritikuo-

damas jį savo redaguojamoje (1910 - 1911 m.) „Visuomenėje“. Nuo varginančio bankinio darbo ir jo net tautiškai slegiančios mus aplinkos atsigaudavau nebe tiek visuomeninį, kiek mokslinį ir literatūrinį darbą dirbdamas. Lietuvių mokslo draugijos biblioteka leido man parengti kelis literatūros istorijos darbus, kurie nieko bendro nebeturėjo su partijos darbu, o dalyvavimas tos draugijos darbuose išlygino man kelią į kitų srovių veikėjus. Vis dėlto jokių perspektyvų didesniai mokslo ar kultūros darbui neturėjau. 1910 - 1911 m. geros progos gauti patogias sąlygas ramiam mokslo darbui apėmus lietuvių literatūros katedrą Krokuvos universitete, kurį laiką manęs tik nesuviliojusios, rimtai ir nuoširdžiai su žmona pasitaręs išsižadėjau, nedrįsdamas apleisti Lietuvos ir ryždamasis joje, negalėdamas didesnių, bent mažus lietuviškus darbelius atlikti.

Užstojo karas. Vilniaus lietuviams jis tuoju davė naujo darbo ir medžiagos politinei minčiai plėsti. Tremtinių klausimas, komiteto jiems gelbėti sudarymas, ginčai tuo klausimu, politiniai pasikalbėjimai, — visame tame beveik nedalyvavau ir dar mažiau reiškiau iniciatyvos. Mobilizavus mano brolį Vaclovą (paskiau ir kitą, Viktorą), pats svyravau kaip pasielgus: ar eiti mušti „kryžiuočių“, prieš kuriuos visa Lietuvos istorija ir iš kūdikystės įdiegti jausmai mus kelte kėlė, ar bėgti Galicijon ir lenkų pavyzdžiu kurti lietuviškus legionus. Abu keliai atrodė lygiai abejotini, Lie-

tuvai nereikalingi, nenaudingi, tad paėmė viršų civiliškai - šeimyniškas nusistatymas — likti vietoje, neapleisti Vilniaus ir laukti ten politinių įvykių raidos.

Priešingų jausmų susikirtimas ir privers-
tinis pasyvumas neleido man tuoju užimti
aiškos politinės pozicijos. Stojau prieš tuos,
kurie prisilaikė ar buvo įtariamai esą „rusų
orientacijos“, ir palaikiau „vokiečių orienta-
ciją“, kaip kiti prikišdavo, bet jos reiškėjai ją
laikė keliu į Lietuvos nepriklausomybę. Kartu
vykdžiau karo kraunamas piliečiui prievoles —
pašauktųjų kareivių šeimynų globojimą, su ki-
tais kūriau Agronomijos ir teisių pagalbos
draugiją ir kt. Bejėgis, raminaus bent pasiner-
damas mūsų dainose, iš ko vėliau radosi apie
jas keli mano rašiniai.

Frontas ėmė artėti. Tėvai buvo priversti
apleisti Žemaičių kraštą ir išvažiavo Rusijon;
buvo mėginę atvykti pas mus Vilniun ir čia su-
laukus vokiečių grįžti savo miestelin, bet aud-
rai besitartinant nebepasitikėjo savo patvaru-
mu ir vėl Rusijon pasitraukė. Atrodė, jog su
jais ir broliais gal teks mums visam amžiui at-
siskirti. Mūsų Bankas taip pat ėmė Rusijon
keltis. Su savim paėmė tarnautojų tik dalį, pa-
liktiems išmokėjo kelių mėnesių algą ir išpėjo
daugiau gal nieko nebegausiant (šiaip betgi
bene dar ištisus metus jiems mokėjo). Mane
pasižadėjo kartu su šeimyna pasiimti su sa-
vim; tai buvo man palaikyta didele malone
(dowód łaski). Tačiau kartu su žmona nuėję

geležinkelio stotin pamatėme tokią suirutę, jog pasvarstę, ką gi beveiksime toje Rusijoje ir ką rasime grįžę, kokia nauda bus Lietuvai iš mūsų važiavimo ir bene tik Vilniuje bus tas tikras, mūsų seniai laukiamas ir neaiškiai, bet kažin kaip šviesiai svajojamas darbas, nutarėme likti. Man tai pareiškus, banko direktoriai ne tik nustebo, bet ir tiesiog užpyko, kaltindami mane nerimtumu, nesirūpinimu šeimynos likimu, įspėjo mane ją badu numariniant ir t. t.

Nepasidavus nei panikai nei viliojimams neteko mums gailėtis: ir saviškiai grįžo (tėvai 1918, brolis Vaclovas 1919 ir brolis Viktoras 1920 m.), ir badu nemirėme (nors visai būdavę), ir gavome darbą, kuris ne tik mus išlaikė, bet ir Lietuvai buvo reikalingas, ir mudu, sunkaus ligikario gyvenimo prislėgtus, prikėlė ir atgaivino. Kas man betgi svarbiausia, kartu su visa Vilniaus krašto lietuvių visuomene gavęs pakelti vokiečių, komunistų ir lenkų okupaciją, su vilniečiais ne tik dvasiškai, bet tiesiog organiškai taip suaugau, jog tik fizine prievarta (1922 m. ištrėmimas) tepajėgė mane nuo jų atplėšti. Galutinai virtau vilniečiu ir įbruktas Kaunan, per 152) metų nestengiau sukaunėti. Tą pat pastebiu ir daugelyje kitų eksvilniečių, kurie geriausiose ir ramiausiose jiems Kauno gyvenimo sąlygose Vilniaus ne tik nepamiršta, bet net liguistai jo ilgisi.

(1937 m. kovo 5 d. „Trimitas“ nr. 9/846).

---

2) Ligi 1940 m. apie 20 m.

II. LIETUVOS SOSTINĖJE VOKIEČIŲ

OKUPACIJOS METU

1915 m. rugpiūčio mėn. vokiečiams besiar-
tinant prie Vilniaus ir kilus pavojui, kad rusai
traukdamiesi nepaimtų su savim visų vyrų,
kuriuos jie ir šiaip varinėjo prieš Vilnių kasti
apkasų (pvz., prie apkasų gavo dirbti mano
pažįstamas Maskvos univ. studentas Petras
Klimas), kas tik galėjo stojo piliečių milicijon,
kuri tuo pereinamuoju laiku turėjo žiūrėti
miesto tvarkos. Milicijos sudarymo klausimas
kilo lenkų tarpe, kurie norėjo sutikti vokiečius
kaip miesto šeiminkai. Tad mes, lietuviai, ir
šiokio ir tokio krypsnio, juo gausingiau sten-
gėmės stoti milicijon, kad ir niekas joje jokio
atlyginimo neturėjo, ir neleisti lenkams, kurie
žydų jon beveik neįsileido, perdaug įsiponėti.
Kartu su kitais milicijon patekau ir aš, kelias
savaites — paskutinėmis rusų ir pirmomis vo-
kiečių dienomis, ligi šie paėmė ją į savo rankas
— eidamas I-sios nuovados milicijos komisaro
(dakt. J. A. Domaševičiaus) administracinio
padėjėjo pareigas. Mat, organizuojant miliciją
rusams dar nepasitraukus, lenkams nebuvo
patogu pasiimti visas svarbiausias vietas, tai
jie pasirūpino bent nustumti lietuvius dau-
giausia į I-ją (žydiškąją) ir IX nuovadą (ko-
misaras inž. Step. Kairys), kuri apėmė miesto
kaip ir pakraštį — žvėryną. Mums betgi ir
ypačiai man toks sustūmimas su žydais tik bu-
vo naudingas, sustiprindamas ir išplėsdamas

mūsų pažintis su jais, nuteikdamas kitas kito atžvilgiu draugiškai ir net bičiuliškai; vėliau, lenkų okupacijos metu, tatai davė mums savo vaisių.

Rugsėjo 5(18) d. vokiečiams Vilnių paėmus ir čia pat lenkų prieitam ir paveiktam nežymiam vokiečių būrio karininkui gr. Pfeiliui trimis kalbomis (vokiečių, lenkų ir rusų) paskelbus jam pakištą provokacinį atsišaukimą, kuriame Vilnius buvo pakeltas „perla Korony Polskiej“, lenkų agresingumas Lietuvos atžvilgiu mums aiškiai pasireiškė. Vokiečių karo administracija pati šalino tą skelbimą, tuo tik patvirtindama lietuvių gautąsias žinias apie jo lenkiškąją šaltinį. Drauge su advokatu Aug. Janulaičiu, Step. Kairiu ir kitais kooptuotais centro komitetan lietuvių draugijos dėl karo nukentėjusiems šelpti, gavau jau dalyvauti ne tik bendruose Vilniaus lietuvių šelpimo ir kultūros darbuose, bet ir jų politiniuose žygiuose.

Jau bene pirmame šio vadin. Didžiojo komiteto posėdyje, kuriame teko man dalyvauti, gavau išgirsti, jog esą nutarta įkurti lietuvių gimnaziją, kuri man atrodė abejotina Rusijon ištraukus daugumui moksleivių, o dar kuriame — pirmininko Ant. Smetonos pasiūlymą rinkti mane tos gimnazijos vedėju. Šis pasiūlymas buvo man ne tik staigus, bet ir netikėtas, nes 1) niekados nesirengiau būti mokytoju, 2) niekas prieš tai su manim dėl to nekalbėjo, 3) lietuvių visuomenei mano „kairumas“ per daug

buvo aiškus, tad mano kandidatūra negalėjo sužavėti vyraujančias komitete „dešiniąsias grupes“. Aš jau buvau pasiryžęs nesutikti, bet, Janulaičio sulaikytas; tik pasiprašiau leidimo atsakyti kitame posėdyje. Namie dar pasitaręs su žmona, jos padrąsintas rugsėjo 16(29) d. apsiėmiau, spalio 5(18) d. prasidėjo pamokos šioje pirmutinėje lietuviškoje gimnazijoje, nes dar rugpiūčio 28(rugsėjo 10) d. Voroneže atidarytose lietuvių gimnazijose lietuvių kalba, kiek aš žinau, tebuvo tik atskiras dalykas, ne mokyklos dėstymo kalba.

Gimnazija buvo įsteigta be kokio leidimo (lenkai savo gimnazijoms išsirūpino dar rusų valdžios leidimus, kuriuos pripažino ir okupacinė vokiečių administracija), ir joje susirinko vos 47 mokiniai (30 berniukų ir 17 mergaičių) 5-se (su parengiamąja) klasėse! Tačiau kad ir visa ko jai trūko — be mokinių, dar prityrusių mokytojų, tinkamos patalpos, lėšų, mokiniams vadovėlių ir nekartą duonos, kad ir teko dirbti dar nesusipratusioje ir išbadėjusioje lietuvių visuomenėje, išdidžiai besišypsančių okupantų ir nepalankios lenkų visuomenės akivaizdoje, gimnazija ne tik visa tai pakėlė ir 1918 m. vokiečiams kraustantis iš Vilniaus buvo pasiekusį 13 klasių su 320 mokinių, bet ir privertė vėlesnius, dar sunkesnius, lenkų okupantus su ją skaityti; 1922 m. lenkų tremiamas iš Vilniaus, palikau joje jau 19 klasių su 500 mokinių.

Čia, be abejo, ne tiek bus atskirų gimnazi-

jos darbuotojų nuopelnas, kiek pačios Vilniaus lietuvių visuomenės, jos nepaprastai gyvo ir greito bei stipraus brendimo, kurio viena vyriausiųjų savybių, be bendro lietuviškojo patvarumo, yra dar, kitiems gal keistas ir net juokingas, bet vilniečiams aiškus ir suprantamas, vis giliau pasireiškias, sakyčiau — tautiškai sostiniškas nusistatymas, jaučias savo atsakingumą ne tik lietuvių tautai ir Vilniaus tautoms, bet ir Lietuvos bei Vilniaus ateičiai: Vilnius — Lietuvos ir lietuvių tautos sostinė, vilniečiai — Lietuvos sostininkai, vyriausieji savo krašto šeimininkai, Vilniaus lietuviai — ne kokie atsibastėliai ar išsigimėliai, tik žilos senovės gediminiškų ir vytautiškų sostinės tradicijų saugotojai didingai Lietuvos ateičiai! Ne tik sąmoningas sostininkų nusistatymas, bet ir sostininkiškoji nuotaika kyla tiek tiems Vilniaus gyventojams, kurie ten yra gimę ir augę, tiek ir kiekvienam šiaip susipratusiam ar bent susiprantančiam lietuviui, kuris gavo ne kartą skaudžios laimės savo senoje sostinėje nors kiek pagyventi.³⁾ Šitokios nuotaikos dar anksčiau vis labiau veikiamas, vokiečių metu tik griežčiau buvau jos nustatomas.

Pristatytas sunkiai kuriamai gimnazijai vedėju, stojau darban neturėdamas tam reikalingų žinių, patyrimo ir jam net nelinkęs, tik supratęs naujo darbo istorinę reikšmę ir savo

---

3) Tai patvirtins ne tik kiekvienas vilnietis, bet ir betkuris vėliau ten atvykusiųjų ar tik apsilankiusiųjų.

atsakingumą moksleiviams, visuomenei - tautai ir Lietuvai. Dieną naktį stengiausi išlyginti savo trūkumus, tėvų įpratintas iš mažens kiekvieną imamąjį darbą varyti ligi galo, šumniau tariant — ligi taško sakyti savo gyvenimo kalbos kiekvieną sakinį. Ne aš spręsiu, kiek mano neprityrimas gimnazijos darbui bus pakenkęs ar įtemptas darbas padėjęs jai sutvirtėti, ir iš viso Vilniaus lietuvių gimnazijos, 1921 m. priėmusios atsakingą Vytauto Didžiojo vardą, istorija turėtų būti dar skyrium ir plačiau aptarta; trumpų apie ją žinių gauname pasiskaičius 1925 m. Vilniuje išleistoje 50 psl. (ne mano) knygelėje „Vilniaus lietuvių gimnazija“.⁴⁾ Čia betgi turiu viena pažymėti: bendras su žmona ir kitais vilniečiais gimnazijos darbas, artimi santykiai su jaunimu, bendri vargai ir džiaugsmas atgaivino mane ir prikėlė mano darbo pajėgumą bei energiją, kurie prieškarinės reakcijos metu prislėgti buvo sunykę, o dabar gavo pasireikšti platesne linkme.

Pradėjęs gimnazijos darbą kaip visuomenės veikėjas, kuris tik vykdė, kas jam pavesta, stengdamasis tai atlikti sąžiningai, ne tik pamėgau mokyklos darbą ir nuo 1931 m. turėdamas nuo jo pasitraukti, ilgai prieš tai svyravau.

---

4) Nesuprantamas 1958 m. minėjimas tos mokyklos 40-mečio, nors ji įsteigta 1915 m., paveldėdama dar maskoliškos Vilniaus gimnazijos tradicijas, o šios buvo dar paveldėtos iš 1570 m. įsteigtos ir per 200 metų su viršum išbuvusios jėzuitų kolegijos.

ir kankinausi, bet ir ypačiai tuo darbu taip susiartinau, tiesiog sutapau su visuomene, jog jaukiuoje mokyklos darbo srityje man jau buvo per ankšta, pakilę jausmai kėlė darbo norą, vertė plačiau pasireikšti. Tariant nudėvėtu, bet nemelagingu posakiu — virtau jautresniu tautos sūnumi, kuriam nieko svetima tautoje nėra (palyginkime lotynų „nihil humani a me alienum esse puto“) ir kuris, šaukiamas ar nešaukiamas, reikia ar nereikia, neiškenčia savo nosies ar piršto neįkišęs ten, kur jam atrodo kas negera, nesveika ir ypačiai kas statytina, keltina, nors dėl to kyla kartais mažų ar net didžiųjų nesusipratimų, dargi svietelio pasipiktinimų. Kažin ar kitiems bepasiteisinčiau, jei gindamas šitokius „sostininko“ išsišokimus dengčiau visuotiniu pas mus vilniečių populiariumu ir visuomenės atlaidumu net nemėnoms jų silpnybėms!

Nemažai mane jungė su Vilniaus visuomene dar bendri okupacinių laikų vargai ir bendras tautinis – politinis frontas, kurin vis labiau įsitraukiau. Tiesa, mano mažasis gimnazijos frontas toks buvo sudėtingas ir tiek reikalavo iš manęs laiko ir visokio darbo (gavau rašyti ir vadovėlius, tikriau šioklas ar tokias santraukas skaudžiausiems trūkumams užkšti), jog jau dėl to pat nestengiau kitur svariau pasireikšti. Be to, stengdamasis nusistatyti ir veikti savarankiškai, vis dėlto kurį laiką vengiau nutraukti organizacinius ir kitokius ryšius su Lietuvos socialdemokratų partija, bet ir nuo

1917 metų gruodžio mėn.⁵⁾ iš jos pasitraukęs, žinodamas visuomeninę jos reikšmę ir tokių jos vadų kaip Step. Kairys tvirtą idėjingumą, kur galėdamas laisvai palaikiau tų ar kitų jos veikėjų taktiką (pvz., Lietuvos Taryboje), kad ji kai kada ir atšokdavo nuo vyraujančių grupių nusistatymo. Tad disonansų ir net konfliktų su jomis nė vokiečių metu neišvengiau. Tik L.S.D.P. narių daliai su Pr. Eidukevičium priekyje 1918 m. pabaigoje griežtai pasukus į komunistus, o likusiems ištikimiems socialdemokratų taktikai 1919 m. pradžioje Kaunan pasišalinus, gavau savarankiškai veikti nebeatsižvelgdamas į savo senuosius draugus.

1915 m. pabaigoje Vilniaus lietuvių švietusomenei susibūrus vienon organizacijon savo reikalams ginti ir jos darbui greit įgijus didesnio politinio svorio, dalyvavau ne tik tam tikruose pasitarimuose, bet ir kai kuriuose jų žygiuose. 1916 m. teko ne tik dalyvauti vokiečių administracijos liepimu atlikto Vilniaus gyventojų surašymo nuovados komisijoje,⁶⁾ bet ir, drauge su kitų nuovadų komisijų nariais lietuviais (A. Smetona, A. Janulaičiu, J. Vileišiu ir kitais), atskiru kovo 19 d. raštu protestuoti vokiečių administracijai prieš lenkų pavartotas agresingas priemones, kad surašymas parodytų lietuvių ir gudų mažiau kaip jų buvo.

---

5) 11 d.

6) su lenkų spaustuviniu Zavadzkiu ir katruo Luckevičiu gudu.

1916 m. birželio mėn., drauge su J. Basanavičium, A. Smetona, S. Kairiu, P. Klimu ir kitais, gavau pasirašyti pirmąjį politinį lietuvių memorialą Oberostui, kuriame aiškiai pasisakyta prieš bet kokius Lietuvos saitus su Lenkija, bet už politinį Lietuvos savarankiškumą su Vilniaus seimu. 1917 m. balandžio mėn. socialdemokratams pasitraukus nuo organizuoto bendradarbiavimo su kitomis grupėmis ir jų atstovui S. Kairiui išstojus iš susidariusiojo 1916 m. rugsėjo mėn. bendro politinio biuro, buvau jo vieton kooptuotas ir dirbau drauge su A. Smetona, J. Šauliu, P. Klimu ir kun. Juozu⁷⁾ Stankevičium. Mano atostogų metu 1917 m. rugpiūčio mėn. Vilniuje įvykusiame organizacinio komiteto lietuvių konferencijai šaukti suvažiavime nedalyvavau⁸⁾, bet rugsėjo mėn. konferencijoje buvau. Renkamas Lietuvos Tarybon nariu, kaip ir St. Kairys, buvau pareiškęs, norėdamas sustiprinti jo svorį taryboje, derinsiąs joje savo žygius su partijos (L.S.D. P.) nusistatymu, bet labai greit dėl tarybos veikimo teko man ne tik sueiti konfliktan su oficialine partijos vadovybe, kuri reikalavo iš tarybos pasitraukti, bet ir išstoti iš partijos; nenusilenkęs partijos nutarimui, Kairys jos buvo pašalintas iš organizacijos.

Pačioje taryboje veikdamas solidariai su kitais, du kartu betgi gavau trauktis iš jos.

---

7) Trimite klaidingai: V.

8) Atostogavau Viekšniuose.

Pirmą kartą, vokiečiams (1917 m. gruodžio 11 d.) išgavus iš Tarybos sau konvencijų pažadus ir po to ne tik delsiant savo pažado (pripažinti Lietuvos nepriklausomybę) vykdymą, bet ir ėmus dar aneksionistiškiau prieš Lietuvą statyti, 1918 m. sausio 26 d. pasitraukė iš Tarybos S. Kairys, S. Narutavičius ir J. Vileišis, o jų pavyzdžiu pasekiau ir aš⁹⁾. Tik Tarybai sutikus savarankiškai paskelbti visišką Lietuvos nepriklausomybę, vasario 16 d. jį grįžome ir drauge pasirašėme nepriklausomybės aktą. Antrą kartą tie patys pasitraukėme iš jos liepos 11 d.¹⁰⁾, kai Taryba pasisakė už monarchiją ir išrinko Viurtembergo hercogą Urachą Lietuvos karaliumi (Mindaugu II^{x)}). Grįžau Tarybon tik lapkričio mėn., kai Taryba pripažino Uracho išrinkimą nevykdomą. Grįždamas pasekiau J. Vileišiu ir galutinai atsiribočiau nuo organizuotųjų socialdemokratų taktikos. Gyvame 1918 m. rudens-žiemos politiniame ir visuomeniniame Vilniaus gyvenime gavau daugiau veikti, savanoriškai orientuodamasis kaip laisvas socialdemokratų srovės veikėjas. Čia taip pat man susidarė tas politinis pagrindas, kurio laikydamasis veikiau 1919 m.

(1937 m. kovo 11 d. „Trimitas“ nr. 10/847).

---

9) Vienodai su mumis balsavo dar P. Klimas, A. Stulginskis, J. Vailokaitis ir J. Smilgevičius, bet iš Tarybos nesitraukė.

10) Žiūr. p. 29.

x) Žiūr. p. 29.

III. BAIGIANTIS 18-SIEMS METAMS

1918 m. ruduo ir ypačiai žiema vilniečiams, jų tarpe ir man, buvo ypatingai įtempto darbo, jausmų pakilimo ir iš viso nepaprastai gyvo veikimo, kitiems gal tik plepėjimo - judėjimo metas.

Dėl Uracho rinkimo pasitraukęs iš Tarybos darbo ir paskubėjęs į Viekšnius grįžtančių iš Rusijos tėvų pasitikti (pavėlavau vieną dieną), tegrižau tik rugpiūčio mėn. prieš pamokoms gimnazijoje prasidedant. Vilnius jau buvo prigrūstas grįžusių mūsų pabėgėlių ir tremtinių, kurie parvažiavo kupini noro dirbti ir visokių visokiausių sumanymų, o taip pat pri-

---

10) Už monarchiją dar 11 d. pasisakė 13 narių, o 4 tepripažino tik Steigiamajam Seimui teisę nustatyti monarchiją ar respubliką ir pasitraukė iš salės. P. Klimas balsavo prieš monarchiją, A. Stulginskis ir J. Vailokaitis nuo balsavimo susilaikė. Po to — jau naktį — buvo kooptuota 6 iš anksto numatyti nauji atstovai (vietoje pasitraukusių, bet neišstojusių, St. Kairio, J. Vileišio, St. Narutavičiaus ir M. Biržiškos) ir išrinkta Urachas, su kuriuo prezidiumo iš anksto buvo susitarta, bet kuris Taryboje niekadęs prieš tai nebuvo minimas, tik šiaip apie jį girdėjome apie porą mėnesių ir vokiečių spaudoje aptikdavome paminėtą. Taip mano jau „Trimite“ nr. 11/848 paryškinta, čia kiek patikslinta iš P. Klimo: Lietuvos Valstybės kūrimas 1915-1918 metais Vilniuje (P. Klimo ir kitų rinkinyje Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918-1928, I kn. 2-1955 p.30).

x) P. Klimo Mūsų kovos dėl Vilniaus 1923.

kelti nuo 1917 m. vasario mėn. Rusijoje bevykstančių revoliucijos įvykių.

Kažkaip apie tą laiką gimnazijoje susitikau netikėtai su Vincu Kapsuku, kuris Vilniun slapta buvo atvykęs ir kurio nebuvau matęs nuo 1914 m. pradžios, kai jis, pabėgęs iš Sibiro, su Vlad. Zubovo (mirė 1933 m.) žinia kurį laiką buvo slapstęsis jo dvare Medemrodėje pas savo svainę, dvaro darbininkų ir kumečių vaikų mokytoją Aldoną Didžiulytę (vėliau Kazanavičienę). Ne tiek nustebino mane jo atsidarimas, kiek atvykimas pas mane. Kairį ir kitus socialdemokratų, kurie stojo Tarybon ar ją tik palaikė, gyvu žodžiu ir raštu smerkte jis smerkė, pravardžiavo socialpardavikais ir pan. Tuo tarpu dabar jis lyg niekur nieko, prieteliškai su manim pasisveikinęs, pasiūlė man pasiskirti lietuvių literatūros istorijos rašymui, kam, girdi, skiriama esą 60.000 cariškųjų rublių, mūsų litais tatai būtų 300.000 litų!

Man ironiškai paklausus, kaip jis, tiek mane ir mano draugus išgarbstęs Rusijoje parsidavėliais, galįs su tokiuo žmogumi dabar kalbėtis, jis ramiai atsakė: politika esanti politika, lietuviškai parsidavėlis esąs tik nevisai vykęs rusiško predatelio vertimas; nei jis pats nei jo draugai nemana, jog aš ar Kairys būtume kam parsidavę, tik esą suklydę, tad esą norima mane apdrausti nuo pavojingos politikos, kuriai aš nesąs tikęs, ir aprūpinti mane tokiam darbui, kurį aš vienas, girdi, tesugebėsiąs atlikti. Gavau, žinoma, padėkoti už pakėlimą

manęs predateliu ir siūlymą man tokių darbo sąlygų, apie kokias niekad nė sapnuoti nesapnavau, ir pripažinti tai gerokai esant pavėluota, nes dabar po visa, kas nuo 1917 m. spalio mėn. yra įvykę Rusijoje ir kuo tai Lietuvai gresia, trauktis iš politikos kovos ir draustis sau literatūros darbą būtų tikras parsišlavimas.

Čia teko mudviem persiskirti, bet ir atsišveikindamas jis maloniai šypsodamasis pareiškė lauksias mane dar susiprasiant. Kitą kartą tesusitikova 1919 m. sausio mėn., kai aš, suimtas, buvau jo tardomas ir teisiamas kaip Tarybos narys ir laikinosios Lietuvos vyriausybės įgaliotinis.

Daug sunkiau buvo likviduoti pavojų, kuris jau nebe tik mano sąžinei grėsė, bet ir mano vedamai gimnazijai.

Grįžo Voronežo gimnazijos, grįžo šiaip daug gimnazijos mokytojų, cenzingų ir prityrusių, ne tik reikalingų darbo, bet ir teisingai reikalaujančių sau pirmenybės palyginus su mumis — savanoriais, erzamokytojais, kurių kitiems mokyklos darbas buvo tik visuomenės primestas. Iš Rusijos atvykusiems mokiniams mūsų trejų metų kiaurai lietuviškas mokymas atrodė sunkokas, mokytojai neautoritetingi, patalpa nepakenčiama. Jų tėvai reikalavo geresnės, ypačiai valstybinės gimnazijos. Vilniaus lietuvių vadovybei teko nemažai pagalvoti ir pasiginčyti iki reikalas pavyko sutvarkyti. Sustiprinta gimnazijos mokytojų personalas cenzingais ir šiaip iš Rusijos parvyku-

siais, ką iš dalies palengvino mokytojų vilniečių vis didesnis išitraukimas visuomenės ir politikos darban, kurio jie nebestengė suderinti su mokyklos darbu, tad vienas ar kitas ir anksčiau iš mokytojų tarpo pasitraukdavo. Tačiau vis dėlto mūsų vadovybei teko sudaryti tam tikrą Globos tarybą griežtesniems žygiams atlikti. Tai tarybai, kurion, be manęs, įėjo pavasarį grįžęs iš Rusijos dėl karo nukentėjusiems šelpti draugijos centro komiteto pirminkas Mart. Yčas ir visą vokiečių okupaciją pakėlęs vicepirmininkas kun. (vėliau Kaišiadorių vyskupas) Juoz. Kukta, gavau pateikti apie mokytojus žinių, kuriomis pasirėmus atleista 3 studentai ir 2 silpnoki šiaip mokytojai, vadovybei pasižadėjus nepalikti jų be darbo. Jų vieton pakviesta 10 naujų mokytojų.

(1937 m. kovo 18 d. „Trimitas“ nr. 11/848).

Gimnazijos vadovybė palikta ta pati, tik vedėjas sustiprinta mokytojų tarybai išrinkus iš naujų pakviestųjų pavaduotoją Marc. Šikšnį, kuris ilgainiui, 1922 m. lenkams ištrėmus mane iš Vilniaus, virto tos gimnazijos direktorium ir tebeina tas pareigas ligi šiolei¹¹⁾.

Kurį laiką Tarybos švietimo komisija (pirm. tas pats M. Yčas) galvojo apie valstybinės gimnazijos įkūrimą ir net buvo numatę atskiras patalpas: mums, „Ryto“ draugijos gimnazijai, buv. II rusų valstybinės gimna-

---

11) Dar ligi 1939 m. pabaigos.

zijos patalpose ir valstybinei — buvusios moterų gimn. rūmuose. Vilniečiams atrodė toks sumanymas nesveikas būsiąs „Ryto“ gimnazijai, kuriai bebūtų skirta tik merdėti, valstybinei pasiimant sau ne tik atvykusius iš Rusijos mokinius, kuriems ji žadėjo būti skirta, bet ir šiaip pritraukiant geresniąsias mokytojų ir mokinių pajėgas. Tad pagaliau pasitenkinta įsteigiant prie mūsų gimnazijos paralelinių klasių, skiriamų daugiausia grįžusiems iš Rusijos. Be to, atsižvelgus į tai, jog mūsų vilnietiškoji koedukacija daugeliui atvykusiųjų mokinių ir jų tėvų buvo neįprasta, atrodė nesveika ir net mūsų tarpe toli gražu ne visi jai pritarė, įkurta dar atskira mergaičių gimnazija (su Ona Mašiotiene kaip direktore), kuri rado sau atskiras patalpas, bet vėliau, jau lenkų okupacijos metu, jų persekiojama buvo priversta prisijungti prie mūsų.

„Ryto“ gimnazijai vokiečių okupacinės valdžios leista pagaliau iš namų prie Didž. Paulionės („Pohulianka“), kuriuose ji vargo visą vokiečių okupaciją, persikelti į buv. rusų moterų gimnazijos rūmus prie Jurgio prospekto 38, bet ji tai padarė tik gruodžio 15 d., kai ne tik patalpa jau buvo vokiečių visiškai ištuštinta, bet ir nuo gruodžio 1 d. gimnazija švietimo ministerijos buvo paversta valstybine (I Vilniaus vyrų gimnazija, tad senosios ne tik rusų valstybinės gimnazijos, bet dar ir jėzuitų kolegijos istorijos paveldėtoja).

Gimnazijos darbas ir šiaip švietimo reika-

Iai vertė mane bendrauti ir bendradarbiauti su tais, su kuriais dėl tarybinių dalykų gavau susikirsti. Švietimo darbo srityje susiprasdavome kur kas geriau ir nuoširdžiau, tuo tarpu kai su tarybininku tik vienu tesueidavau rudėnį arčiau ir politikos srityje, tai su Petru Klimu. Rudenį buvau pritrauktas kaip ekspertas švietimo komisijos darban, ypačiai tariantis dėl būsimąjo Vilniaus universiteto.

Tik jau man buvo visiška staigmena spalio mėn. apie 25 d. išgirdus iš apsilankiusio pas mane generalinio Tarybos sekretoriaus, buv. „Ryto“ gimnazijos istorijos mokytojo Jok. Šerno, pasiūlymą pirmajame Lietuvos ministerių kabinete pasiimti švietimo ministerio pareigas. Jam, girdi, buvę pavesta apie tai su manim pasikalbėti tų Tarybos narių, kuriems spalio 21 d. kancleris Maksas Badenietis Berlyne pareiškęs, jog Vokietija sutinkanti, kad Lietuvos Valstybės Taryba sudarytų laikinąją Lietuvos vyriausybę. Be politinio motyvo (ne tik nesąs Tarybos daugumos žmogus, bet ir, bent tuo metu, dar jom nė negrižęs), savo neigiamąjį atsakymą gavau paremti dar ir apolitiniu ar antipolitiniu: esąs Jungtinių Amerikos Valstybių pavyzdžio šalininkas, kur švietimo dalykai yra išskirti atskiran sekretoriatan, o šis nieko bendro neturi su šiokiomis ar tokiomis politinėmis kombinacijomis.

Tad sudarant Voldemaro kabinetą nebeteško jau su tuo turėti kokio santykio, ir nepriklausomiečių klubo tariamai siūloma mano

kandidatūra į švietimo ministerius, paskelbta spaudoje greta Pažangos inž. Konst. Šakenio ir kitų, Santaros Prano Mašiotų, krikščionių demokratų K. Jokanto ir Pr. Dovydaičio (apie ją iš spaudos tesužinojau Taryboje), žinoma, nebuvo nei svarstyta; iš tikrųjų tartasi tik dėl J. Yčo ir kun. dr. Juozo Purickio, katrų pirmasis paėmė viršų, daugeliui esant priešingiems kunigo kandidatūrai į švietimo ministerius^x).

Lapkričio 9 d. susidarius Aug. Voldemaro kabinetui ir 11 d. Tarybai jį patvirtinus, tuoj pasijutau virtęs švietimo ministerijos valdininku. Mat, jau 13 d. J. Yčas paskyrė mane ministerijos patarėju (dabar sakoma — tarėju) ir mokyklų vizitatorium, tą pat dieną patarėju dar Marc. Šikšnį, o kitą (14) d. J. Jablonskį patarėju, Pr. Mašiotą patarėju ir vizitatorium. Nors spaudoje buvo pranešta, jog aš esąs sutikęs dirbti švietimo ministerijoje, bet, tiesą pasakius, niekas manęs nė neklausė, ir net po to, dalyvaudamas keliuose pastarimuose su J. Yču ir kitais tarėjais J. Jablonskio bute, savo čino nei pareigų nežinojau; patyriau apie tai tik XI.26 „Lietuvos Aidiui“ paskelbus ministerio įsakymą. Dar kiek, ir XII.2 buvo man pavesta dar aukštųjų mokyklų reikalai ir atskiroskyriaus veikimo sritis, kuriai priskirta ekspe-

---

x) Tatai ilgainiui virto mums lyg savotiška tradicija: turėjome žemės ūkio ir net užsienio reikalų ministerius kunigus, turėjome švietimo ministerius krikščionis demokratų, bet ne kunigus.

rimentinė psichologija, pedagogika, didaktika, mokyklų higiena ir sanitarija, jų statyba ir mokslo bei mokymo priemonių laboratorija. Apie visa tai paskaitydavau „Lietuvos Aide“, bet atitinkamo darbo iš manęs vis dar nieks nereikalavo. Tačiau tuo metu jau turėjau darbo pačioje Taryboje.

Dar spalio 28 d., prasidėjus naujai Tarybos sesijai, kurioje dalyvavo ir grįžęs jon J. Vileišis, buvo pavesta jam, dr. J. Aleknai ir dr. E. Draugeliui kreiptis į VII.11 pasitraukusius tris narius, kad grįžtų prie bendrojo darbo. Skyrimum atsakydami, tie trys nariai betgi vienodai reikalavo: kad būtų tuojau sušaukta konferencija, demokratiniu būdu visų gyventojų išrinkta, kuri išrinktų naują Tarybą, šioji pastatytų laikinę Lietuvos vyriausybę, o tiedvi drauge kuo greičiausiai šauktų kuriamąjį Lietuvos seimą; tuo būdu, manėme, sėkmingiau būsia galima atremti besiveržiantį Lietuvon komunistinį rusų ir dvarininkišką lenkų imperializmą ir iš viso greičiau, tvirčiau susitvarkyti. Tačiau toliau mūsų nusistatymai nebuvo vienodi; pvz., Narutavičius griežtai atsisakė grįžti į tuometinę Tarybą, o aš pasisakiau nevengsiąs su ja bendradarbiauti, jei ji tuojau panaikintų savo nutarimus, padarytus VII.11, ir nutartų tuojau šaukti konferenciją.

XI.2 Tarybai pasisakius nevykdysiant VII. 11 nutarto Uracho kvietimo ir aiškiau nusistatčius šaukti konferenciją, matydamas vis labiau kylančius pavojus Lietuvos nepriklausom-

mybei ir suprasdamas kiekvieno nepriklausomiečio pareigą kuo galint ją remti, dar pasitaręs su P. Klimu grįžau Tarybon. Mano nusištatymą jis referavo „Lietuvos Aide“ kaip nepartinio socialdemokrato, rišančio savo socialinę ideologiją su tautine, ir pasisakė kaip socialdemokratų srovės veikėjas su manim solidarizuojąs. XI.26 Tarybos posėdyje ir pats gavau pasiaiškinti neatstovaująs Lietuvos socialdemokratų partijos, iš kurios esąs išstojęs ir kuri kitaip nusistatanti, tad jokios paramos neturįs, tik norįs kiek galėdamas prisidėti prie kurlamojo darbo ir drauge su Taryba priešveikti pavojui skilti Lietuvos visuomenei dviem priešingom ir kovojančiom šalim, vienai krašto vadovybei — dviem; čia turėjau galvoje darbininkų tarybų tvarką, kuriai linko jau ir L.S.D.P.

Pirmą ir, tur būt, paskutinį kartą savo amžiuje virtau parlamentininku! Kad ir pasisakęs veiksiąs savarankiškai, jčiau betgi reikalą nors kiek palaikyti santykius su visuomene, su kuria šiaip jau, paskendęs nuo rudens pasunkėjusiame gimnazijos darbe, bemaž nesueidavau. Tad ėmiau lankyti vadinamųjų nepriklausomiečių klubą, kuriame palaidžiai, neorganizuotai susirinkdavo po keliasdešimt, o gal ir daugiau dalyvių. Klubui priklausė Jurgis Šaulys, Vladas Stašinskis, Mašiotai, bene taip pat P. Klimas, J. Yčas ir kiti, kurių tuo tarpu neįstengiu prisiminti^{xx}). Dienos darbo

---

xx) Žiūr. p. 38.

privargintas, be to, nemėgėjas klausyti kalbų ir ginčų, klubų nedaug tepasinaudojau ir Tarybos darbe pats gavau orientuotis.

Lapkričio 27 d. priimant Tarybon 6 gudų atstovus, kad ir už daugelį jos narių gudams artimesnis, vienas tebalsavau prieš jų priėmimą, motyvuodamas tai, jog jų tarpe esą žmonių, prieš kuriuos visados balsuosias; čia turėjau galvoje Ivaną Luckevičių, kurio politinį vingrumą gerai žinojau, bet iš dalies abejojau ir dėl Dominiko Siemaškos gudiškumo autentiškumo (mūsų spaudoje jis buvo keliamas lietuviu - gudu), tad dėl moralinės jo teisės atstovauti gudų tautai^{xxx}). Susilaikęs nuo balsavimo Don. Malinauskis panašiai motyvavo savo žygį, manau, — dėl to pat Luckevičiaus.

Lapkričio 28 d. Tarybai svarstant Lietuvos teismų projektą, kur teisėjai privalą susikalbėti, be lietuvių, dar kitomis vietos kalbomis (lenkų ir gudų)¹²), siūliau pridėti — ir žydų. Tarybai mano pataisą atmetus, prašiau pažymėti bent spaudoje, kad įstatymas neatmetas jokios kalbos, jame nepažymėtos. Tačiau gruo-

---

xx) Ne pro šalį būtų, jei kuris buvusiųjų to klubo susirinkimų dalyvių daugiau apie jį ir jo dalyvius mums primintų. Aš tik vėliau ėmiau lankytis, be to, laikydamasis labai pasyviai daug ko nė nepastebėjau.

xxx) Mano abejonė pasirodė pamatuota: jam paskui virtus gudų reikalams ministeriu, gudų veikėjai dėl to ant mūsų labai pyko.

12) Trimite spaudos riktas: lenkų ir žydų.

džio 11 d. priimant žydų atstovus jau ne tik teko man pasiklausti, kam jie atstovauja, bet ir nuo balsavimo susilaikyti (drauge su J. Vi-leišiu ir Dan. Alseika) dėl jų atstovavimo tik vienai politinei (sionistų) grupei.

Daugiausia betgi dėmesio kreipiau Vilniaus universiteto projektui, kurio greitu įvykdymu, nebūdamas optimistas, drauge betgi su kitais pripažinau politinį svarbumą jį priimant. XI.29 J. Yčui įnešus Tarybon ir pareiškus vilties, jog nuo Naujų Metų universitetas galės veikti, tarp kitų ir aš gavau pareikšti savo nuomonę. Pasisakęs už tai, kad pirmas Lietuvos universitetas turi būti tiktai Vilniuje (tai mes paskui vykdėm, 1919 m. įsteigę Aukštuosius mokslo kursus kaip universiteto užuomazgą), ir prieš žadamą teologinę universiteto antspaudą, bet už lygų t. traktavimą su k. mokslais, reikalavau, kad siūlomasis sociologijos skyrius būtų išskirtas dviem (istorijos - filosofijos ir teisių - ekonomijos), kad būtų atskirta lietuvių literatūra nuo lietuvių kalbos katedros, kad būtų įsteigta gudų literatūros katedra ir nebūtų pašalinta lenkų katedra, kaip St. Šilingas kad reikalavo, taip pat reikalavau latvių kalbos ir literatūros, pagaliau kad profesoriai, dekanai ir rektoriai būtų renkami, ne skiriami, kaip kad numatęs universiteto projektas. Man ir kitiems atsakė Aug. Volde-maras ir J. Yčas, jį gindami. Patekęs komisijon, kaiką esu joje pravedęs ir jos vardu XII.2 pranešiau apie gudų kalbos ir literatūros įvedi-

mą, lietuvių kalbos katedros atskyrimą nuo lietuvių literatūros katedros, latvių kalbos lektūros įvedimą ir kitką. Po 3 skaitymų universiteto statutas buvo priimtas ir XII.14 „Lietuvos Aido“ nr. 157(205) švietimo ministerijos paskelbtas; juo Vilniaus universitetas atgaivinamas 1919.I.1, nusistatoma darbą pradėti I.15 ir organizacijos darbas pavedamas man kaip tarėjui ir aukštųjų mokyklų skyriaus vedėjui V. Čepinskiui (tebebuvo dar rašomas Čapinskas) kontakte su Lietuvių mokslo draugijos visuotinio susirinkimo 1918.X.4 išrinkta universiteto (aukštųjų mokslo kursų) komisija (be manęs ir vėliau priimto Čepinskio, joje dar buvo A. Janulaitis ir Pr.¹³) Mašiotas).

Dar vienas reikalas, kuris man rūpėjo Taryboje, buvo konferencijos šaukimas. Juo taip pat teko kelis kartus kalbėti, ypačiai kai atrodė, jog kai kurie Tarybos nariai nori jį kiek galima toliau nustumti+).

Tvarkingai, sakyčiau — akademiškai, tik pagreitintu tempu dirbdami Tarybos plenumė ir komisijose, išeidami iš posėdžių atsidurdavome taip įkaitintoje visuomeninėje atmosferoje, jog gatvės grindinio akmenys atrodė po mūsų kojomis degą. Slaptas, bet išplepamas

---

13) Trimate spaudos riktas: A. Mašiotas.

+) Tiek darbas Taryboje, tiek ir daugelis kitų darbų ir įvykių čia ir kituose mano atsiminimų skyriuose tik iš dalies iš atminties, bet žymia dalim ir iš tų laikų mūsų ir nemūsų spaudos bei kitokių raštų.

mums karinis Vilniaus lenkų organizavimas, atviras darbininkų tarybos susiorganizavimas ir jos siekimas valdžios, vokiečių vis didesnis pakrikimas, Varšuvos reikalavimas iš Obosto praleisti Lietuvon jos kariuomenę, raudonųjų pulkų artinimasis, Varšuvos ir Maskvos nustatomos minios, spaudos ir t.t. puolimai Tarybos, pačios lietuvių visuomenės nepasitenkinimas Voldemaro lyg ir neveiklumu, jo neįtikinančiais raminimais ir t.t., stipri kairiųjų opozicija — visa tai daugelį slėgte slėgė. Mane gal mažiau už kitus, nes ir be Tarybos turėdamas dar gana darbo gimnazijoje, per daug buvau privargęs, kad mane tai skaudžiau veiktų. Tačiau perkėlęs gimnaziją į naujus rūmus ir paleidęs vaikus atostogų¹⁴), akyliau ėmiau dairytis ir aiškiau orientuotis.

Nesunku buvo suprasti, jog jau nebesuskubsime Vilniaus apginti. Aš viena tejutau: ar šioks ar toks bus Vilniaus likimas, gal net pačiam Lietuvos nepriklausomybės gyvenimui naudinga bus dar nebe Vilniuje įsitvirtinti ir veikti to pat Vilniaus išvadavimui, bet aš liksiu Vilniuje. Jokie¹⁵) mano proto įrodymai neįstengė šio jausmo paveikti, bet ir kitus raginti pasekti mano pavyzdžiu nedirsau: kiekvienas turi tai spręsti pats, laisvai, savarankiškai.

Kai kas mėgino mudu su žmona gąsdinti ateities neaiškumu ar net lenkiškais - bolševi-

---

14) kalėdinių

15) Trimite spaudos riktas: Jokio.

kiškais pavojais Vilniuje likus, bet kartą jau (1915 m.) mums įveikus pirminį savisaugos instinktą ir nebėgus, o dėl to nežuvus, nebesunku buvo mums dabar laikytis prieš bent kokius įrodinėjimus, Vilniun įaugus, nė pagundos nekilo¹⁶⁾ iš čia pasitraukti.

Rodos, kad ir kiti taip suprato, jog aš privalau likti ir liksiu Vilniuje. Bent drauge su kitais paskirtas Lietuvos delegacijon Paryžiun P. Klimas, apie gruodžio 20 d., išvažiuodamas iš Vilniaus, bemaž nesiklausęs įbruko man Lietuvių Mokslo Draugijos vadovėlių leidimo komisijos reikalų vedimą, apie kurią aš neturėjau dar jokio supratimo ir už kurią ji dvasioje ne kartą net sukeikiau dėl patiriamų iš to 1919 - 1922 m. nemalonumų ir erzinančio darbo, bet ir dėl kurio nemaža gavau pergyventi šviesių valandėlių. Gruodžio 21 d. panašiai kaip Klimas pasielgė su manim J. Yčas. Atbėgęs pas mane pasisakė porai dienų turįs išvažiuoti, tam laikui paliekąs man savo portfelį palaikyti drauge su rakteliu ir pavedęs man prireikus jį pavaduoti. Portfelyje pasirodė tebuvęs raštas, kuriuo jis visus švietimo ministerijos reikalus man paveda... Buvau net pašauktas į kabineto posėdį Yčui pavaduoti, tik, rodos, nebuvau nuėjęs.

Tik vis dėlto nuo ministeriavimo neišsisukau. Tarybos prezidiumui pavedus Myk. Sleževičiui sudaryti naują kabinetą, bene per pačias

---

16) Trimite spaudos riktas: bekilo.

Kalėdas jis pasiūlė man stoti jo koalicinin kabinetan švietimo ministeriu, minėdamas dar du socialdemokratus, kuriuodu sutikusių būti ministeriais, tai Juozą Paknį ir Aug. Janulaitį. Gera suprasdamas plačios koalicijos reikšmę tokiu svarbiu ir pavojingu momentu, kaip kad mes tuomet gyvenome, ir matydamas Yčo portfeliu neatsikratysiąs, sutikau, bet viena aiškia sąlyga: kai kabinetas Kaunan kelsiąs, aš liksiąs Vilniuje. Turėdamas svarbesnių dalykų savo galvai, Sleževičius lengvai su tuo sutiko.

Gruodžio 26 d. vakare įvyko pirmasis naujosios vyriausybės posėdis, kuriame pažinau savo naujus draugus. Dalyvavau ir kituose posėdžiuose. Lankiaus ministerijoje, tikriau kabinate prie mano vedamos gimnazijos, ir pats interesantų ten buvau lankomas. Gavau pasveikinti dar Yčo sušauktą gimnazijos salėje visuotinę mokytojų konferenciją.

Gruodžio 30 d. J. Vileišio bute dalyvavau jo, Sleževičiaus ir bene dar Kairio pasikalbėjime su atsiųstu iš Varšuvos panevėžiečiu Step. Mickevičium, Zigm. Jundzila ir kitais Vilniaus lenkų veikėjais ++), kurie mūsų buvo raginami, besitartinančios iš rytų audros akivaizdoje, dėtis su mumis bendron valdžion. Žodis „mūsų“ nevisai čia tinka, nes aš, pavyzdžiui, visą

++) Bol. Waligora. Na przełomie, 1934 psl. 38, mini čia Jundzilą, (Liudv.) Chominskį, Joną Pilsudskį, (Vyt.?) Abramavičių ir (Vyt.) Stanevičių, o Mickevičiaus nerodo.

laiką tylėjau, jokios naudos iš pasikalbėjimo nelaukdamas; visi jie buvo politinio lenkų komiteto nariai arba šalininkai, o šis aiškiai reikalavo Lietuvos sujungimo su Lenkija! Lenkų pusėje daug, rodos, kalbėjo Mickevičius. Žinoma, nieko iš tų kalbų neišėjo, tik lenkų (Walgóros 39) kartojamas jų pusės 1919.I.1 atsakymas, jog jie pripažįstą etnografinės Lietuvos nepriklausomybę, bet Lenkijos - Lietuvos sie-na turinti pareiti nuo tarpusavių tų dviejų valstybių politinių santykių, kažin ar bebus pilnas. Bene tik Kairys man tuomet sakė apie lenkų atsakymą, iš kurio mano galvoje liko atminimas, lyg lenkai būtų reikalavę sau kelių ministerijų, o krašto apsaugos ministeriją siūlė duoti „nei mums, nei jums“, tik — prancūzui!

Vokiečių kariuomenė aiškiai rengėsi užleisti Vilnių lenkams ir tai sausio 1 d. padarė, pasitraukdama iš pradžių ligi Paulionės, o paskui ir visai iš miesto. Keliuose kabineto posėdžiuose aptariamas išvažiavimo reikalas vakariniame sausio 1 d. posėdyje ne tik galutinai turėjo būti išspręstas, bet ir tuoju vykdomas: gatvių kertėse, net ties pat Taryba, stovėjo jau ginkluotos lenkų - jaunuolių sargybos. Kituose posėdžiuose nesikišdamas į važiavimo dalykus, dabar gavau priminti ministeriui pirmininkui Sleževičiui kas mudviejų buvo sutarta. Jis patvirtino, kuria sąlyga aš sutikau įeiti valdžion, ir čia pat aš buvau atleistas nuo pareigos vyk-ti su kitais Kaunan. Posėdyje dalyvavęs Tary-

bos vicepirmininkas St. Šilingas pasiūlė suteikti man generalinį valdžios įgaliojimą, kuriuo atsirėmęs galėčiau viešai pasireikšti¹⁷⁾. Čia teko mums atsisveikinti, ir aš pro lenkų sargybas nekliudomai nudūmiau namo.

(1937 m. kovo 25 d., „Trimitas“ nr. 12/849).

IV. PRIEŠ SUSIRĖMUS SU LENKAIS

Atsiskyres nuo Kaunan išvažiavusio ministerių kabineto, gavau jau ne tik savarankiškai veikti, bet ir tuoju susigrumti su lenkų vadovybe, kuri nesiskaitydama su savo menkomis pajėgomis, bet tik siekdama politinio efekto, ryžosi suvaidinti Vilniaus gynimo komedią; tas gynimas formaliai buvo atkreiptas prieš raudonuosius rusų komunistų pulkus, bet tikriausiai turėjo ateičiai pabraukti Vilniaus lenkiškumą.

Atitinkantiems Varšuvos politikos tikslus žygiams Vilniaus lenkų ir net nelenkų visuomenė lenkų veikėjų seniai buvo auklėjama, gudriai ir sumaniai užmigdant rusų ir vokiečių budrumą. Negausinga lietuvių šviesuomenė pasirodė ir stojo prie darbo tik tada, kai bažnyčios ir dvaro pajėgomis atsirėmusi lenkų šviesuomenė jau gerokai buvo pavariusi lietuvių ir gudus nutautinantį savo darbą, pačią pomuravjovinę rusų administracijos sistemą

---

17) Toks įgaliojimas man buvo duotas.

palenkdamą savo tikslams. Lenkų visuomenės viršūnių santykiai su rusų administracija ne tik Vilniuje, bet ir Petrapilyje pašalindavo ar bent sumažindavo administracinius pavojus lenkų darbui ir nemažai trukdė lietuvių ir gudų tautinio atgaivinimo veikimą ir patį jo organizavimą. Reakcingiausi rusų ministrai Plėvė, Stolypinas ir kiti buvo geri mūsų dvarininkų pažįstami, taip pat daugelis departamentų direktorių, kurių tarpe būdavo ir lenkų. Milevskis, Meištavičius, Lopacinskis, kaip valstybės tarybos nariai, ne tik bendravo, bet ir draugavo su Petrapilio administratoriais, o Montvilas, Končia ir kiti Vilniaus bažnyčių klube gražiai sueidavo su tenyškščiais gubernatoriais, vicegubernatoriais ir žandarų viršininkais.

Geriems santykiams palaikyti ir sustiprinti su rusų vyriausybe 1904 m. ryžtasi net pademonstruoti uolus lojalumas atidengiant Kotrynų II paminklą, kai politinei Lietuvos vergijai Rusijai pažymėti ir priimti Vilniuje prie jo stėjo 44 Lietuvos dvarininkai, jų tarpe 13 grafų ir kunigaikščių (Čapskiai, Plioteriai, Pšezdzeckiai, Tiškevičiai ir kiti) ir tokie lenkų politikos vadai, kaip antai: Aleksandras Chominskis, Stanislovas Kognovickis, Povilas Končia su broliu Pranciškom, Aleksandras Meištavičius su broliu Simanu, Ipolitas Milevskis, ir daugelis kitų. Kad ir gavę kotrininkų vardą, tik nė vienas jų nenukentėjo, net priešingai daugelis savo visuomenėje po to dar

aukščiau pakilo: Chominskis, Milevskis, Meištavičius dvarininkų buvo išrinkti valstybės tarybos nariais, o Meištavičius, be to, vėliau dar Pilsudskio buvo priskirtas gen. Želigovskiui padėti smaugti lietuvius ir to pat Pilsudskio pakeltas Varšuvos teisingumo ministru; Didžiojo karo metu Kognovickis virto Vilniaus piliečių ir net tautinio lenkų komiteto pirmininku.

Vilniaus katalikų vyskupijos administratorius Michalkevičius ir evangelikų globėjas Putkameris Petrapilio departamentuose skųsdavo lietuvių kunigus, paversdami juos politiškai neištikimais, revoliucionieriais ir tolygiai. Tuo tarpu kuriam lenkų veikėjui be reikalo kur išsišokus ir tuo atkreipus į savo darbą rusų administracijos akis, nekartą tai sugebėta išlyginti, nebent kurio per daug neatsargiai ar akiplėšiškai buvo pasielgta, jei dar tai rusų spaudoje buvo pastebėta. Panašiai ir vokiečių okupacijos metu kalbinis ir politinis Vilniaus krašto lenkinimas ėjo kaip ėjęs ir net sustiprėjo, lenkų organizacijoms gausiai esant iš šalies aprūpintoms net ir iš lietuvių paveržiamomis lėšomis, Poznanės politikams (Berlyno reichstago atstovui Tromšcinskiui ir kitiems) užtariant ir ginant jų darbą centrinėje ir okupacinėje administracijoje, o poznaniakams joje net dalyvaujant, tad ir tiesiog varant tautinę lenkų darbą.

Jau pats rusų draudimas Lietuvoje viešai vartoti lenkų kalbą erzino visuomenę ir net

nelenkuose pynė jai kankinės, tad ko aukštesnio, vainiką, o galėjimas naudotis Varšuvos raštais darė tą draudimą ir visai beprasmį. Net ir lietuvių spaudos draudimas tolimame nuo Prūsų sienos Vilniaus krašte, neįveikiamas be maž negaunamais lietuviškais raštais, tik lenkė žmonės uoliai platinamam lenkiškam raštui, o čia dar lenkų klebonų įtaka! Į slaptas lenkų mokyklas Vilniuje ir dvaruose tad lengvai buvo įviliojami lietuvių ir gudų vaikai, o lenkiškų mokyklų steigė net lietuviškiausiuose Valkinykuose (kun. Vaicekauskis). Slaptų mokyklų buvo dar 70-aisiais metais, gerokai jų skaičius pašoko nuo 80-ųjų metų antrosios pusės ir ypačiai nuo 1905 m.; dar prieš 1905 m. tokiose mokyklose Vilniuje kasmet mokėsi po 500 vaikų, vėliau Vilniaus krašte būdavo po 400 mokyklų. Slapta (1906 - 1908 m. neslapta) Ošviatos draugija rusų valdžios laikais ir Edukacinis komitetas vokiečių okupacijos metu nemaža čia pasidarbavo.x)

Dar daugiau veikė įvairios lenkų organizacijos, tiek kunigų, tiek tautininkų (endekų, pvz., Sokolo draugija), tiek ir vadinamųjų demokratų (sulenkęjusio gudo Nagrodzkiego ir k.). Tiesa, lenkų socialistų (P.P.S.) darbas neturėjo pasisiekimo ir 1905 - 1907 m. darbininkų tarpe lengvai buvo įveiktas tiek Lietuvos socialdemokratų partijos, su kuria susijungė pepesų

---

x) L. Życka. Krótki rys dziejów tajnej oświaty polskiej na ziemi wileńskiej od 1880 do 1919. 1932.

organizacijos likučiai, tiek Rusijos socialdemokratų, kurie patraukė prie savęs būsimuosius komunistinius gaivalus (tiesiog arba per Lenkijos socialdemokratus) ir tik tarp lenkų moksleivių, tarnautojų ir iš dalies amatininkų socialistinės simpatijos kartais būdavo siejamos su šiokiu ar tokiu lenkišku patriotizmu. Tiesa taip pat, jog politinis Vilniaus žmonių susipratimas toli gražu nebuvo lenkiškai nuvažytas, ir net vokiečių okupacijos metu, pačių lenkų (W. Niedziałkowska - Dobaczewska, Rola kobiet wileńskich w akcji wyzwolenia Wilna — leidiny Wilno 1919 - 1934) liudijimu, „platūs lenkų - gudų sluoksniai (lietuvių čia neminima! M.B.) Vilniaus krašte buvo masė be jokio tautinio susipratimo, tik besiilginti prieškarinės gerovės, kai duonos buvo kiek norint ir nebuvo priverstinių darbų vokiečių naudai“. Tačiau Vilniaus lenkų veikėjai turėjo užtektinai darbuotojų, lėšų ir faktinės veikimo laisvės, kad— visos srovės —klusnūs Varšuvos nurodymams, o kartais net uoliau rūpindamiesi jos reikalais už pačius varšuviokus (endekai), lengvai prieitų mases joms Varšuvai panaudoti.

„Reikėjo, pasak Dobačevskienės, jas sudžinti ir įkvėpti joms ilgesio nežinomai, neiškiai vaizduojamai tėvynei — Lenkijai“, tikriausiai pasakius, įkalbėti, jog tik Lenkija išgelbėsianti jas iš visokių vargų, suteiksianti duonos, druskos ir visokių gėrybių, lenkams lenkiškų, lietuviams lietuviškų mokyklų ir vietinės val-

džios, lietuvių neatsiklausus įtikinėti, jog „visa Lietuva nori būti ne tik laisva, bet ir sujungta su Lenkija“, tad „ką nutars Varšuvos vyriausybė, turime visi klausyti“ ir t.t. Taip rašė, pavyzdžiui, 1916 - 1917 m. Vilniuje slapta leidžiamas laikraštėlis „Unija“.

O visa tai buvo reikalinga sveikam Vilniaus krašto žmonių protui migdyti, žmonių vardu vokiečiams ir užsieniečiams skelbti tariamai visuotiną jų norą dėtis su Lenkija ir neleisti tautinei lietuvių ir gudų sąmonei prabilti. Lenkai gyrėsi 1917 - 1918 m. tam surinkę per 100.000 šitokių Vilniaus sodiečių parašų, tik vėliau nenoromis prisipažindami (ta pati Dobačevskienė ir kiti), jog bemaž visi jie buvo neraštingųjų kryžiukai, tad ir niekieno netikrinti „parašai už neraštingus“ arba net taip pat nepatikrinti „įgaliojimai“ keliems asmenims viso kaimo, parapijos ar net valsčiaus vardu pasirašyti plačiai motyvuotus ir kilniai išstilizuotus pareiškimus. Net paskui, 1919 - 1922 m., kai Vilniaus lenkai veikė atvirai ir vis rinko parašus, lietuvių ir gudų spauda nekartą pagaudavo ir iškeldavo aikštėn visokius „žmonių balso“ falsifikavimus (apie tai teks dar vėliau pasikalbėti), net tariamus lietuvių pareiškimus, jog šie nenorį Lietuvos, tik Lenkijos. O tačiau tatau turėjo eiti ir ejo „laisvu Vilniaus krašto pasisakymu už Lenkiją“!

Šitokio betgi Vilniaus lenkų (ypačiai kunigų ir moterų) veikimo politiniai rezultatai, kaip štai išpūdžiai tarptautinėje politikoje,

būtų ne per aiškiausi ir tiesiog per menki dėl padarytų pastangų, jei jie nebūtų tvirtinami dar ginkluotu kumščiu, kuriuo ne tik prieš silpnesnius ir ypačiai neginkluotus (lietuvius, gudus, žydus), bet prireikus gal ir prieš ką kitą galima būtų pavartoti. Vilniaus lenkų visuomenė anksti ėmė ginkluotis, tiesa, iš pradžių tik dvasiškai ir daug vėliau fiziškai. Dar 1905 - 1906 m. endekams steigiant gimnastikos draugiją „Sokol“, ne tik fizinis lavinimas turėta galvoje, bet ir sudaryti partinę fizinę pajėgą, kurios uždavinys tebebuvo dar neaiškus. Man pačiam tuo metu teko sueiti su kvailoku „Sokolo“ nariu, kuris darbininkų susirinkimėlyje aiškino sokolus kariausiant su „Dievo ir tėvynės priešu“ — totoriais... Maždaug tuo pat laiku, 1906 - 1907 metais, jau P.P.S. revoliucinės frakcijos, kovojančios už Lenkijos nepriklausomybę, įtakoje Vilniuje ėmė burtis Pažangioji lenkų nepriklausomiečių moksleivija, tiesa, ilgai nieko nepasireikšdama, bet 1910 m. iš Galicijos atsiųsto informatoriaus patyrusi apie J. Pilsudskio veikimą būsimajai ginkluotai kovai už Lenkijos nepriklausomybę ir su juo susirišusi, 1912 - 1913 m. jau ėmė kariškai mankštintis „Sokolo“ salėje ir virto vadin. Veiklios kovos sąjunga, o 1913 m. net gavo iš Galicijos instrukciją rengtis būsimajam Rusijos - Austrijos karui ir iš anksto sprogdinti geležinkelį, gadinti telefono linijas ir t.t. 1911 m. nepriklausomai dar ėmė lenkų skautai organizuotis.

Didžiajam karui prasidėjus, dar 1914 m. rudenį Pilsudskio atsiųstasis karininkas E. Do-
bačevskis sujungė Vilniaus ir kitų Lietuvos
centrų lenkų kovos organizacijas (jų tarpe
Kaune vieną, Panevėžyje vieną ir Šiauliuose
net dvi) vienon P.O.W. (Lenkų karo organiza-
cija) apygardon, kuri priklausė P.O.W. Varšu-
vos vadovybės. Ligi rusams iš Vilniaus išėjus
retas kuris vilnietis teisėjo į tolimus ir sunkiai
pasiekiamus Pilsudskio legionus, vokiečių oku-
pacijos metu ir ne per daugiausia, nors kurį
laiką vokiečių buvo leista viešai į juos rašytis
ir ragintojų (kunigų ir kitų) netrūko, bet ypa-
čiai iškaltas ragintojas buvo badas. Net
santykių su legionais, kurių kiti radosi Gudi-
joje, netrūko (pvz., Vilniun buvo atvykęs pa-
poručikas Bekas, vėlesnis Varšuvos užsienio
reikalų ministeris, ir kiti), bet šiaip jau jauni-
mas gavo toliau slaptai mankštytis tik viet-
niuose P.O.W. būriuose.

Siekdama Lietuvos sujungimo su Lenkija,
Vilniaus lenkų vadovybė nesiklausė, žinoma,
nei lietuvių, nei gudų nusistatymo. Lietuviams
vis aiškiau siekiant Lietuvos nepriklausomy-
bės ir ypačiai susidarius Lietuvos Valstybės
Tarybai, nepratę su lietuviais tartis tiek Var-
šuvos, tiek Vilniaus lenkų veikėjai griebėsi vi-
sokių priemonių mūsų darbui trukdyti: skleidė
apie mus bauriausius prasimanymus, veikė
vokiečius prieš mus, viliojo mus federacijomis,
baidė Vilniaus krašto atskyrimu nuo Lietuvos
ir t.t. 1918 m. rudenį pats Pilsudskis įspėjo

Varšuvos lietuvius atimsiąs iš Lietuvos Vilniaus kraštą.

1918 m. vasarą ir rudenį ėmė grįžti iš Rusijos Dovbor - Musnickio lenkiškų pulkų ir kitų būrių karininkai ir kareiviai. Kiti jų grįžo jau susiorganizavę, bet ir palaidieji drauge su jais 1918.IX.10 Vilniuje susibūrė lenkų karių sąjungon, kuriai, vietoje nesant išrinkto vado pulk. L. Želigovskio, vadovavo prieškarinis Vilniaus gydytojas, o dabar grįžęs iš karo kapitanas Bobiatinskis. Vilniaus lenkų komitetas išskyrė iš savo tarpo karinę komisiją, o pati sąjunga ėmė organizuoti grįžusius karius ir provincijoje. Vokiečių revoliucija tik palengvino tą darbą, išskeldama raudonąją pavojų, tad ir patogų gynimosi šūkį militariškai organizuojantis.

Varšuva pastatė gen. Vladą Veitką vadovauti Lietuvos ir Gudijos karinėms lenkų pajėgoms, pavadintoms Samoobrona. Pilsudskis, be to, suragintas subėgusių Varšuvon Lietuvos ir ypačiai Gudijos dvarininkų, sudariusių sąvajį Rytų pakraščių (tikriau dvarų) gynimo komitetą (Komitet obrony kresów wschodnich), leido gen. Ivaškevičiui kurti atskirą Lietuvos - Gudijos diviziją, kurios uždavinys buvo užimti Lietuvą. Tačiau nors Pilsudskis reikalavo iš vokiečių praleisti Lietuvon jo kariuomenę, Kauno Obostas nesutiko, kad ir Pilsudskis buvo mėginęs ją per Santarvę paveikti. Taip pat niekais pasibaigė jo mėginimai susiprasti su Laikinąja Lietuvos vyriausybe (A.

Voldemaru, St. Šilingu) dėl bendro veikimo prieš raudonųjų rusų armiją. Vengdamas pripažinti Lietuvos nepriklausomybę su Vilniaus sostine, jis tesukėlė pagrįstą lietuvių baimę, kad „bendrai veikiant“ atsiųstai iš Varšuvos lenkų ir dar nesamai lietuvių kariuomenei, tiek Vilniaus kraštas, tiek gal ir visa Lietuva atsidurs lenkų rankose.

Tuo tarpu raudonieji artinosi. Vokiečiai rengėsi išeiti. Lietuvos vyriausybė dar nesuskubo kariuomenės pastatyti (tie patys vokiečiai tam kliudė). Nė Vilniaus lenkai nebuvo gynimui pasirengę. Daugumas gyventojų, net daugelis tų pat lenkų, bijojo ginkluoto susirėmimo, kurio išdavos miestui ir jo gyventojams galėtų būti labai skaudžios. Nesulaukdami atvykstančios lenkų kariuomenės, lenkų veikėjai prašė samoobronos vadus pasitraukti iš miesto su savo būriais.

Antra vertus, ėjęs tuo laiku lenkų suvažiavimas Vilniuje ir skubus jaunimo ginklavimasis prikėlė lenkų visuomenės nuotaiką, kurią panaudojo Pilsudskio tik XII.24 atsiųstas štabo viršininku kap. Zigmas Klingeris. XII.29 jis parašė ir, gen. Veitkai patvirtinus, XII.31 paskelbė mobilizacijos įsakymą, kuriuo Lietuvos ir Gudijos samoobroną tarnybiniu keliu įskaitė lenkų kariuomenėn ir pareikalavo, kad (nuo 17 m. amžiaus) stotų jon lenkai, lietuviai lietuvių kariuomenėn, o gudai ir žydai katrą pasirinkę. Kitą (sausio 1) dieną pavakari ginkluoti lenkai užėmė gatvių kertes, nuginkluo-

dami besitraukiančius vokiečius. Buvo taip pat apsuptas darbininkų klubas prie Varnių gatvės 5, ir prasidėjo susišaudymas. Už miesto buvo pasiūsti žvalgai ir būriai užstoti kelią raudoniesiems.

1918 - 1919 m. militarinių Vilniaus lenkų žygių pasakotojas maj. Bol. Waligóra aiškina Klingerio žygį, jog patyrus nebesulausiant iš Pilsudskio pagalbos buvę nutarta kautis tam, kad būtų žymu, jog Vilnius buvęs ir tebesąs lenkiškas miestas. Tuo tarpu pats gen. Veitka (Samoobrona Litwy i Białorusi, 1930 m.) prisi- pažįsta pasitraukęs iš miesto tik gavęs žinią, jog dėl E. Sapiegos maišto Varšuva atšaukusi paskirtą Vilniui kariuomenę, tad, matyt, stota kovon vis dėlto tikintis pagalbos. Politinis šio žygio tikslas, šiaip ar taip, tas pats pasilieka. Taigi suprantama, jog net beginklė dar Lietuvos vyriausybė negalėjo čia tylėti.

(1937 m. balandžio 8 d. „Trimitas“ nr. 14/851).

V. SU PIRMAISIAIS LENKAIS

Pasitraukdamas iš Vilniaus Kaunan, ministerių kabinetas paliko čia šitokią, tuojau išlipdytą ir vėliau (1919.I.16) Kaune „Laikinosios Vyriausybės žinių“ Nr. 2-3 išspausdintą paskelbimą:

„Išeidamas iš faktinio padėjimo, jog mūsų sostinė miestas Vilnius susisiekimu žvilgsniu liko atkirstas nuo Lietuvos ir jog šiuo karo

metu yra būtinas reikalas ankštame sąryšyje su visu kraštu organizuoti krašto pajėgas, Ministerių Kabinetas posėdyje sausio 1 d. yra nutaręs:

1) visą valdžią Vilniuje pavesti Vilniaus Karo Komendantūrai, palikus prie jos atskirų ministerijų įgaliotinius, 2) generaliu Laikinosios Vyriausybės Įgaliotiniu Vilniuje palikti Švietimo Ministerį Mykolą Biržišką, 3) visas ministerijų įstaigas laikinai perkelti į Kauną. Ministeris Pirmininkas M. Sleževičius, Ministerių kabineto reikalų vedėjas Tadas Petkevičius, Vilnius, 1919 m. sausio 2 d.“.

Kiek atsimenu, tas skelbimas buvo parašytas keturiomis kalbomis: lietuvių, gudų, lenkų ir žydų.

Mano, kaip generalinio įgaliotinio, darbo vieta buvo Valstybės Tarybos rūmai — Jurgio prosp. (vėliau Ad. Mickevičiaus, ateityje Nepriklausomosios Lietuvos gatvė¹⁸⁾ Nr.13 (prieš karą rusų kariuomenės teismo, vėliau lenkų karininkų klubo), karo komendantūros — to pat. prosp. Nr. 36 (seniau ir vėliau Teismo rūmai). Komendantu buvo paskirtas prieš tai Vilniaus milicijoje tarnavęs poetas Liudas Gira, bet jam tuojuo susirgus jo pareigas ėjo padėjėjas, prieš kelis mėnesius iš Rusijos grįžęs karininkas Kaz. Škirpa (1926 m. mūsų generalinio štabo viršininkas, vėliau karo attaché

---

18) 1939 m. nei vėliau taip nebuvo pavadinta.

Berlyne)¹⁹⁾, kuris jau per pačius Naujuosius Metus, saulei leidžiantis, tad kaip tik lenkų sargyboms apimant Vilniaus gatves, ant Pilies kalno bokšto iškabino Lietuvos vėliavą ir, pagerbęs ją salve, pastatė prie jos garbės sargybą. Šiame žygyje, be komendanto Škirpos ir adjutanto Petro Gužo (vėliau ats. pulkininko leitenanto, advokato, Lietuvos Kariuomenės Kūrėjų Savanorių S-gos pirmininko), dalyvavo dar kariai savanoriai: Mikas Slyvauskas, Jonas Nistelis, Stasys Butkus (vėliau karo spaudos — Kario ir Trimito bendradarbis), Pranas Plauska, Albinas Rauba, Romualdas Marcalis, Jonas Norvila ir Vincas Steponavičius. Ant Tarybos rūmų jau kelios savaitės kai plevėsavo mūsų vėliava ir nuo gruodžio 21 d. prie jos durų stovėjo sargyba (tą dieną pastebėta gatvėse ginkluotų legionininkų).

Sausio 2 d. (ketvirtadienį) atėjęs į Tarybos rūmus ne tik radau interesantų, korespondentų bei šiaip besiteiraujančių dėl susidariusios būklės inteligentų, bet ir patyriau, jog mano girdėti šūviai yra lenkų susišaudymas su darbininkais prie Varnų (seniau Chersono, vėliau Dambrausko, lietuviškai Jakšto - Dambrausko) Nr. 5. Tai dideli namai su sale, kurioje 1905 m. revoliucijos gadynėje būdavo triukšmingų mitingų, vėliau koncertų, spektaklių, o paskiau juose buvo Vilniaus lietuvių Vytauto

---

19) 1938 m. Lietuvos atstovas Varšuvoje, 1939-1940 m. Berlyne.

Didž. gimnazija. Rusams traukiantis iš Vilniaus ir įeinant vokiečiams, tuos namus sugebėjo perimti tarnavęs tuomet miesto savivaldybėje Lietuvos socialdemokratų partijos veikėjas Pr. Eidukevičius ir įrengti ten darbininkų valgyklą, klubą ir kitką. 1918.XII.15 įsistegusi Vilniaus darbininkų taryba, patekusi komunistų vadovybėn, čia darė savo plenumo ir prezidiumo susirinkimus, mitingus, partinius pasitarimus, rinko ginklus ir t.t. Taigi šitą „varną lizdą“ (wronie gniazdo) karinė lenkų vadovybė ryžosi likviduoti, kad apsidraustų nuo galimų ginkluotų išsišokimų iš čia kautynių metu su besiartinančia raudonąja kariuomene.

Dar sausio mėn. 1 dieną vakare rotmistras Jurgis Dambrauskas apsupo tuos namus ir pareikalavo tuoju atiduoti visus ginklus. Ten tuomet kaip tikėjo Tarybos prezidiumo posėdis ir, be to, buvo dar nemaža šiaip jau darbininkų ir partinių veikėjų, ypač komunistų. Vadovai, jų tarpe Pr. Eidukevičius, nieko nelaukdamai pasišalino (kiti jų pasiekė net raudonąją armiją ir ragino ją paskubėti vaduoti Vilniaus darbininkų), bet likusieji ėmė gintis. Sausio 2 d. prieš piet jau pritrūko šovinių, tad daugumas pasidavė lenkams, bet devyni gynėsi dar ligi 3 val. po piet, kai paskutiniaisiais šūviais 5 jų (tarybos sekretorius Šimelevičius-Raizenas, Šapiras-Assas, Kunigas, Čapelickis ir Viežbickis) patys nusižudė, o vienas, Romualdas (tikr. Pilar von Pilchau), tik susižeidė ir

pateko į lenkų rankas. Į lenkų rankas pateko 110 šautuvų (pasak gen. Veitkos), kurie tokiam R. Mienickiui (Wilno w polskim wysiłku zbrojnym, 1930 m.) užaugo ligi 1000.

Vieną nusižudžiusiųjų, Bonifacą Viežbickį (bene iš tėvų Virbalių kilusį?) gerai pažinojau dar nuo 1905 metų. Tai buvo gražus ir kilnus vyras, kurpius, nuo pusės 90-ųjų metų veiklus L.S.D.P. Vilniaus organizacijos narys, bet vėliau, vedęs tos pat organizacijos narę ir sukūręs šeimyną, šiaip partijai tik patarnaudavo, čia 1906 m. priglausdamas pas save slaptą jos spaustuovę, kurioje dirbo Vaclovas Biržiška su Ant. Čechavičium, čia IV-sios Valstybės Dūmos rinkimuose eidamas partiniu kandidatu, čia 1918 m. gruodžio mėn. iš darbininkų tarybos priimdamas miesto ūkio komisaro pareigas. Kas jį gerai pažinojo, galėjo neabejoti, jog pavojuje jis nebėgs kaip bėgo komunistai ir nepasiduos kaip pasidavė bundiečiai, tik pats sau galą padarys. Jo mirtis padarė man didelį įspūdį, bet apie ją aš tik kitą dieną ar net dar vėliau tepatyriau.

Šiuo tarpu turėjau sau uždavinį, kurį gerai turėjau apgalvoti ir jam pasirengti — tai protesto išteikimą lenkų karo vadovybei už pasisavinimą sau Vilniaus valdžios. Interesantų ir tuščiaoplepių vis kliudomas ir nuo darbo atitraukiamas, tik apie pusdienį (sausio 2 d.) teparašiau sau reikalingą raštą lietuvių ir lenkų kalbomis ir prašiau bene p. Fel. Bortkevičienę, kuri drauge su mano žmona ir būreliu draugų

sekė ir padėjo čia mano darbui, papildžius dar kitomis Vilniaus kalbomis jį išspausdinti ir išplatinti, o pats parūpinęs sau dar kitą jo egzempliorių ir gavęs iš mūsų komendanto du karininku palydovu (minėtąjį Gužą ir Adomkavičių), apie 6 val. vak. drauge su jais vežiku nuvažiavau lenkų štaban, kuris buvo Užupio g. 5.

Štabe nustebo pamatę mane įeinant su dviem vyrais kaip ažuolais, tarp kurių aš, tur būt, nykštuku teatrodžiau. Neįsileisdamas į kokias kalbas, paprašiau pranešti gen. Veitkai, kaip lenkų kariuomenės vadui Vilniuje: noris su juo pasimatyti kaip Laikinosios Lietuvos vyriausybės įgaliotinis, bet drauge su manim būsiąs ir vertėjas. Veitka tuoj mane pakvietė. Palikęs kar. Gužą tarp lenkų, pats su kar. Adomkavičium, kuris mokėjo lenkiškai ir net, kaip man iš pasikalbėjimo su juo štaban bevažiuojuojant pasirodė, lyg buvo linkęs dalyvauti lenkų žygiuose prieš raudonuosius, nuėjau kitan kambarin, kuriame radau Veitką taip pat su kažkokiuo karininku.

(1937 m. balandžio 15 d. „Trimitas“ nr. 15/852)

Man per Adomkavičių pasisakius kalbėsiant tik lietuviškai, Veitka rusų kalba pasiūlė mums rusiškai kalbėtis, bet aš, paprašęs nustebusį Adomkavičių lietuviškai pakartoti man gen. klausimą, per tą pat Adomkavičių nesutikau. Tačiau nedaug teliko naudotis vertėjo pagalba. Atsistojęs — čia atsistojo ir Veitka su

savo karininku — mat, mano žodis kaip Lietuvos vyriausybės įgaliotinio turėjo būti priimtas su visa jam tinkama pagarba — paskaičiau:

„Lenkų kariuomenės Vadui Vilniuje.

1918 m. gruodžio 31 d., iš pradžių laikraščiuose, paskiau ir tam tikruose atsišaukimuose Vilniuje paskelbta, jog gen. Wejtko esąs paskirtas Lietuvos karo apskrities vadu. 1919 m. sausio 1 d. apie 5 val. popiet ginkluotas jaunimas užėmė Vilniaus miesto gatves. Tą pat ir sekančią dieną ginkluotieji jaunikliai daro gatvėse kratas, atiminėja iš praeivių ginklus ir veda tikrą kovą su darbininkais ties Varnų gat. Sausio 2 d. pasirodė gen. Mokrzeckio paskelbimas, jog jis esąs Vilniaus komendantas ir įvedęs Vilniuje nepaprastą stovį. Tą pat dieną lenkų spaudoje paašškinta, jog Vilniaus gatvių užėmimas esąs padarytas lenkų karo pajėgų.

Kadangi 1) Lietuvos ir Vilniaus valdžia, tat ir krašto apsauga priklauso Laikinajai Lietuvos Vyriausybei, 2) Vilniaus miestas lenkų kariuomenės tapo apimtas be šios Vyriausybės sutikimo, 3) apėmusi gatves kariuomenė ne tik neveikia Lietuvos karo pajėgų valstybinės vyresnybės vedama, bet ir savinasi svetimos valstybės ženklus (erelį prie kepurės), 4) stoja prieš Lietuvos gyventojų dalį, tariant Darbininkų Tarybon susimetusius darbininkus, tad Laikinoji Lietuvos Vyriausybė pavedė man, jos Generaliniam Įgaliotiniui Vilniuje, pa-

reikšti Lenkų kariuomenės Vadui Vilniuje griežčiausią protestą prieš jo prisisavinimą vyriausybės teisių ir įsikišimą į vidujinius Lietuvos reikalus, kas gresia jai naminiu karu ir suirute. Laikinosios Lietuvos Vyriausybės Generalinis Įgaliotinis Vilniuje Švietimo Ministeris M. Biržiška. Vilnius, sausio mėn. 2 d. 1919 m.“.

Paskaitęs šį raštą lietuviškai, paskaičiau jį dar ir lenkiškai, taip jog lenkai galėjo įsitikinti, kad ne tik ne dėl lenkų kalbos nemokėjimo per vertėją su jais tekalbėjau, bet lenkiškai tik jau geriau moku už gen. Veitką, kuris kad ir kalbėjo lenkiškai pakenčiamiau už tokį mąskolę vedusį ir gerokai sumąskolėjusį (iki jį netikėtai padarė „didvyriu“) gen. Želigovskį^x), tik vis dėlto jo tarimas jau gerokai šlubavo. Paskaičius ir įteikus jam mano raštą, jis dar užklausė: „Cóż więc dalej?“ „Kas gi toliau?“ pakartojo man mano vertėjas ir gavo Veitkai išversti trumpą atsakymą: „Nieko daugiau“. Pridūriau dar, jog prireikus gali jis kalbėtis su Kaunu.

Tik linktelėję, išėjome iš kambario ir, pasiėmę Gužą, tuo pat laukusiu mūs vežiku grįžome savo Tarybon, kur mūs nekantriai laukė. Tą dieną nepavyko išspausdinti mano protesto.

---

x) 1920 m. pabaigoje vienas rusų generolas Vilniuje reiškė man savo susižavėjimą gen. Želigovskiu, kuris, šiam bemėginant šiaip taip lenkiškai (nemokant) išreikšti savo reikalą, sušuko: „Da brošte! Govorite po russki: ja otдыхaju na russkom jazykie!“.

Protestas pasirodė tik kitą (1.3, penktadienį) dieną trimis kalbomis: lietuvių, lenkų ir gudų; vertimo žydų kalba nesuskubta parūpinti. F. Bortkevičienės pasiųstieji vaikinai išlipdė jį gatvėse. Lenkai suiminėjo lipdytojus, atiminėjo iš jų rastuosius protesto egzempliorius, o kitus plėšė nuo sienų ir draskė. Dėl to tą pat dieną gavau — jau lenkų komendantui gen. Adomui Mokšeckiui pasiųsti antrąjį protestą, o po to ir trečią — prieš telefonų atiminėjimą iš lietuvių (1936 - 1937 m. atiminėjo jau ir radio aparatus!xx) Pirmasis protestas buvo taip pat paskelbtas spaudoje: I. 5 „Laisvoje Lietuvoje“ (Nr. 1(14), I. 8 „Darbo Balse“ (Nr. 1(58), „Novoje Eroje“ Nr. 24, pagaliau I. 16 „Laikiniosios Vyriausybės žiniose“ (Nr. 2-3).

Mano protestą paskaitė raudonarmiečiams V. Kapsukas kažkokiam miestelyje netoli Vilniaus. Sakė jis labai karštai buvęs sutiktas ir Vinco Mickevičiaus-Kapsuko ir raudonarmiečių, kas kai kurių vilniečių buvo man (už akių) net prikišama, bent tų, kurie norėjo „su bolševikais pasišaudyti“, ypač, kad kiti už juos pasišaudytų. Tuo tarpu užtardamas savo proteste darbininkų tarybą, kaip Lietuvos gyventojų dalį, tesilaikiau bendro valstybinio pagrindo, nė kiek nemanydamas reikšti pritari-

---

xx) 1919.I.17 „Lietuvos“ Nr. 6 Kaune išspausdinta gautoji iš manęs („nuo mūsų korespondento“) žinia „Kaip buvo įteiktas lenkų vadui protestas“, redakcijos, kaip rodos, kiek išlygintas.

mo tarybos veikimo kryptį. Mano kaip vyriausybės įgaliotinio nusistatymas galėjo net kiek toliau eiti atsižvelgus į dar pirmojo kabineto pirmininko A. Voldemaro XII.18 pasisakymą („*Novaja Era*“ 1918.XII.19 Nr. 12) dėl darbininkų tarybos, jog nieko prieš ją neturįs ir jos kalbas su vokiečių okupantais, tik norįs, kad ji pripažintų Lietuvos nepriklausomybę ir steigiamąją seimą. Panašiai ir kiti tarybininkai, taip pat ir antrojo kabineto žmonės nesisakė prieš darbininkų tarybą, tik prieš proletariato diktatūrą, tuodu dalyku nuo kits kito atskirdami. Net Vilniaus karininkų komendantūra savo atsisaukime į savanorius („*Laikinosios Vyriausybės Žinios*“ 1918.XII.29 Nr. 1) aiškiai pažymėjo: „Savo ginklų nesutepsiame mūsų brolių Lietuvos darbininkų krauju, ginsime tik mūsų motiną Lietuvą, mūsų Lietuvos valstybės nepriklausomybę“.

Panašiai ir lenkai vis draudėsi neina prieš darbininkus, pripažįstą net darbininkų tarybą, tik atimą iš jų ginklus. Dar gruodžio 29 d. lenkų mitinge Veitkos štabo viršininkas kap. Klingeris (tas pats, kuris parašė mobilizacijos paskelbimą, skirstantį visuomenę dviem grupėm: „Kas tiki Dievą, tas su mumis — kas šėtoną, tas prieš mus“) sakėsi esąs darbininko sūnus ir prieš darbininkus neisiąs. Gen. Veitka (*Samoobrona Litwy i Białorusi*, 1930 m.) pasakoja apie jį net šitoki dalyką: belikviduodamas „varnų lizdą“, iš kurio išsprukęs Eidukevičius, Klingeris buvęs sučiupęs Eidukevičiaus žmoną

gydytoją Barborą Burbaite (jos bute), bet pasikalbėjęs su ja ne tik paleidęs, dar jai davęs 30 tūkstančių rublių darbininkų klubui įrengti; tie pinigai buvo dalis tos pusės milijono rublių, kurią Varšuva atsiuntė Vilniun kovai su tarybomis organizuoti!

Taip tatai Vilniaus dalykai anuo metu buvo tarpusavyje susipynę... Tolesnė jų raida nevieną neaiškų dalyką labiau paryškino, ir dėl tos pat darbininkų tarybos Vilniaus socialdemokratų „Darbo Balsas“ 1919 m. pirmame savo numeryje reikšmingai pažymėjo: „Lietuvos Tarybos valdžia, jei spėką (jėgą) būtų turėjusi, gal ne švelniau būtų pasielgusi ir su darbininkų atstovų taryba, nes darbininkai ryžosi imti Vilniaus miesto valdžią į savo rankas, tatai ir Lietuvos Taryba būtų turėjusi darbininkus išvaikyti“. Tačiau susidomėjusiomis mums tada politinėmis sąlygomis ir tarpusavių jėgų santykiavimu Valstybės Tarybos ir jos vyriausybės taktika, kurią ir aš reiškiau savo proteste, visiškai pateisintina.

Antra vertus, Lietuvos vyriausybei nepajėgus neprileisti, de facto Varšuvos parengtų, lenkų prie savarankiško karinio pasireiškimo, reikėjo dar prižiūrėti, kad ir mūsų menkutės ginkluotos pajėgos Vilniuje neįsipainiotų į tarpusavio lenkų ir komunistų ginkluotus susirėmimus. Ne baimė susilaukti keršto iš laimėjusiųjų raudonųjų galėjo mums čia sverti, kaip kad ji svėrė, Veitkos, Valiguros ir kitų žodžiais, tiems lenkų veikėjams, kurie prašė ka-

rinę lenkų vadovybę kuo skubiau iš Vilniaus ištraukti savo kariuomenę. Tam keliasdešimt mūsų komendantūros savanorių (drauge su gimnazistais) kautynių žygis būtų per mažai išpūdingas ir vargiai būtų užtraukęs Vilniaus lietuviams kokios bėdos, juo labiau, jog ir lenkų poros dienų šaudymasis su raudonarmiečiais, tiesa, beveik išsivertęs be aukų vieniems ir kitiems (tylko dziury w niebie“, pasak vieno Vilniaus lenko), jokio raudonarmiečių, komunistų ar darbininkų žiaurumo, jokio jų keršto Vilniaus lenkams nesukėlė. Kas kita lenkai, kurie po kelių mėnesių Vilniaus žydams (net seniems, moterims ir vaikams) darydami skerdynes, sakėsi keršiją už (kitų!) žydų šaudymą iš langų į lenkų legionininkus.

Apie tai, kad mūsų šaliai pultų lenkus, žinoma, nebuvo nei kalbos nei minties, tur būt, niekam. Užtat suprovokavus mūsų savanorių įsitraukimą į kautynes su raudonaisiais, kas begalėtų įvykti tik mums prisiėmus karinę lenkų vadovybę, tatau lenkų politikų būtų pasčiau naudojama prieš mus kaip mūsų pačių pripažinimą tautinės ir politinės jų pirmenybės Vilniuje, drauge nustelbiant visa, kas mūsų šaliai būtų reikšminga padaryta Vilnių ginant. O mėginimų mus į kautynes įtraukti, kartais net nuoširdžių kalbinimų netrūko. Kasdieną Taryboje buvau lankomas lenkų, dažniausiai nepažįstamų ponų, ponių ir panelių, nekartą labai malonių ir iškalbingų, kurie visaip ragino mane, kad įsakyčiau „Vilniaus lietuvių įgulai“

ginklu paremti lenkų legionininkus. Komentantūra, rodos, skyrium dar buvo kalbinama. Tačiau sausio 4 ir 5 d. pasiekė mus jau priešinga žinia, gauta iš lenkų štabo, apie jo nusistatymą nuginkluoti mūsų komendantūrą ir suminti mane (tur būt, ne tik dėl įteiktųjų, bet ir dėl galimų dar protestų, kuriems progų lenkų vadovybė, be abejo, nemaža dar būtų davusi), gal ir kitą ką, tik jau nebesuskubo: patiems lenkams teko kuo skubiau bėgti. Šiaip betgi mūsų komendantūra buvo pasiryžusi gintis ir visą laiką budėjo.

Atskirtam nuo savo vyriausybės ir priverstam savarankiškai orientuotis bei veikt+), man labai svarbu buvo susiprasti su Vilniaus lietuvių visuomene ir būti jos palaikomam. Nors čia kokių žalingų mums išsišokimų laukti nereikėjo ir net tos grupės, kurios stovėjo už tarybų tvarką ar bent į tai linko, šiuo tarpu buvo mums nepavojingos, nes su lenkais prieš Nepriklausomąją Lietuvą susidėti ir drauge veikti negalėjo, bet vis dėlto pasistengiau ir su platesne šviesuomene sueiti kontaktan.

Tam sausio 4 d. (šeštadienį) bene tuometinėje „Rūtos“ draugijos salėje (buv. Ruskoje Sobranije prie šv. Jono gatvės 21) įvyko lie-

---

+) Tik vėliau tesužinojau, jog mūsų vyriausybė iš Kauno taip pat buvo priversta tuo pat laiku protestuoti prieš nedraugingus Lietuvai Lenkijos žygius kaip komisarių komisijų ir šiaip pareigūnų skyrimą į Lietuvos ar skritis ir t.t.

tuvių susirinkimas, kuriame dalyvavo apie tris šimtus žmonių. Ten gavau pranešti apie savo padarytus žygius, kuriems susirinkę visai pritarė, išskyrus susilaikiusius nuo visų balsavimų revoliucinius socialistus liaudininkus. Baigdamas savo kalbą, raginau nepertraukti savo kultūros darbo mokyklose, scenoje, spaudoje ir visiems iš vieno ginti Lietuvą ir jos sostinę Vilnių nuo lenkų, į jų karo žygius visai nesikišant. Susirinkimas nutarė Vilnių okupavusius lenkus laikyti Lietuvos valstybės priešais, valdžios uzurpatoriais ir neklausyti jų reikalavimų, jokiais reikalais nesikreipti į jų įstaigas, tik kreiptis į savuosius; šaukiant lenkams dėtis į organizacinį komitetą miesto valdybai rinkti, išrinko 4 asmenis susižinoti su kitais nelenkais bendrai taktikai nustatyti, nutarė taip pat leisti bendrą lietuvių kasdieninį lapelį. Sausio 5 d. tuo reikalu susirinko buvusių redakcijų ir partijų atstovai, kurie nutarė leisti „Vilniaus Žinias“ (+ +), tik jos, rodos, nepasirodė. Kiek atsimenu, susirinkime nemaža kalbėjo tuometinis „Lietuvos Aido“ redaktorius kun. J. Tumas.

Bendras lenkų agresingumo pavojus ir mūsų rami, bet griežta taktika kreipė į mus dėmesį, gal net traukė į mus kai kurias tas vilniečių grupes, kurios šiaipjau ne ką bebūtų norėjusios turėti bendro su mumis. Taip, mi-

---

+ +) Vilniaus lietuvių susirinkimas („Laisvoji Lietuva“ 1919.I.8 Nr. 2/15).

nėtosios jau (žydų, rusų ir lenkų) socialdemokratų „Novos Eros“ (rusų kalba) redakcija visą laiką palaikė su manim kontaktą, gal gyvesnį nei „Vilenskija Novosti“ ar (N. Radino) „Vilenskij Kurjer“, kurie ir šiaip jau buvo nusistatę už Nepriklausomąją Lietuvą ir Lietuvos Tarybą. Dar sausio 2 d. turėjau pasikalbėjimą su „Novos Eros“ korespondentu, aiškindamas per jį skaitytojams (sausio 3 d. Nr. 22), kodėl Lietuvos vyriausybė pasitraukė iš Vilniaus, ir griežtai paneigiau lenkų skleidžiamus gandus, jog Lietuvos vyriausybė tariantis „s načalnikom polskich sil“ (Varšuvos Pilsudskiu ar Vilniaus Veitka?). Sausio 4 d. lenkų „Dziennikui Wilenskiame“ (Nr. 3) str. Mąciciele puolus mane už protestą Veitkai (aš, girdi, atvirai palaikąs bolševikišką darbininkų tarybą) ir tariamąjį mano grasymą „Novos Eros“ pasikalbėjime, jog Kaunas rengiąs lietuvių kariuomenę pulti lenkų kariuomenei, gavau ir „Dziennike Wilenskiame“ (I.5 Nr.4) ir „Novoje Eroje“ (I.5. Nr. 24) aiškiau ir griežčiau pabrėžti, kad Lietuvos vyriausybė organizuoja kariuomenę ne specialiai prieš Lenkiją, bet Lietuvos nepriklausomybei ginti prieš kiekvieną, kas prieš ją kėsinsis: jei tai bus Lenkija, tad ir prieš Lenkiją.

Gudai, kurių atstovai įėjo Lietuvos Tarybon, užmezgė santykius ir su manim. Jiems aš suteikiau leidimą kaip švietimo ministeris steigti savo gimnaziją ir užimti jai patalpą, kurią jie ilgai paskui gynė nuo lenkų. Vokiečių

jėzuitui Muckermannui leidau apimti namus prie Šv. Kazimiero bažnyčios jo steigiamai Ligai Robotniczai; netrukus tėvas Muckermannas prie raudonosios valdžios pagarsėjo savo jai pasipriešinimu, bet, jį suėmus ir išvežus, lenkų laikais Liga Robotnicza virto priešlietuviškos agitacijos židiniu.

Lygiagretis mūsų veikimas su lenkais ir visiškas jiems nesilenkimas turėjo baigtis susirėmimu, kurį mes, būdami fiziškai silpnesni, žinoma, būtume pralaimėję. Tačiau nuostabiai menkas jų gynimas Vilniaus, per 3 susišaudymo dienas nuolatinis traukimasis nuo nekios raudonųjų rusų kariuomenės, traukimasis su pikštu pakštu, bet beveik be aukų, pasibaigė negarbingu Klingerio susitarimu su stovintais Vuokėje (netoli Vilniaus) vokiečiais. Sausio 5 d. (sekmadienį) ligi 7 val. vak. iš Vilniaus išėjo jau visi ginkluotieji lenkai, išskyrus kai kuriuos susislėpusius (peoviakus), Vuokėje per 1000 jų vokiečių buvo nuginkluoti ir be ginklų nusiųsti į pietus, į gen. Ivaškevičiaus „lietuviškai-gudiškąją“ diviziją. Tik rotmistro Vlodo Dambrausko 800 karių per Rudnikus ir Eišiškes prasimušę ligi lenkų kariuomenės, kurią su dideliu vargu pasiekė vos vasario 9 d. Visa Klingerio nustatyta Vilniaus gynimo akcija, kuria paskui kratėsi gen. Veitka, pačioje lenkų visuomenėje paliko nekokių atsiminimų; be to, dėl jos žuvo sargyboje peršalęs žymus skulptorius ir architektas Ant. Vivulskis. Tik toji akcija, kaip sakiau, Varšuvai politiniu

atžvilgiu buvo reikalinga — įkibti į Vilnių kaip „lenkų“ miestą.

Lenkams besitraukiant iš Vilniaus, pasitaręs su mūsų komendantūra, turėjau persiskirti ir su ja, nes aišku buvo, jog raudoniesiems Vilniuje užviešpatavus jai neteks čia nė pasireikšti. Išleidau ją Kaunan.

Lenkams tik išėjus, tą pat sausio 5 d. 8 val. vak. Vilniuje jau pasirodė raudonarmiečiai, bet apie tai tik kitą dieną tepatyriau.

(1937 m. balandžio 22 d. „Trimitas“ nr. 16/853)

VI. KAPSUKO TEISMAS

Sausio 6 d. (pirmadienį) eidamas iš ryto Valst. Tarybon, pakeliui buvau sulaikytas p. Bortkevičienės, kuri mane išpėjo toliau neiti, nes Taryboje nuo vakar vakaro (bene 11 val.) jau šeiminkauja raudonarmiečiai ir komunistai. Tad tąja pat Mickevičiaus gatve pro Tarybą pasukau savo gimnazijon (Taryba Nr. 13, o gimnazija Nr. 38) ir ten porą valandų savo, kaip švietimo ministerio, kabinete priminėjau interesantus: be lietuvių, dar stojusių gudų gimnazijon mokytoju buv. Kauno komercijos mokyklos direkt. Dmochovskį, kažkokį rusų generolą, „Vaše visokoprevoschoditelstvo“ mane tituluojantį batiušką ir kitus. Baigiau taip pat inžinieriaus Adolfo Sruogos ir elektrotechnikos stud. Vald. Čarneckio atliktų gimnazijos remonto darbų priėmimą ir

apyskaitą. Korespondentai nuo manęs jau atšoko, susidomėję naujais miesto viešpačiais, bet iš savųjų pakankamai man plaukė žinių, kad susiorientuočiau susidariusioje būtyje.

Buvo aišku, kad mano taktika, kurią taikiau karinei lenkų pajėgai, komunistams pri taikinta nesukeltų jokio politinio efekto ir iš viso neturėtų jokio tvirto pagrindo, kaip kad ji turėjo lenkų atžvilgiu. Lenkai dar XII.29 Veitkos - Klingerio įsakymu įskyrė Vilniaus samoobroną Lenkijos kariuomenėn ir prisikabino sau tos kariuomenės erelio ženklelius, tad aiškiai stojo Vilniaus okupantais ir tuo davė pagrindo laikinajai Lietuvos vyriausybei griežtai prieš juos nusistatyti ir pasireikšti, tuo tarpu kai pakeitę juos nauji Vilniaus valdytojai oficialiai reiškėsi kaip Vilniaus darbininkų taryba, kuri ėmė veikti dar (1918)XII.15 ir prieš kurią Lietuvos valstybės taryba ir jos vyriausybė dar nebuvo pasisakiusi, ir kaip laikinoji revoliucinė Lietuvos darbininkų ir valstiečių vyriausybė susidariusi XII.16 ir ėjusi Valst. tarybos valdžios konkurente, bet taip pat kelianti save Lietuvos žmonių, ne jiems svetima, valdžia; kas kita, jog jau tuomet žinojome maskvinę tos vyriausybės kilmę, komunistų organizacijos josios primetimą Lietuvos darbininkams ir valstiečiams, pačios Vilniaus darbininkų tarybos nekomunistinę atstovų dalį ir šiaip Vilniaus darbininkų daugumą tos valdžios nelaikant saviške. Matėme taip pat Lietuvos raudonosios armijos karei-

vius pskovitėnus, kalugėnus ir kitokius prašaliečius, o kuo mažiausia saviškių. Revoliucinės vyriausybės svetimumas greit dar ryškiau paaiškėjo, ypač jai skubiai virtus Lietuvos ir Gudijos vyriausybe. Tačiau tokia buvo nuoga tikrovė, ne juridinis atrodymas. Kiek į antrąją sunku buvo protestu ar kitu kuriuo diplomatinio aktu beįkibti, tiek jau pirmąją tik ginklu tegalima buvo pakeisti.

Antra vertus, Vilniaus gynimu lenkams tik susiskandalijus, komunistams miestą valdyti sąlygos atrodė palankesnės ir patvaresnės. Svarbu buvo prie naujos valdžios neužleisti kitiems lietuviškųjų pozicijų, neleisti įsigalėti svetimiems, nes, vėliau gražinus Vilnių teisėton valdžion, kitaip tai būtų jai sudarę nemažų keblumų. Griežtas Vilniaus lietuvių nusistatymas ir kova prieš revoliucinę vyriausybę tik būtų čia apsilpninę jų reikšmę ir svorį, ir susidariusį plyšį lenkų veikėjai būtų savaip išlyginę.

Tad nestebėtina, jog gavau atsisakyti nuo protestų ir kitų griežtų, naujose sąlygose nebesveikų, žygių taktikos ir jog naujoji taktika atitiko vilniečių nusistatymą. Tas nusistatymas pasireiškė dar tą pat (I.6) dieną „Rūtos“ salėje įvykusiame antrajame Vilniaus lietuvių susirinkime (pirmasis, kaip žinom, buvo I.4), kuriame dalyvavo apie 500 žmonių. Susirinkimas išrinko 5 žmones (kun. Juozą Tumą, Praną ir Joną Mašiotus, Pov. Gaidelionį ir Aleksandrą Paulavičių) pranešti karo revoliuci-

niam komitetui (V. Kapsukui su draugais I.7 teatvykstant, šiuo tarpu tai buvo vienintelė ginkluota Vilniaus vyriausybė), jog Vilniaus lietuviai nekludą jokioms demokratinėms ir socialinėms reformoms, nesprendžią, kokia per ilgą laiką nusistatys Lietuvos valdžios forma, nė kaip ji su kaimynais grupuosis, iš viso nesikišis į valdžios dalykus, būdami jau apsisprendusios Lietuvos respublikos piliečiai ir valdžios formą spręsti palikdami Lietuvos liaudžiai^x).

Aš tenuėjau pas čia pat, Gimnazijos gatvėje gyvenantį dr. Andrių Domaševičių, vieną Lietuvos socialdemokratų partijos steigėjų ir Lietuvos nepriklausomybės šūkio pirmųjų kėlėjų. Nuo 1905 m. pažinojau jį ne tik kaip ištikimą partinį draugą, bet ir kaip lengvai pagaumą masinių judėjimų ir efektingų žygių įspūdžių. 90-aisiais metais gyvai pasireiškęs Vilniaus darbininkų tarpe ir už tai gavęs ne tik kalėti, bet ir Sibire 5-rius metus gyventi, tik grįžęs, 1905-1906 m. revoliucijos judėjime Vilniuje bene plačiausiai pagarsėjo, gavo dėl to kurį laiką Tilžen pasišalinti, iš kur grįžęs karštai dėjosi čia prie „Rūtos“ klubo, čia prie „Visuomenės“ leidimo, 1917 m. lietuvių konferencijoje gyvai rėmė nepriklausomybės reikalą, o nuo pusės 1918 m. vis karščiau agitavo už tarybų tvarką ir ta kryptim pasireiškė Vil-

---

x) Laisvoji Lietuva 1919.I.8 Nr. 2(15), Komunistas 1919.I.17 nr. 12.

niaus darbininkų taryboje. Žinodamas jį kad ir nepriklausantį Lietuvos ir Gudijos komunistų partijai, bet vis dėlto artimą Vilnių užvaldžiusioms grupėms, kreipiaus dabar į jį, prašydamas pranešti raudonosios armijos karo komendantūrai ar karo revoliuciniam komitetui mano adresą, kad žinotų, jog aš nesišlepiu, ir prireikus suimtų mane namie, ne gatvėje, kurioje suimtas galėčiau būti ir įžeistas įdrišusių ir įnachalėjusių vaikėzų. Per ištisis mėnesius „Dziennik Wileński“, paskui ir kitomis kalbomis laikraščiai tiek pylė pamazgų prieš Valstybės Tarybą, o nuo gruodžio mėn. komunistų ir nekomunistų spauda ypačiai biaurino darbininkų visuomenei nesi-traukusių nuo bendro darbo su Valstybės Taryba ir jos vyriausybe socialdemokratų (manęs, A. Janulaičio, J. Paknio ir net St. Kai-rio) vardą, jog mano atsargumas, nurodomas ne tik asmens saugumo sumetimų, bet ir valdžios įgaliojimo autoriteto reikalo, atrodė visiškai pagrįstas, su kuo sutiko ir draugas Andrius. Mano prašymą jis išpildė, pranešdamas apie mane raudonajai karo komendantūrai, kuri buvo gretimuose su gimnazija teismo rūmuose, iš kurių tik buvo pasitraukusi mūsų komendantūra.

Porą dienų buvau dar laisvas. I.7 dalyvavau I-sios Vilniaus moterų (lietuvių) gimnazijos pašventinimo iškilmėse. Pašventino ir kalbą pasakė kun. J. Kukta. Be jo, kalbėjo dar Lietuvių draugijos dėl karo nukentėjusiems

šelpiti Centro Komiteto ilgametis sekretorius kun. P. Dogelis, kun. J. Tumas, daktarienė Emilija Vilešienė ir aš — I-sios Vilniaus vyrų gimnazijos vardu. Mums atsakė gimnazijos direktorė Ona Brazauskaitė - Mašiotienė. Tą pat dieną atlikau savo gimnazijos mokytojų tarybos posėdį ir su savo pavaduotoju Marc. Šikšniu aptariau gimnazijos darbą tuo atveju, jei būčiau suimtas.

Kitą dieną praleidau atlikdamas gimnazijos, švietimo ministerijos ir tarybos darbus, bet ir rengdamasis suėmimui, kuris atrodė neišvengiamas, ypač patyrus apie Kapsuko atvykimą. Ir tikrai I.8/9 naktį (iš antradienio į trečiadienį) virtuvės duryse pasigirdo skambutis. Pašokusi iš lovos mano žmona jas atidarė. Įžengė kažkoks vaikėzas, pristatydamas jai prie krūtinės revolverį, o paskui jį keturi durtuvais apsiginklavę raudonarmiečiai. Žmonai protestuojant, kad prieš moterį atkreipiamas ginklas, vaikėzas (J. Opanskis, 1918 m. gerai žinomas voronežiečiams, 1927 m. kaip Minsko čekistas gudų sodiečių buvo nužudytas) griežtai pareiškė:

— Tak nado!

Patraukusi pečius, karingą vaikėzą ir raudonarmiečius žmona nuvedė į mano kambarį, kur jie mane lovoje tebegulintį iš pradžių labai griežtai apstojo, bet paskui taip prisijaukino, jog turėjau juos sulaikinti, kad be manęs ar žmonos nesivalkiotų po kambarius, negąsdintų vaikų ir kokios netvarkos nepadary-

tų, o pats Opanskis net nerūpestingai padėjo revolverį ant staliuko prie lovos ir manęs neskė, tik pareiškė atėjęs manęs suimti. Krata buvo gana paviršutinė ir švari; tokių staigmenų, kokios, pvz., 1920 m. pabaigoje pateikė lenkai, kurie, bekratydami mano žmoną ir brolių Viktorą, buvo mėginę pakišti kompromituojantį juodu raštą, bet buvo pagauti už rankų, nei raudonarmiečiai nei Opanskis mums neparengė. Tik nebuvo užšokę ant valdžios man paliktų švietimo reikalams sumų, bet gavo pasitenkinti mano įgaliojimo, kaip Valstybės Tarybos nario ir laikinosios vyriausybės įgaliojimo, atėmimu. Be to, raudonarmietis atkirto telefono laidus; telefonas buvo įvestas pirmomis sausio mėn. dienomis, bet, rodos, nė karto juo nepasinaudojau.

Po to nusivedė mane Tarybon, kur radau dar du tą pat naktį suimtu: tik grįžusį iš užsienio užsienių reikalų ministerį Aug. Janulaitį ir žydų reikalams ministerį ir Valstybės Tarybos narį dr. Vigodskį. Juodu jau buvo pranešę Lietuvos vyriausybei apie savo atsisakymą nuo ministerių portfelių, bet apie tai revoliucinė vyriausybė dar nežinojo. Aš neatsisakiau, bet jau nuo I.2 Kaune mano pareigas ėjo švietimo ministerijos valdytojas J. Yčas. Vienas kitas besisukinančių po Tarybą jaunuolių sviedė mūsų pusėn pastabų, kaip taribskije ministry, socialpredateli ir pan., bet vyresnių sudrausti liovėsi kalbinę ir užkabi-

nėję. Iš čia mus nuvarė Lukiškio kalėjiman ir išskirstė po vieną.

(1937 m. balandžio 29 d. „Trimitas“ nr. 17/854)

Kapsuko kalėjimas man buvo ne tik geresnis už 1922 m. ten pat Lukiškyje lenkų kalėjimą, kurio be pasibiaurėjimo negaliu nė atsiminti (lenkų kalėjimas šiaip būtų kalėjimas ir tiek, tik labai nešvarus ir sadistų vedamas bei prižiūrimas), bet ir už 1902m. atkalėtus tris caro kalėjimus (Maskvoje, Vilniuje, Kaune). Kad ne šalta kamera ir ne uždaros durys, nelabai būčiau jutes kalėjimo nepatogumus. Švarumas, mandagi priežiūra, nuo pat pirmos dienos leistas valgis iš namų ir vėliau, žmonai pas Kapsuką apsilankius, gautosios knygos leido negalvoti apie savo dar neaiškų likimą. Nežinau, ar žmonos parinkimu ar savo prašymu gavęs lenkišką Slovackio poeziją, jo Królią Duchą beskaitydamas tikrai buvau pasimiršęs kalėjime besėdįs. Tuo tarpu po trijų metų, lenkams bekalėdamas, ne tik negavau žmonos man pasiųstų ir prokūratūros praleistų knygų (jas ji vėliau dideliu vargu teatgavo), bet ir tyčiomis kalėjimo vyresybės buvau vaišinamas kažkokiais priešmirtiniais užrašais (angliško romano vertimu), kuriuos įteikiant pajuokiamai besišypsant buvo man pastebėta: „To akurat dla Pana!“.

Tačiau raudonajame kalėjime ramiai mums bekalint, mūsų artimiesiems teko dėl mūsų nemažai sielotis ir vargti. Mano žmona ir

El. Janulaitienė gavo ne tik nemažai pavaikš-
čioti po raudonąsias įstaigas, nemažai prisi-
klaudyti sau ir mums pasityčiojimų, koliojimų
ir net grasymų, kol pavyko aprūpinti mus bū-
tiniausiomis reikmenimis. Tiesa, valgį iš jų
gavome dar pirmą dieną, bet nežinojome, jog
jos šaltyje gavo prie vartų išstovėti per dvi
valandas, kol iš jų jį priėmė. Šienikų (atsipra-
šau — čiužinių), knygų joms niekur praleisti
nenorėjo, tik kai žmona nuėjo pas Kapsuką,
kuris sėdėjo prie aukšto stalo kėdėje su pa-
aukštintomis kojomis, šis tik sušuko: — Kaip?
Mykolas be knygos ir be plunksnos? — ir tuo-
jau įsakė praleisti man knygų, popierio, raša-
lo, plunksnakotį ir k.

I. 6 lietuvių susirinkime išrinktoji delega-
cija tik 1.9 tegavo su Kapsuku kalbėtis, dar,
rodos, nežinodama apie mudviejų su Janulai-
čiu suėmimą. Jai jis aiškino Lietuvos laikino-
sios revoliucinės vyriausybės nusistatymą dėl
Lietuvos ir Gudijos sienos: be Kauno ir Su-
valkų gub. Lietuvai priklausysianti dar Vil-
niaus gub., išskyrus Disnos ir Vileikos aps.,
apie Vilniaus atskyrimą nuo Lietuovs negalį
būti nė kalbos, tik neaišku dar esą dėl Gardi-
no gub., kurios, kad ir gudiškos, politiniai ir
kultūriniai reikalai svyrą į Vilnių; Lietuva
būsimanti nepriklausoma, bet, kaip nepajėgian-
ti pati atsilaikyti, gausianti, greičiausia, su-
sifederuoti su Rusija, jei tai nuspręsiąs Lietu-
vos darbininkų ir valstiečių tarybų suvažiavi-
mas; nebūsią pripažintos „margos — dryžos“

Lietuvos vėliavos, nei Lietuvos vytis nei valstybinė lietuvių kalba, bet miesto knygose ir kariuominėje, greičiausiai, būsianti vartojama „visiems suprantama rusų kalba“; saviškių neužtekus atsivesta esą svetimos kariuomenės, bet dabar sudaromi esą tik gyventojų pulkai; revoliucinė vyriausybė bendradarbiausianti su visais, nepaisydama nuomonių skirtumo, jei jie nesilaikysią Lietuvos Tarybos ir darbo nesabotuosią^x).

Delegacija visa tai pakartojo I.10 trečiajame lietuvių susirinkime (buvusioje „Lietuvos Aido“ redakcijoje), kuris betgi šį kartą ne tiek gavo išigilinti į dygliuotus Kapsuko aiškinimus, kiek susirūpino socialistų-revoliucionierių „Rūtos“ salės paveržimu ir mūsų trijų suėmimu. Nauja (3 asmenų) delegacija tuo reikalu lankėsi pas Kapsuką, ir jis jai pažadėjo mus išleisti. Kita delegacija, I.10 gimnazijos mokytojų tarybos išrinkta (Marc. Šikšnys, B. Untulis ir B. Mėginaitė), mėgino kelti mano vadavimo reikalą karo revoliuciniame komitete, o kitą dieną, gimnazijai jau be manęs pradėjus veikti, išrinkta dviejų mokytojų delegacija (B. Untulis ir A. Gustaitytė) turėjo tą patį dalyką judinti dėl A. Janulaičio, kaip gimnazijos mokytojo, tik jau nebeteko jai tuo reikalu daryti kokių žygių, nes jis jau buvo sutvarkytas. Pagaliau ėjo į karo revoliucinį komitetą mokinių atstovai (bene T. Aleknavi-

---

x) Laisvoji Lietuva 1919.I 14 nr. 4(17).

čius, S. Putvinskis ir kiti mokiniai) reikalauti, kad būčiau išleistas, tik jų „revoliucinių teisių“ komitete, rodos, nepripažino ir tiesiog išvarė.

Vis dėlto šitoks atkaklus ir vieningas, tikrai vilnietiškas, lietuvių užsistojimas už mus davė savo vaisių, ir mes jau sausio 11 d. (šeštadienį) apie 11 val. vakaro buvome iš savo kamerų iššaukti ir nuvesti į Tarybos rūmus, kur turėjo mus tardyti Vilniaus revoliucinis karo komitetas, šiaip žmonių tribunolu vadinamas. Kaip ir po kratos, lydimas keturių atkištais durtuvais raudonarmiečių, bene pirmas buvau įvestas komiteto posėdžių salėn.

Pakilime, už aukšto stalo, sėdėjo komiteto pirmininkas Morozovas ir du, taip pat man nepažįstamu, žydu. Pirmininkas ne tiek statė man paprastus tais atvejais formalius klausimus, kiek išdrožė smarkų rusišką pamokslą, pakeltu tonu puldamas mane, kaip kontrevoliucijos organizatorių prieš tarybų valdžią (sovietskąją vlast), bet aš, tylėdamas išklausęs jo puolimą, nė žodžio nesakydamas priėjau prie stalo ir įteikiau pirmininkui raštą, kurį dar kalėjime buvau parašęs, naudodamasis Kapsuko leistu popieriu ir plunksna, ir kurį laimingai iš ten išsinešiau, kalėjimo vyresnybei išleidus mus be kratos.

Raštas buvo lietuviškai parašytas. Bene Kalugos gub. Morozovas, žinoma, nė išskaityti jo negalėjo; negelbėjo nė jo draugų pagalba, kurie irgi nieko lietuviškai nesuprato, tik vienas į

kitą nustebę vis žiūrėjo ir pečiais traukė. Pagaliau Morozovas susiprato manęs paklausti:

— Čto eto takoje? Ničego neponimaju!

Čia gavau klausiman klausimu rusiškai atsakyti: ar jis klausiąs, kaip mano teismo pirmininkas, tuomet aš nieko neaiškinsiąs, ar asmeniškai, tad aš išversiąs, kas lietuviškai parašyta.

— Nu, čtož, pust v častnom poriadkie — neatsargiai sutiko Morozovas.

(1937 m. gegužės 5 d. „Trinitas“ nr. 18(855))

Tuomet aš, pasiėmęs iš jo rankų savo raštą, išverčiau jį, lėtai ir aiškiai tardamas rusų kalba. Rašte sakiaus kaip vilnietis, lietuvis ir socialdemokratas, reikalaudamas, kad nebūtų mindžiojamos mano pilietinės teisės ir būčiau tardomas mano gimtine kalba, juo labiau, jog pati revoliucinė vyriausybė pripažinusi penkių kalbų lygias teises: lietuvių, gudų, lenkų, žydų ir rusų; ne tik pats teismui sakysiąs viską lietuviškai, bet ir atsakysiąs tik į lietuviškai man duodamus klausimus ir pasirašysiąs tik lietuviškai surašytus teismo raštus.

Tik baigiau versti ir padėjau raštą ant stalo, kaip ne tik pirmininkas, bet ir jo draugai įsiutę puolė mane visaip pravardžiuodami, grasydami sušaudymu, įspėdami: — Pomnrite! Eto vam ne taryba!

Vis dėlto, man vėl virtus nebyliu ir be-reikšmėmis akimis besižvalgant po lubas,

langus, kareivius, kartais ir į rėkaujančius teisėjus jomis kreipiantis, pagaliau Morozovas sušuko:

— Objavliaju pereryv!

Ir kreipdamasis į raudonarmiečius pridūrė:

— Smotrite etogo merzavza chorošenko!

Teismas išbėgo, palikdamas mane vieną tarp raudonarmiečių, kurie atkreipę į mane savo durtuvus bemaž juos išmeigė į kūną, jog bijojau pasijudinti, kad kur neišsidurčiau. Matydamas, jog čia nejuokai, be to, ėmęs justimantį mane nuovargį ir pastebėjęs mano sargybinius taip pat vos bestovint, kuriam laikui praėjus pasiūliau visiems sėsti. Pasvyravę jie sutiko, leido man sėstis viduryje: trys atsisėdo aplink mane atkištais, mane durtuvais, tik jau nebe taip arti, o ketvirtas atsistojo prie durų dabodamas, kad kas mus neužšoktų. Ėmėm ramiai ir taikiai kalbėtis, tik vienas vis reiškė man užuojautos, nes, girdi, „vaša pie-senka spieta“, o kiti jį dėl tų žodžių barė ir mane ramino. Tuo tarpu aš jau ne tiek galvojau dėl galimų savo pareiškimo padarinių, kiek baisiai norėjau miego.

Praėjo nedaugiau kaip 30 - 40 minučių, kai mano sargybiniai gavo įsakymą išvesti mane į kitą kambarį, iš kurio betgi greit vėl grąžino salėn, kurioje už stalo jau sėdėjo Kapsukas su Opanskiu ir žydu, kuris, kaip tuojau pasirodė, gražiai suprato lietuviškai. Tikras mano įteikto rašto tikslas — pakeisti sve-

timą mūsų sąlygoms teismą tokiu, kuris jose labiau orientuotųsi, — buvo pasiektas. Žinoma, visa byla jauėjo lietuvių kalba.

Kapsukas pripažino mane teisingai reikavus sau to, kas man, kaip Vilniaus lietuviui, tikrai priklauso, ir pareiškė, jog ir revoliucinė vyriausybė, skirdama man lietuviškai kalbantį teismo sąstatą, įrodysianti rimtai vykdanči savo paskelbtus principus. Čia pat betgi, kad ir lietuvių kalba, ėmė Valstybės Tarybai, tad drauge ir man, prikišti vėl morozoviškas nesąmones ir prasimanymus, jog neiškenčiau, ėmiau su juo ginčytis ir tiesiog bartis:

— Vincai, Vincai! kaip Tau negėda tokius niekus kalbėti? Kur gi toji Valstybės Tarybos akcija prieš Darbininkų Tarybą ir kova su darbininkais? Kokie jos buvo žygiai prieš darbininkus? Mano protestas prieš lenkus tai irgi bus „žygis prieš darbininkus“? Pamišai senus laikus, kai dirbai kartu su Kairiu, su manim ir kitais? Ar tikrai tiki, kad dabar staiga būsimė pasikeitė?

Juo toliau, juo labiau supratau, jog Vincas tik anuodviem savo draugam tevidina rūstųjį Dzeusą, bet pats nė kiek netiki savo kaltinimų pagrįstumu ir teisingumu. Tačiau Opanskis visą laiką labai rūpestingai rašė, matyt, tą mūsų užsitęsusį pasikalbėjimą. Jį vedamas prie galo, Kapsukas pareiškė, rodos, nė neatsiklausęs draugų, jog teismas (ar komitetas) mane pripažįstąs prieš Lietuvos darbininkų klasę nenusižengusį ir mane palei-

džias, jei aš 1) pasirašysiąs atsisakymą nuo Laikinosios Lietuvos vyriausybės man duotųjų įgaliotinio ir švietimo ministerio teisių ir neveiksiąs prieš darbininkų tarybų valdžią, 2) savo parašu pasižadėsiąs nesišalinti iš Vilniaus ir nevykti Kaunan, 3) būsiąs trijų patikimų ir rimtų Vilniaus lietuvių veikėjų laiduotas.

Čia jau man visai kantrybės pritrūko ir dėl visų trijų reikalavimų griežtai pasisakiau neigiamai, nors ir būčiau galėjęs kai kur sutikti: 1) jokių gautųjų sau teisių nerandas reikalo išsižadėti, bet kas kita, kiek galiu jas vykdyti — čia pasijuokiau — kai jie iš manęs atėmę įgaliojimo raštus; komunistu nevirsiąs, bet kaip socialistas vykdysiąs savo nusistatymą; jei revoliucinės vyriausybės veikimas būsiąs Lietuvos nepriklausomybei žalingas, teksią prieš tą vyriausybę kovoti, kas gali greit atsitikti, nes jau pirmieji jos žygiai esą labai nevykę ir neaiškūs, pavyzdžiui, pavojingas Lietuvai svetimos kariuomenės partraukimas, kuri revoliucinės vyriausybės esanti skelbiama tik talkininke, tuo tarpu kai ji greičiau atrodo tikra okupantė; 2) galėdamas pasitraukti iš Vilniaus prieš raudonajai armijai jį paėmus, aš vis dėlto iš ten nesitraukęs, tad ir dabar, žinoma, liksiąs, bet žadėti tai — ir dar raštu — laiką sau per žema; 3) jokių laiduotojų nesi rūpinsiąs.

Čia Kapsukas nusišypsojęs išpėjo turįs mane gražinti kalėjiman, ligi aš teismo reikalavimus išpildysiąs. Susiraukęs, bet jau vis aiš-

kiau imąs jausti tvirtėjančią po manim pagrindą, piktai atrėžiau, jog to jis nesulauksias, o man kalėti maloniau būsią, negu žiūrėti, kaip jų vyriausybė darysianti „vieną kvailystę po kitos“. To jis jau nė neklausė, tik tikrino Opanskio surašytą protokolą, vieną išbraukė, prirašė, kitą pataisė ir perskaitęs jį man davė pasirašyti. Su tuo aš jokia būdu sutikti negalėjau: 1) jis buvo surašytas vis dėlto rusų kalba (tas, matyt, Kapsukui buvo reikalinga kitiems jo valdžios žmonėms, lietuviškai nemokantiems, parodyti ir įtikinti), dėl ko aš dar savo rašte buvau įspėjęs tokio protokolo nepasirašysias; 2) buvo įrašyti visi mano jau nesutikti pasižadėjimai; 3) iš viso mano žodžiai taip buvo iškreipti, jog vieni įgijo net priešingos prasmės, kiti šiaip buvo neaiškūs ir be prasmės.

(1937 m. gegužės 13 d. „Trinitas“ nr. 19 (856).

Man nesutikus pasirašyti, Kapsukas vis tebešypsodamas priėjo prie manęs, paspaudė ranką, ir aš buvau išvestas į kitą kambarį. Po to buvo dar tardomi ar teisiami Janulaitis ir Vigodskis, kuriems buvo pateikti tokie pat reikalavimai, kaip ir man, ir jie sutiko juos patenkinti. Visi trys buvome nuvesti atgal kalėjiman.

Pakeliui trumpai papasakojau jiems savo susirėmimą dėl kalbos ir atsisakymą pasirašyti protokolą. Janulaitis man prikišo, kodėl aš jo dėl to neišpėjęs iš anksto, nes ir jis būtų

panašiai pasielgęs; aš jam aiškinau, jog nežinodamas, kuo baigsis mano „rašto žygis“, nenorėjau kitų dar įklampinti, o kokie bus reikalavimai ir kad protokolas bus surašytas rusų kalba, iš anksto nežinojau. Vigodskis mane kaip jauną barė, kam aš iš viso įsileidęs į tokius ginčus „s etimi čertiama“; kaip buvęs rusiškų ir vokiškų kalėjimų prityręs kalinys aiškino man, jog reikėję jiems viską pažadėti, ko tik jie nori, kad tik išleistų, bet išleistam nesivaržant daryti tai, kas reikia tautai ir kraštui. Baramas nesigyniau.

Grįžę kalėjiman, raštinėje radom ne tik kalėjimo vyresnybę, bet ir, tur būt, vežiku mus pralenkusį Opanskį. Šis pareiškė mano draugams, jog naktį negalint pristatyti laidoautojų teksią jiems dar kalėjime pernaktvoti, o man leido laisvam eiti namo! Čia jau aš į Vigodskį pajuokiamai pažiūrėjau, tik jis visai nuoširdžiai mane sveikino, įsitikinęs ir dėl greito savo išėjimo. Aš lyg ir ožiškai, bet visai pagrįstai pareikalavau palikti ir mane su draugais kartu šią naktį kalėjime, nes kaip aš naktį — dėl karo padėjimo draudžiant naktį vaikščioti — per visą miestą eisiąs, bet Opanskis davė man du raudonarmiečių palydovu, su kuriais gražiai šnekučiuodamas parėjau namo.

Tai buvo I.12 (sekmadienis). Ry tą tik atsikėliau, kai atbėgo tą pat naktį iš Maskvos per Daugpilį atvykęs mano brolis Vaclovas, jau švietimo komisaras. Atbėgo ne tik pasisveikinti (nesimatėme nuo 1915 m. rudens), bet ir įsi-

tikinti, ar Kapsukas padarė ką pažadėjo. Pasirodo, brolis buvo jam pasižadėjęs pasiimti vadovauti švietimo komisariatui, jei aš būsiu laisvas. Taigi, matyt, ir brolio nusistatymas palengvino man taip greit ištrūkti iš kalėjimo.

Davęs žinią Janulaičio ir Vigodskio šeimom apie laidavimo reikalą, apie 12 val. nuėjau kalėjiman atsiimti ten paliktųjų savo daiktų — laikrodėlio, piniginės ir k. Pro šalį vežiku pravažiavo Pr. Eidukevičius su žmona ir iš tolo su manim pasisveikino. Grįždamas iš kalėjimo raštinės, Mickevičiaus gatvėje prie teismo rūmų (komendantūros) pasitikau I-jo kabineto vidaus reikalų ministerį ir II-jo valstybės kontrolierių Vl. Stašinskį, kaip ir mes, likusį Vilniuje. Jis klausinėjo manęs apie suėmimą ir tardymą, reikšdamas nusistebėjimo, kodėl jo nesuėmė. Tik čia vėl atsirado Eidukevičius, kuris jį pastebėjęs prišoko ir rodydamas jį praeinančiam raudonarmiečių patruliui, sušuko: — Vziat' jego!

Stašinskį suėmė ir tepaleido tik rudenį. Jis pateko į įkaitų skaičių, drauge su jais balandžio mėn. buvo išvežtas Daugpilin, o paskui Smolenskan, iš kur tik po ilgų derybų, kaip ir kiti įkaitai, tebuvo paleistas^x).

---

x) Pasakota, jog labiausiai prieš jį buvęs nusistatęs kerštingasis Z. Aleksa - Angarietis, kaltindamas caro teisme silpnai jį gynus, tad jausdamasis dėl jo nukentėjęs.

Mano tardymą gana teisingai iš mano žodžių, bet ne tiesiog iš mano lūpų, aprašė „Laisvoji Lietuva“ 1919.I.14 Nr. 4/17 ir I 16 nr. 5/18, kai ką tik nevykusiai nusakydama (pavyzdžiui, jog aš nesutikęs, kad kas už mane laiduotų, „nes kitai valdžiai kraštą užėmus tuo pačiu senoji valdžia nustojo savo valdžios teisių“(!?). Tačiau „Komunistas“ 1919.I.14 nr. 11 str. „Buvusių Tarybos ministerių parodymai“ pranešė taip, lyg aš tik laukęs tarybų valdžios, kad tik įteikčiau jai Valstybės Tarybos dalykus, atsisakęs Tarybos nario, ministerio ir įgaliotinio teisių ir t.t., lygiai priešingai, negu iš tikrųjų kaip kas buvo įvykę!

Tuoju nubėgau „Komunisto“ redakcijon, kuri buvo Zavadskio spaustuvėje, ir sutikęs seniai bematytą buvusį dar 1910-1911 mano redaguotos „Visuomenės“ bendradarbį, Belgijoje studijavusį ir kurį laiką Skotijoje „Rankpelnį“ redagavusį Joną Šepetį (vadinamą Mukarium, Adomavičium ir dar kitaip), įteikiau jam savo protestą prieš iškraipytą mano bylos atpasakojimą, kurį jis pažadėjo tuojau atspausdinti. Tačiau slinko diena po dienos, buvau dar kitą kartą ten nubėgęs, bet jau Šepetio nebepagaudamas, kiekvieną kartą vis kitą redaktorių aptikdavau, kurių kiekvienas išsisukinėjo, žadėjo, atidėliojo, ligi man kiti jau paaikšino, jog Kapsukas neleidęs mano protesto spausdinti, nes kitaip, sakęs, reikėsia vėl bylą iš naujo kelti. Taip ir gavau tenkintis ir gintis nuo priekaištų tik „Laisvos Lietuvos“ pranešimu!

O čia dar prisipynė dalykėlis, kuris drauge su anuo nelemtu „Komunisto“ rašiniu gerokai buvo suklaidinęs kai kuriuos Kauno veikėjus.

Po pirmo bendro komisarų posėdžio brolis Vaclovas mane įspėjo, jog revoliucinė vyriausybė esanti painiformuota mane turint „tarybinių“ sumų, kurias Angarietis galės iš manęs atimti ir iškelti man naują bylą. Brolis patarė man atiduoti jam dalį tų sumų, o jis čia pat kelis syk daugiau man duosiąs gimnazijos ir šiaip švietimo reikalams. Aš jam išdaviau 10.322 mark. ir parodžiau dalį likusių pas mane pinigų mokyklų ir mokslo įstaigų man duotais kvitais; tai buvo nežymi dalis mano vadyboje esamų pinigų. Broliui pranešus komisarų posėdyje apie gautus iš manęs pinigus ir kvitus, tatai, tur būt, to pat Kapsuko „Komunisto“ 1919.I.17 nr. 12 buvo paversta „Lietuvos Tarybos įgaliotinio“ visų reikalų ir pinigų (apie 100 tūkst. rb.)“ perdavimu švietimo komisarui! Nors mano prašomas brolis jau nr. 15 (I.25) paskelbė tikrą jo gautąją sumą, užsimindamas ir apie kvitus, bet kauniečiai jau buvo suklaidinti, o aš aiškiau sakytis negalėjau.

Remdamasis „Komunisto“ žiniomis, Pažangos atstovas Valstybės Tarybos I.23 posėdyje kėlė klausimą dėl mano, Janulaičio ir Stašinskio (juodu „Komunistas“ kaip ir mane gerokai įvėlė) santykiavimo su bolševikų valdžia. J. Yčas teisingai iškėlė abejonę, ar bus

tos žinios teisingos, ir net teisingumo ministerija gavo dalyką tirti. „Komuniste“ paskaitęs, jog net Kaune žadą mus dėl to teisti (!), kad ir žinojau tai esant perdėta, vis dėlto turėjau slaptai išpėti vyriausybę Kaune, kad dėl pinigų saugumo ir mūsų nesidėjimo su revoliucine vyriausybe gali būti rami, bet tik birželio mėn. (jau iš lenkų vėl užgrobito Vilniaus) atvykęs Kaunan tegalėjau pasiaiškinti ir pasiteisinti.

(1937 m. gegužės 28 d. „Trimitas“ nr. 21/858).

VII. KAPSUKO VALDŽIA

Revoliucinė Kapsuko vyriausybė radosi Vilniuje ne revoliuciniu tenykščios darbininkijos veiksmu, kaip dėl tos vyriausybės prisiimto sau vardo kad buvo galima manyti (apie paprastą „evoliucinį“ kelią, žinoma, negalėjo būti nė kalbos), tik visuomenei, tiems patiems darbininkams aiškiai iš šalies buvo primesta, kad ir visaip kaip stengėsi ji tai pridengti. Ne tik darbo žmonių minios jai nepritarė, į ją skersavo, jos nepalaikė, tik kur galėjo prieš ją pasisakydavo, bet ir patys darbininkų tarybos šalininkai buvo priešingi tos vyriausybės sudarymo būdai ir daugeliui jos žygių. Socialistinės vilniečių grupės, galima sakyti, visos pritarė Vilniaus darbininkų tarybos ir valstiečių-darbininkų tarybų visoje Lietuvoje kūrimui; prieš Vilniaus darbininkų tarybą dar

nesisakė, kaip žinome, net Valstybės Tarybos žmonės su Aug. Voldemaru priekyje. Vieni socialistai iš pradžių tikėjosi, kad darbininkų tarybos privesiančios prie Steigiamojo Lietuvos seimo, kuris autoritetingai nustatysias jos ateitį, vidaus tvarką ir santykius su kaimynais; kiti gal būtų tenkinęsi pačių tarybų valdžia, bet ir vieni ir kiti tarybų kilimą ir veikimą suprato tik savaimingą, jas vietos pajėgų sudaromas ir demokratinėmis priemonėmis visuomenę teveikiančiais. Tad ne atsitiktinai ne tik tos pat Lietuvos socialdemokratų partijos, bet iš dalies net tie patys veikėjai, kurie 1917 m. rudenį dalyvavo bendroje lietuvių konferencijoje ir davė Lietuvos tarybai savo žmonių, 1918 m. rudenį pirmieji iškėlė darbininkų tarybos kūrimo reikalą, kreipdamiesi atitinkamu pasiūlymu į kitas socialistines organizacijas. Kai po trijų mėnesių toji taryba darbininkų buvo išrinkta, pasirodė, jog daugumas tarybos narių nebuvo komunistai, o ir daugelio komunistų frakcijos narių komunistiškumas tebuvo paviršutinis ir laikinis, o ką bekalbėti apie jų rinkėjus! Socialdemokratų organo „Darbo Balso“ 1918 m. Nr. 55 stebėjimu, išrinktieji komunistai buvę „daugiausia geležinkelio tarnautojai, tik prijaučią komunistams“; paties komunistų vado Z. Angariečio prisipažinimu (Vilniaus darbininkų taryba, 1920, pusl. 20-21), tie patys geležinkeliečiai, kurie 1918.XII tarybon rinko „vien komunistus“, 1919.IV „paturėjo lenkų legionus“.

Tačiau pasiryžę žūt būt padaryti Vilniuje revoliuciją, tikriau ją suvaidinti, kad Tarybų Rusija gautų už ko nusitverti ir savo karinėmis bei piniginėmis pajėgomis tiek jį, tiek ir visą Lietuvą įjungtų į savo politinę socialinę sistemą, komunistai siekė savo tikslo dėl priemonių nesivaržydami. XII.15 pirmame Vilniaus tarybos susirinkime jie ne tik pasigriebė į savo rankas jos vadovybę (pirmininkas buvęs Lietuvos socialdemokratų partijos narys ir 1917 m. Vilniaus konferencijos dalyvis, dabar smarkus komunistas Eidukevičius ir kiti; net būdami mažumoje, jie pareikalavo sau prezidiume daugumos ir gavo!), bet ir tiesiog privertė ją (daugumai abejojant dėl šio žygio tikslingumo) pasiskelbti paimant visą valdžią į savo rankas. Jie betgi dar nesisakė, jog jau XII.9 Lietuvos ir Gudijos komunistų partijos centro komitetas ne tik nutarė, bet jau net sudarė revoliucinę vienu komunistų (Kapsuko, Angariečio ir kitų) vyriausybę, kuri XII.16 savo manifestu paskelbė savo valdžią visai Lietuvai, tad ir tam pat Vilniui; dar XI pabaigoje dėl to susitarusi su Tarybų Rusijos vyriausybe (Rusijos Tarybų centralinio pildomojo komiteto pirmininku Sverdlovu), nestebėtina, jog dabar jau XII.21 ji gavo iš tos pat vyriausybės pripažinimą, karinės ir kitokios pagalbos užtikrinimą. Kai kitame (XII.22) tarybos posėdyje komunistai buvo pulti, kam sudaro vyriausybę nesiskaitydami su taryba, kurios valdžią patys tuo pat metu yra paskel-

bę, jie tik pasijuokė, pasitikėdami besiartinančia raudonąja rusų armija.

Ir toliau, savo vadovaujamai tarybai paskelbus visas demokratines laisves, mirties bausmės panaikinimą ir t.t., raudonajai armijai Vilniun tik išengus jie sudarė savąjį karo revoliucinį komitetą, kuris suiminėjo net tos pat tarybos narius, uždarinėjo laikraščius ir tuo vertė likusius virsti bespalviais, vykdė mirties sprendimus (tiesa, ne dėl politinių, tik dėl paprastų kriminalinių nusidėjimų) ir pan. Kadangi vis dėlto taryba jiems buvo reikalinga, formaliu atžvilgiu net būtina, tai jie po kelių savaičių pasirūpino ją paversti klusniu sau organu, priskyre jai atsiųstuosius iš Rusijos karuomenės atstovus ir perrinkdami tarybos sudėtį privertė darbininkus balsuoti už komunistus. Rinkimų metu nepageidaujamus sau kandidatus suėmė ir neleido jų rinkti, liepė balsuoti atvirai, neleido statyti kitų kandidatų kaip tik komunistus, kurių tik sąrašą čia pat paskaitydavo ir t.t. Nauja tarybos sudėtis tad gavo per 80% komunistų!

Pat pradžioje gražiai skelbdamiesi ir net pasikalbėjimuose su lietuvių inteligentais aiškiai sakydamiesi (Kapsukas) už skirtingą nuo Gudijos Lietuvą, tik numatydami jos susifederavimą su Tarybų Rusija, vėl po kelių savaičių strimagalviais jungė Lietuvą su Gudija ir pirmąją antrajai lenkte lenkė. Šį dalyką skubiai jie varė per partiją, tarybą, konferencijas, suvažiavimus, ne tiek versdami už su-

jungimą sakyti, kiek neleisdami prieš tai pasireikšti ir stengdamies „vienbalsiai“ atitinkamas rezoliucijas priimti. Kai viename tokiaame pasitarime mano brolis Vacl. Biržiška, pakviestas kaip valdžios narys, vienas tepakėlė ranką prieš šitokią jungimo rezoliuciją, jis sukėlė vadų pasipiktinimą:

— Kaip gi balsuoja prieš? Juk tai jau mūsų sutarta!

— O kam reikalaujate balsuoti? Jei kur sutarta, nebereikia čia nė balsuoti.

Po to, žinoma, tokio nedrausmingo organizacijos nario į kitus panašius susirinkimus nė nekviėtė. Drauge su iš Minsko gabenamomis partinėmis ir tarnybinėmis įstaigomis važiavo visiškai svetimi Vilniaus visuomenei žmonės, kurie tik stiprino svetimą čia gaivalą, jau be to gausiai atstovaujamą raudonosios armijos pskovitėnų ir kitų iš Rusijos atsivilkusių maskolių. Šitokie nekviestieji svečiai jautėsi čia kaip Kalugoje ar Minske, savo apetitais ir svetima kultūra ne tik slėgte slėgė vilniečių buitį, neleisdami jiems savaimingai, laisvai pasireikšti, bet ir erzino, siutino juos, nustatė prieš „tarybinę“ valdžią, taigi kirto tiek tolimus savo revoliucinės vyriausybės sumanymus, neleido rimčiau jų vykdyti, tiek ir patį jos likimą jau šiuo metu.

Šluodami nuo savo kelio, tikriau, manydami šluoją, visus, kurie drįso kitaip manyti, sakyti ir veikti negu jie kad buvo nustatę, stengdamiesi suimti darbininkų minias į savo

rankas („Viena tėra darbininkų klasė ir viena tegali būti darbininkų partija“, skelbė „Kommunistas“), jie vartojo tokias vilniečiams svetimas, dirbtines priemones, taip nesiskaitė su įprastinėmis organizuotų darbininkų veikimo formomis ir net aiškiai jas siekė likviduoti, jog vėl tik kėlė prieš save minių vadus ir pačias minias. Taip, prieš profesines darbininkų sąjungas, kurios per kelioliką metų savo slapto, viešo ir ypačiai pusiau viešo veikimo Vilniuje tiek prigijo, jog net tautinis lenkų komitetas, prieš pat pasitraukdamas iš kelio revoliucinei valdžiai, paliepė saviesiems organizuoti naujas profesines sąjungas, komunistai ėmė veikti kurdami gaminamąsias sąjungas, joms ir jų nariams suteikdami pirmenybių aprūpinant maistu ir pan. Profesininkus jie įveikė, suviliodami žmones į gaminamąsias sąjungas ir pakirsdami profesinį veikimą, pasiekė tam tikrą išorinį efektą, bet giliau pažiūrėjus — tik pralaimėjo, neįsigydamis tikrų talkininkų, tik dar daugiau priešų.

Pasisavinę valdžią, kuriai nebuvo priaugę, ir neprisileisdami prie jos kitų, kurie tarybų valdžios tvarkos atžvilgiu už juos būtų buvę nuosaikesni ir nuoširdesni, o margoje Vilniaus tikrovėje kur kas geriau orientavosi, komunistai, kad ir ne tik lietuvių, bet ir lenkų ir žydų šviesuomenės nebuvo boikotuojami, sau ištikimų vykdytojų nedaug teturėjo, gaudami čia daugiausia tenkintis, jų pačių prisipažinimu, spekuliantais, šnipais ir sabotažnikais.

Nei bado nei spekuliacijos įveikti jie neištingė, kalte tik kitiems suversdami (Angarietis kaltino žydų bundiečius, jog jie maistą išvogę) ir de facto palikdami kitų (organizacijų ir paskirų žmonių) išmanymui apsirūpinimą maistu, kurį, žinoma, kiekvienas griebė kur tik priėjo. Nestebėtina, jog apsukresnės organizacijos maistinį chaosą panaudojo savo tikslams, paversdami jį prieš komunistus. Likusio nuo okupacijos metų vokiečių jėzuito Pričkaus Muckermanno įsteigtoji Liga robotnicza ėmė spiesti aplink save tūkstančius darbininkų ir šiaip miestelėnų, aprūpindama juos gudriai sutrauktu ir traukiamu maistu, bet ir drauge vis aiškiau ir griežčiau kurstydamą prieš komunistus. Susigriebę tik tada, kai visi žvirbliai ant stogų čirškėjo apie tai, kas Lygoje vyksta, jie šoko likviduoti suimdami Muckermanną, bet lyg tyčiomis prileido prie to, jog jis gavo progos apie porą dienų likti bažnyčioje apsuptas saugojančių jį minių, kurios neprisileisdavo prie jo milicijos ir net raudonarmiečių. Pagaliau suimtas, apkaltintas ir vėliau Rusijon išvežtas, jis, žinoma, minioms virto jau didvyriu, kuone šventuoju.

(1937 m. birželio 3 d. „Trinitas“ nr. 22/859)

Savo netaktu, nesiskaitymu su minių psichika, jausmais, tradicijomis ir griežtu, aklu Maskvos politinio ir visuomeninio diktavimo kartojimu taip į ją nepanašioje Lietuvoje atstumdami tas minias nuo savęs, komunistai

lyg stengėsi nepraleisti progos dar labiau jas prieš save nustatyti. Pavyzdžiui, tokiaame pamaldžiame, tiesiog net davatiškame Vilniuje jie sugalvojo, savo sostę dar vos besilaikydami, pašalinti iš mokyklų tikybos dėstymą, šventuosius paveikslus, kunigus ir t.t. Lietuvos katalikų visuomenė ne pasyvūs Rusijos pravoslavai, tad atitinkamo rašto paskelbimas (su Kapsuko ir švietimo komisaro Leščinskio parašais) ir vykdymas tik suartino, suaistrino ir sujungė lietuvių gudų frontą^{x)} su lenkiškuoju, nors šiaip jau juodu su kits kitu nesutiko, net buvo priešingu, sujungė jau tik ne revoliucinės valdžios naudai. Jei smarkesnių dėl to įvykių ir pasipriešinimų nebuvo, tik mokyklų vadovybė pasitenkino jų uždarymu, tai tik dėl to, jog jau artinosi Velykų (tuometinė terminologija — pavasario) atostogos, ypačiai jog lietuviai ir gudai dieną po dienos laukė Lietuvos lėktuvų ir šiaip jau skleidžiamuose lapeliuose Kauno žadamo išvadavimo, o lenkai to pat laukė ir sulaukė iš Varšuvos. Tatai jau buvo kovo pabaiga - balandžio pradžia, kai daugelis jau žiūrėjo į revoliucinę vyriausybę kaip į pasmerktą artimai mirčiai.

Net ten, kur toji vyriausybė sakė ir darė tai, kas tuometinėse aplinkybėse lengvai galė-

---

x) Taip okupacijos metu vokiečiai savo griežtais reikalavimais (pvz., vokiečių kalbos ir pan.) ne kartą išlygindavo prieš save tuos nesutikimus, kurie Vilniaus tautas skyrė vieną nuo kitos.

jo jai pritraukti simpatijos, dėl klaidingo požiūrio (pirmapradės nuodėmės) nedavė tų išdavų, kurių ji tikėjosi ir kurios tikrai Vilniaus sąlygomis būtų buvusios nepaprastai svarbios ir reikšmingos. Turiu čia galvoje tos vyriausybės nusistatymą ir dekretą bei šiaip įsakymus, kuriais buvo paskelbtos lygios viešos teisės penkių vietos kalbų: lietuvių, gudų, žydų, lenkų ir rusų. Deja, pati tos vyriausybės nesveika kilmė čia pat save išsiduoda ir keršija. Priker-gimas prieš keturių vietos kalbų, kurios dar vokiečių metu buvo išsikovojusios sau lygias teises (tikriausiai lietuvių, gudų ir žydų susilyginimas su reikalaujančia sau pirmenybės lenkų kalba), drauge su rusų kariuomene ir činauninkais išvytosios jų kalbos tereiškė grįžtantį rusų imperializmą, kuriam lietuviai komunistai, nuo jo priklausydami, lengvai nusilenkė ir jį de facto aptarnavo, o kitataučiai ar kitakalbiai Lietuvos komunistai iš viso nesijautė esą Lietuvos žmonės (jiems Lietuva tebuvo nereikalingas, laikinosios prasmės žodis).

Dar sausio 9 d. bekalbėdamas su lietuvių delegacija Kapsukas prisipažino, jog miesto knygose ir kariuomenėje, greičiausiai, būsianti vartojama „visiems suprantama rusų kalba“ (1915-1918 m. vilniečiams šitokia bemaž virto kitų okupantų — vokiečių kalba!). Ir tikrai, ne tik atvykusioje iš Rusijos kariuomenėje, bet ir tose dalyse, kurios paskui Vilniuje buvo sudaromos iš lietuvių ir kitų Lietuvos žmonių, verstasi rusų kalba, daugiausia taip pat dar-

bininkų taryboje, daugelyje jos ir pačios vyriausybės įstaigose, partijoj, susirinkimuose, suvažiavimuose. Kai kur nepriimdavo pareiškimų, anketų ir kitokių raštų kitaip kaip rusų kalba. Mėginimas apginti savo kalbos teises ne kartą buvo laikomas net politiniu nusidėjimu, kaip savo teisme pats esu patyręs. Nežiūrint dažnų socialistinės (ypačiai lenkų ir žydų) spaudos prieštaraujančių tos lygybės priminimų, reikalavimų ir, ypačiai vyriausybės reikalų vedėjo Vl. Poželos, paties Kapsuko, iš dalies Angariečio ir kitų vadų, labiau ar mažiau griežtų įsikišimų kalbų lygybei išlaikyti, atšokimai nuo generalinės kalbų atžvilgiu komunistų linijos ne tik nenyko, bet darėsi vis dažnesni, bemaž virsdami taisykle, ypačiai Vilnių užgriuvus Minsko valdžios aparatui su visa savo rusiška ir surusėjusia sudėtimi.

Nenuostabu, jog kaip mums, vilniečiams, kitiems dargi vokiečių kalbos mėgėjams ir jų kultūros gerbėjams, jų okupacijos metu jų kalba virto tik okupantų kalba, taip lygiai dabar Tolstojaus ir Turgenevo kalba tegalėjo čia, Vilniuje, eiti tik primestine imperialistų, maskolių tad kalba. Tačiau nuostabu, jog pačios vyriausybės viršūnėse, net pačių jos lietuvių tarpe galėjo rasti tokių, kurie tuo Vilniaus maskolinimu ne tik nesipiktino, bet dargi svajojo jį išplėsti į visą Lietuvą! Tai buvo tos vyriausybės karo komisaras Rapolas Rasikas. Rasikas prieš karą veikęs kaip Lietuvos socialdemokratas ir dėl to turėjęs išbėgti į už-

sienį, bet užsienis, pasirodo, nė kiek nėra jo įprotinės (yra gera lenkų patarlė: „I w Paryżu z owsa nie robią ryżu“).

Kaip komisaras jis tepasireiškė tuo, jog komisariatą prisileido lenkų karinių šnipų ir nei matė lenkų agitacijos raudonuose (Varšuvos, Liublino lenkų) pulkuose, nei iš viso orientavosi lenkų žygiuose, taip jog lenkų kariuomenės būriams jau besitartinant prie Vilniaus jis vis tik ramino kitus komisarų: „na šipkie vsio spokoino“^x). Taigi šis žioplis pasireiškė dar kaip ypatingas pranašas: savo šeiminkę, Vilniaus žemės banko tarnautoją Sofiją Turaite, jis išdidžiai mokė, jog po dvidešimties metų Lietuvoje nebekalbėsia lietuviškai, tik rusiškai; tatai būsianti kultūros pažanga. Tokių pažiūrų žmogelis, žinoma, turėtų būti priešingas taip pat vėlesnei SSSR kraštų bielorusifikacijai, ukrainizacijai ir, be abejo, jei kurią gražią ar negražią dieną Lietuvai tektų sueserėti, ir jai (su Vilniumi) skiriamai litvinizacijai...²⁰) Apie tokį suidijotėjusį „veikėją“ negalima ramiai nė rašyti^{xx}).

---

x) Tą pačią naktį jis tik nepateko į miestą išveržusių ulonų rankas.

20) Taip mano rašyta 1937. VI.17...

xx) Kitą panašų prisimenu iš 1918m. rudens Zigmą Valaitį, kuris mane rimtai įtikinėjo, jog Vilniui ir iš viso Lietuvai tegalima naudingai dirbti tik veikiant iš Maskvos. Kur jie dabar abudu?²¹)

21) Abudu seniai likviduoti.

Būčiau neteisingas, be neigiamų reiškinių kalbų srityje, tik atskirų vyriausybės narių reikšmingus įsikišimus tenurodydamas. Tačiau atrodo, jog didžiausi nuopelnai vykdant kalbų (deja, su maskolių) lygybės reikalavimą priklauso ne komunistams ar bent ne 100%-niams komunistams, tik tiems vyriausybės nariams, kurie paskui liko Lietuvoje ir kuriais vėliau buvę jų draugai patys kratosi. Tai jau mano minėtas Požėla. Be to, mano brolis Vaclovas, kuris, ligi buvo pakeistas Lenkijos žydo J. Leščinskio, savo švietimo komisariate nustatė tikrą kalbų lygybę ir tuo pritraukė prie savęs visų tautų šviesuomenę, kuriai nereikėjo nei lankstyti, nei veidmainiauti: visame švietimo komisariate du teėjo komunistais — švietimo komisaras ir sekretorė L. Timochinaitė, o visi kiti drąsiai rašėsi nepartiniais. To komisariato lietuviškus darbus teks dar kitame skyriuje prisiminti. Vacl. Bielskis tvarkė žemės ūkio komisariatą, ir čia tikrai, be lietuvių ir lenkų, daugiau kalbų sunkoka buvo išgirsti. Tačiau kitu kuo, bevykdydamas savo valdžios nusistatymą, kuris, be abejo, atitiko ir paties pažiūras, jis ne tik komunistams nei revoliucinei vyriausybei nepatarnavo, bet ir kaimo varguomenei, kurios reikalams aprūpinti vyriausiai buvo skiriamas jo komisariatas.

Turiu čia galvoje Lietuvos komunistų nusistatymą neskaldyti dvarų ūkio, nelyginant mūsų laikų SSSR kolchozams palaikyti, kuo

tik dvarininkai tepasinaudojo. Bevykdydamas tai, Bielskis nekliudė dvarininkams ir jų artimiesiems liktis dvaruose prievaizdomis, tuo būdu, neleidžiant ūkiui perdaug pakrikti kumečiams jį bevaldant. Po trijų mėnesių tarybų tvarkai griuvus, Lietuvoje dvarininkai labai lengvai atstatė pirminę tvarką, o kumečiams daug kur dar teko nuo jų skaudžiai nukentėti. Nepriklausomoje Lietuvoje valstybės tarybos ir seimų valdžios buvo įgyvendinta žemės reforma, kuri galutinai užkirto kelią komunizmui²²), o Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte kaimiečiai ir vėliau dvarų žemės negavo, tegaudami matyti ją esant dalomą svetiemiems ateiviams. Jei komunistai būtų dvarus išdaliję, jų pozicija kaimo atžvilgiu būtų tvirtesnė, jie būtų ten radę sau daugiau pritarimo ir parėmimo, tat būtų davę ir naudingų jiems politinių, bent agitacinių išdavų, o jau Vilniaus krašte, jei ir nebūtų apdraudę savo valdžios nuo pralaimėjimo Varšuvos kariuomenei, bent būtų privertę Varšuvos vyriausybę šiaip ar taip skaitytis su dvarų išdalijimo faktu, bent kas iš to būtų žmonėms patvariau likę. Tad suprasime Kapsuką vėliau graužusis dėl padarytos čia klaidos.

Taigi neneigdami Kapsuko, Angariečio ir jų draugų pasiryžimo, atsidėjimo ir darbštumo

---

22) 1940 m. maskolių pavergtoje Lietuvoje po II-jo Pasaulinio karo primestieji kolchozai tik prievarta tėsilaiko.

ir neišsileisdami į jų pasaulėžiūros kritiką, matome, kaip nenusisėsekė jų jų eksperimentas perkelti Lietuvon komunistinę Rusijos revoliuciją (čia turiu galvoje visų pirma Vilnių, kurio įvykius pats stebėjau, nė kiek nežiūrėdamas į juos pro juodus akinius, priešingai linkęs buvusiems draugams būti atlaidesnis negu svetimiems kad būčiau), pamiršus, jog Lietuva priklauso labiau Vakarų negu Rytų pasauliui ir kas gal sveika ar bent labiau ar mažiau pakenčiama Rusijoje, šiaip ar taip jos pakeliama, Lietuvai yra svetima ir žalinga.

Ne tai svarbu, kad ši kartą įveikė revoliucinę tvarką išscrinė militarinė pajėga. Net jei Varšuvos lenkai nebūtų suskubę užšokti mums už akių (ne tiek Vilniaus išvadavimas iš tarybų tvarkos jiems rūpėjo, kiek neišsileidimas lietuvių vyriausybės), ir mes po savaitės kitos būtume išmušę komunistus iš Vilniaus, kaip kad buvome prie to rengęsi, arba priešingai, jei mūsų karinės pajėgos pasirodytų persilpnos raudonai armijai atremti, ne karo lauko laimėjimai būtų sprendę nekoki komunistų likimą mūsų krašte, tik jo, sakyčiau, su Rytais (jų čia nerodau kokia neigiama, tik šiaip svetima mums prasme) susijęs svetimumas, dėl kurio jis nebūtų galėjęs pats savaime ilgai pas mus begyvuoti. O dar čia turėkime galvoje, jog vyriausieji Lietuvos komunistų vadai Kapsukas ir Angarietis ilgokai buvo atitraukti ne tik nuo Lietuvos gyvenimo, bet ir iš viso nuo bet kokios visuomeninės tikrovės (uždaryti kalėjimai

me, tremiami ar šiaip iš tolo ją testebėdami), tad nebent savo klaidomis tegalėjo įvairinti draugų darbą ar bent tenkintis bendrų šūkių vykdymo reikalavimu, ką jie ir darė, politinių ir kitokių spekuliantų gražiai paraližuojami.

O dėl to mums, Vilniaus lietuviams, netinka tik piktai apie revoliucinės valdžios laikus atsiliepti. Tiesa, gavome dėl jos nemažai privargti, kiti net skaudžių smūgių patirti, kurių, tur būt, ligi mirties nepamirš, bet ne tik lygindami anuos laikus su vėlesnėm dviem lenkų okupacijom turime pirmuosius labiau branginti (prisiminkime lenkų ciniškus 1936m. Vilniaus lietuvių persekiojimus!), tik ir iš viso randame pirmuose sau ne tik tamsių, bet ir šviesių dienų²³). Mūsų santykiai su revoliucine vyriausybe ir jos žmonėmis buvo savotiški. Apie juos teks dar pakalbėti.

(1937 m. birželio 10 d. „Trinitas“ nr. 23/860).

VIII. ŠVIETIMO KOMISARIATAS, VYSKUPAS MATULEVIČIUS IR TIKYBOS PAŠALINIMAS IŠ MOKYKLOS

Vilniaus lietuviai revoliucinės vyriausybės atžvilgiu nusistatė visai aiškiai. Dar sausio 6 d. susirinkime susitarę ir sausio 9 d. V. Kapuskui pareiškę nesikišią į revoliucinės valdžios dalykus, tik veiksia kaip apsisprendusios Lie-

---

23) Suprantama, rašoma dar prieš 1940 m.

tuvos respublikos piliečiai, valdžios formą nustatyti palikdami Lietuvos liaudžiai, jie nesi-
kratė dalyvavimo tokiuose darbuose, kurie
stiprino lietuvių pozicijas Vilniaus miesto vi-
suomenėje, kėlė lietuvių kalbą, apšvietą, kul-
tūrą ar šiaip lengvino jų būtį. Ypačiai daug
lietuvių susispietė brolio Vaclovo (ligi kovo 1
d., paskui komisaro J. Leščinskio pavaduotojo)
vadovaujamame liaudies švietimo komisaria-
te, kuris, nekreipdamas dėmesio į savo tarnau-
tojų šiočius ar tokius nusistatymus, priglaudė
pas save kuone visus mūsų švietimo ministe-
rijos darbui pakviestus ir Vilniuje pasilikusius
tarnautojus, priėmė ir šiaip visus, kas tik į jį
tesikreipė. Prisiglausti prie revoliucinės val-
džios komisariatų ar darbininkų tarybos įstai-
gų gavo kuone kiekvienas protininkas, dargi
tik dėl duoninių sumetimų, kad ir būtų griež-
tas tų įstatų priešininkas, nes revoliuc. vyriau-
sybė vis labiau siaurino jos nepriklausomą vi-
suomeninės ar privačios iniciatyvos veiklą, ir
noroms nenoroms tekdavo nusilenkti revoliu-
ciniams valdovams, kas neturėjo savo pragy-
venimo šaltinių ar išteklių.

Net ir tie, kurie dar kurį laiką būtų įsten-
gę verstis savarankiškai ir toli gražu nebuvo
nusistatę su revoliucine vyriausybe bendra-
darbiauti, kiti gal net tik ir bendrauti, niekie-
no nepaklausti virto tos valdžios tarnautojais.
Taip, mano ir kitų vedamosios mokyklos buvo
laikomos tarybinėmis (sovietinėmis), mes,
mokytojai ir vedėjai, tarybiniais tarnautojais;

tas pat, žinoma, buvo pritaikyta lenkų, žydų ir gudų mokykloms. Taigi, drauge su mumis, gimnazijos mokytojais, „sovietiskiais slaužais“ gavo virsti taip pat mūsų draugai kunigai Kr. Čibiras ir Meč. Reinys, pedagoginiuose kursuose kun. Juoz. Stankevičius, žinoma, tolei (ligi balandžio mėn. pradžios), kolei mūsų dar nebuvo gautas įsakymas pašalinti kunigus iš mokytojų tarpo. Tačiau judrusis kun. Juoz. Tumas-Vaižgantas, vis po valdžios įstaigas bėginėjęs ir čia su Kapsuku, čia su Požėla, čia vėl su kuriuo komunistu ar nekomunistu vienu kitu reikalu taręsis, ypačiai stengęsis sušvelninti lietuvių įstaigų ir atskirų žmonių atžvilgiu revoliucinės ir tarybinės valdžios žygių griežtumą, kuone visų tos valdžios vadovybės vyrų geras pažįstamas, pats, niekieno neverčiamas, tik savo nusistatymu suėjo su švietimo komisariatu ir išvertė jam porą brošiūrėlių, kurių viena, Kotr. Jandžiulienės Darbo pradai Europos mokykloje, buvo išspausdinta komisariato leidiniu.

Be Vaižganto, komisariato spaudoje (organe „Švietimo Reikalai“ ir knygelių vertimais) bendradarbiavo dar Ant. Kriščiukaitis - Aišbė, Stasys Matijošaitis-Esmaitis, Matas Šalčius, Stasys Matulaitis, Ald. Didžiulytė ir kiti. Su komisariatu bendradarbiavo taip pat dr. J. Basanavičius, J. Jablonskis, Petrapilio univ. docentas (prieškarinių laikų lietuvių cenzorius) Edv. Volteris, Pr. Mašiotas, Just. Tumėnas, Balys Sruoga, dr. K. Janavičius,

Jonas Vabalas-Gudaitis, Pov. Karazija ir kiti, kurių „netarybiškumas“ buvo visai aiškus, kaip ir tokių komisariato tarnautojų kaip ponija Viktorija Česlovienė Liandsbergienė, kuri man sakėsi puikiai jaučiantis „pono Vaclovo“ raštinėje, ar Pov. Gaidelionis. Gaidelionis kaip kiek aptingęs mokytojas, bet šiaip geras ir gabus žmogus, dar 1918 m. rudenį mano, kun. J. Kuktos ir M. Yčo komisijos buvo atleistas iš gimnazijos mokytojų tarpo, kurio betgi kaip lietuvio ir mano draugo likimu buvau susirūpinęs, man tarpininkaujant gavo iš Vaclovo nesudėtingą pareigą — sekti spaudoje švietimo dalykus. Savaitę kitą šį tą sau iš laikraščių pasižymėjęs ir pasikarpęs, pagaliau ryžosi jis nueiti „pas draugą komisarą“ pranešti jam šio tokias savo „darbo“ išdavas. Tačiau Vaclovas jo „uolumu“ ne tik nesusižavėjo, bet ir supyko, kam šis lenda jam į akis, čia pat pareikšdamas, jog šis karpymo darbas nė kiek jam nesąs įdomus, jokių pranešinėjimų ar atsiskaitymų nebūsią reikalaujama ir iš viso tiesidžiaugie nevaržomas ką dirbti ar nedirbti. Išėjęs iš savo komisaro uolusis komunistinės švietimo linijos vykdytojas nesitvėrė džiaugsmu sužavėtas, žodžių nerasdamas savo pagarbai išreikšti vyrui, kuris sugebąs „gražiai pagerbti užsitarnavusį žmogų“.

— Tai bent komisaras, ne koks ministeris ar direktorius! Ar gali būti kas geresnis už p. Vaclovą?

Toliau Gaidelionis ne tik uolumo nebero-

dė, bet ir tenkinosi laikraščių paskaitymu savo malonumui, o šiaip uoliai tegėrė komisariatare arbata, pastiprindamas ją komisariatiniiais buterbrodais, ir įvairino laiką draugams ir ypačiai draugėms, vaikščiodamas po raštinę ir pasakodamas anekdotus. Seniai jau buvo praužusi revoliucinė valdžia, užėjo lenkų ir net mūsų valdžios laikai, Gaidelionis vėl mokė gimnazijoje, tad buvo neblogai aprūpintas, o vis dėlto, prisimindamas anuos komisarinčius laikus, pasigėrėdamas man kartojo:

— Tai buvo laikai, geri laikai! Niekados, tur būt, jau jie nebegriš?

Gaidelionis, žinoma, gali mums eiti ryškiu įrodymu, kaip Kapsuko valdžios žmonės nebrangino Maskvos pinigų. Ir tikrai, brolis Vaclovas nekartą sakydavo galįs lietuviškųjų ir kitų švietimo įstaigų sienas išlipdyti Maskvos kerenkomis nuo pamatų ligi kaminų, stebėdavosi mus „per mažai“ reikalaujant mokykloms užlaikyti ir kitiems švietimo dalykams, brukte įbrukdavo „avansus“, iš kurių kiti, pasinaudoję komunistų pralaimėjimu, kas Kaunan pabėgęs, o kas ir Vilniuje likęs, nė neatsiskaitė. Naudodamasis komunistų dosnumu kaip „sovietskij služaščij“, aprūpinau mano žinioje esamas mūsų įstaigas kerenkomis ir cariniais taip, jog be didelio vargo, kad ir tos pat valdžios gerokai varžomos, jomis jos išsivertė ligi Varšuvos lenkai paveržė Vilnių iš komunistų. Tuo būdu vėlesniems laikams gavau su-laikyti žymią dalį Myk. Sleževičiaus iš Vil-

niaus išvažiuojant man paliktųjų, tiek ir sausio mėn. F. Bortkevičienės ir Fil. Hrincevičiūtės iš Kauno mums parvežtųjų sumų. Paliktuosius pinigus pavyko apdrausti nuo Z. Angariečio uoslės aukščiau tik nurodytu susitarimu su broliu. Atvežtiems pinigams taip pat buvo gyvo pavojaus, nes nusistatęs prieš mane kaip prieš socialdemokratą Kauno dienraštis „Tiesos Kardas“ dar sausio 28 d. buvo paskelbęs tikslią per p. Bortkevičienę man įteiktą sumą (300 tūkst. ostų ir 100 tūkst. caro rublių); kiek atsimenu, čia vėl man brolis kažkaip padėjo Angariečiui dėl jų akis apmuilinti ir nusukti nuo jų jo dėmesį. O tais pinigais teko mums verstis ne tik Kapsuko valdžios metu skiriant tiems dalykams, kuriems iš jos nebūtų galima nei prašyti nei imti, bet ypačiai kelis pirmuosius lenkų valdžios mėnesius, kai mums taip svarbu buvo visą mūsų tautinį darbą Vilniuje nustatyti nuo lenkų nepriklausomą finansiniu, tad ir politiniu atžvilgiu.

Nesigailėdamas Maskvos pinigų, švietimo komisariatas svajojo įvykdysiąs daug svarbių mokslo, meno ir šiaip kultūros sumanymų, dažniausiai mano brolio sugalvotų ar paimtų iš mūsų švietimo ministerijos žmonių ir ypačiai remiamų V. Kapsuko, Vl. Požėlos ir kitų revoliucinės valdžios vyrų. Sumanymai buvo platūs, jų vykdymas dažnai nepraktiškas ir net naivus, bet valdžios viršūnių ir nekartą pačių vykdytojų nuotaika taip entuziastinga, jog to komisariato teisingiau negu kitų tos

valdžios įstaigų veiklai būtų galima pritaikinti, vėliau išvytųjų iš Vilniaus komunistų per plačiai nustatomas, apibūdinimas „revoliuciniu kūrybiniu romantizmu“^x). Plačiai tokia nuotaika naudojosi menininkai (Ant. Žmuidzinaičius, Ad. Varnas, Vl. Didžiokas ir kiti) savo sumanymams vykdyti (dailės muziejui Tiškevičių rūmuose, Varno studijai ir pan.). J. Basanavičius gavo tvarkyti istorijos ir etnografijos muziejų, Edv. Volteris centrinę biblioteką; rengėsi archyvams (Lietuvos Metrikai ir kit.) tvarkyti, senienoms apdrausti ir pan. Parvežė iš Maskvos ir nacionalizavo Čiurlionies kūrinius, lėšų tam nesigailėdami, o jo motinai ir dukteriai paskyrė algas; taip pat paskyrė ir apmokėjo nuo 1917.V.1 pensiją Jonui Jablonskiui. Organizavo valstybinį simfoninį orkestrą, teatrą keliomis kalbomis (lietuviškam teatrui organizuoti iš Petrapilio buvo pakviestas Kast. Glinskis), pagaliau universitetą („universitą“).

(1937 m. birželio 17 d. „Trimitas“ nr. 24/861).

Vilniaus universiteto atgavinimo sumanymas nebuvo naujas. Dar 1905 m. Lietuvos žmonių reikalavimuose buvo keliamas universiteto atgaivinimas, o Petrapilio lietuviai drauge su palankesniais lenkais net buvo sumanę įkurti Vilniuje laisvąjį universitetą. 1908

---

x) Kitoms įstaigoms bene tektų čia taikinti „griaunamosios revoliucinės nuotaikos“ sąvoką.

m. įvairiatautėje Vilniaus šviesuomenėje buvo tariamasi dėl būsimosios aukštosios mokyklos tipo (pasitarimuose ir spaudoje iš lietuvių pusės teko dalyvauti Ant. Smetonai „Viltyje“, man „Vilniaus Žiniose“ ir kitiems). 1918 m., kaip žinome, Valstybės taryba priėmė Vilniaus univ. statutą, atgaivindama jį nuo 1919 m. sausio 1 d., o tuoju ir lenkai ėmė tuo rūpintis, tad Kapsuko žmonės nebuvo pirmi. Petrapilio univ. prof. lenkas Juoz. Ziemackis (1856-1925m.) net chameleoniškai sugebėjo prisitaikinti prie visų universiteto atgaivinimo etapų: 1905m. drauge su Petrapilio lietuviais pasirašė atsišaukimą dėl laisvojo universiteto, 1919m. pavasarį dalyvavo komisiariato komisijos medicinos fakultetui atgaivinti, tuo pat metu dirbo lenkiškoje komisijoje ir tą patį metų rudenį ne tik virto lenkų įsteigto Vilniaus univ. prorektorium, bet ir spaudoje paskelbė, jog lietuviai neturi teisės steigti univ. Vilniuje, tik — Šiauliuose. Žinoma, jei vis dėlto Vilniuje būtume univ. atgaivinę, 24) jis ne tik būtų mums dėstęs, bet ir, prispirtas, lietuviškai pramokęs.

Mes, Vilniaus lietuviai, irgi nebuvo apleidę universiteto reikalo. Neturėdami savo rankose valdžios jam įsteigti, stengėmės bent jam pasirengti, kovo 24d. savo gimnazijos salėje atidarę Lietuvių Mokslo Draugijos kursus,

---

24) Mūsų grįžimo į Vilnių ir universiteto sulietuvinimo jis nebesulaukė.

kurie, su trumpute pertrauka Velykų metu komunistams susišaudant su lenkais, reguliariai dirbo ligi gegužės 17d. Įsidėmėtina, jog iš 11 tų kursų dėstytojų 7 paskui dėsto Lietuvos universitete Kaune: Aug. Janulaitis, Ign. Jonynas, J. Vabalas-Gudaitis, inž. Silv. Grinkevičius (tuometinis Vilniaus geležinkelių tvarkytojas), Sofija Čiurlionienė ir mudu su broliu. Tad kursai kaip būsimųjų profesorių atrinkimo įstaiga pasirodė savo tikslą pasiekę.

Iš šalies stebėjome ir komisariato rengiamąsi universitetui atgaivinti. Ypač įdomu mums buvo, kaip bus išspręstas kalbų klausimas. Organizacinę Vilniaus universiteto komisiją sudarė mano brolis, Bobinskis ir Heltmanas. Kiek buvo skelbiama apie jos darbus spaudoje, buvo aišku, jog paskaitos universitete daugiausia bus lietuvių ir lenkų kalbom, bet būtų, tur būt, dar rusų, gudų ir žydų kalbomis; šiaip gudiškas universitetas Minske buvo numatomas. Iš brolio patyriau, jog pati komisija suko sau galvas, kaip čia suderinus tokių kalbų įvairumą, dėl kurio ir švietimo komisariatas savo darbui turėjo imtis griežtų priemonių: visi jo tarnautojai turėjo išeiti visų tų kalbų kursus (išskyrus rusų kalbą, kurios mokytis išėjusiems rusų mokyklą tarnautojams nebebuvo reikalo) — lietuvių, lenkų, gudų ir žydų; tokie kursai jiems jau buvo rengiami, o kiti net ir pradėję veikti. Komisijoje, pasirodo, pusiau juokais, bet ir pusiau rimtai kalbėjo apie anuos gerus laikus, kai visuose

universitetuose tebuvo mokoma lotyniškai! Smarkūs naujybininkai — komunistai bemaž buvo linkę atgaivinti universitetą lotynų kalba... Gaila, kad lenkų antpuolis neleido mums matyti, kaip Vilniaus komunistų įsteigto universiteto praktikoje būtų išspręsti kalbų dalykai. 25)

Čia suminėjau kai kuriuos švietimo komisariato darbus^{x)}, kurių vieniems tik pritar-
ti galėjome, o kiti tebuvo dar neaiškūs, tad nusistatyti buvo dar per anksti. Tačiau opes-
nis dalykas buvo tikybos, tikriausiai jos pašali-
nimas iš mokyklos, kuris pritaikintas ir mūsų
mokykloms vertė mus aiškiau nusistatyti. O
tai man, gal ir kai kam kitam, netaip jau bu-
vo lengva. Po ilgų tikiybinio indiferentizmo
metų, gimnazijos darbą dirbdamas arčiau su-
ėjęs su katalikų visuomene ne tik supratau
jai tikiybinio auklėjimo reikšmę, bet ir įgijau
gilią pagarbą Katalikų Bažnyčiai ir Jos kultū-
rai, nors bažnyčion²⁶⁾ grįžti tik 1923 m. tegri-
žau. Gerai pažinojau savo auklėtinius ir nea-
bejojau, jog komunistams pasikėsinus prieš

---

25) Jei būtų Kapsukas sulaukęs mūsų laikus, kad ir
siauragalvis, nebūtų sutikęs savęs pajuokti praminus Vil-
niaus universitetą kapsukiniu.

x) Apie to komisariato darbus kalbu dėl to, jog
su juo arčiau buvau suėjęs. Apie kalbinius ir kitokius
kitų komisariatų santykius ir sumanymus ne ką nežinau.

26) Tikriausiai bažnyčios praktikon.

tikybės dėstymą, šie tam pasipriešins, nevengdami griežtų žygių. Tatai tegalėjo baigtis tik mokyklos uždarymu, mokinių išskirstymu ir išsiskirstymu, o jei po to dar Vilnių lenkai būtų paėmę, ko vis bijojome, lietuviškąją gimnaziją vargiai bebūtume atgavę. Tad gerai reikėjo nusistatyti dėl taktikos. Neleisdamas sau vien tik savo protu ir sumanumu tepasitikėti, kreipiausi į neseniai į Vilnių teatvykusį vyskupą J. Matulaitį-Matulevičių.

Seniau apie jį spaudoje teskaitęs, 1918m. gruodžio mėn. du kartu trumpai gavau su juo sueiti: vieną kartą tuojau po jo ingresso, kai drauge su mokinių delegacija gavau atstovauti gimnazijai (lietuviškųjų delegacijų buvo daugiau negu lenkiškųjų) ir keliais žodžiais jį pasveikinti jo rūmuose, o po to XII 12 dalyvaudamas Valstybės Tarybos savo rūmuose vyskupui surengtuose pietuose, P. Klimo suragintas kalbėjau į vyskupą, neslėpdamas savo skirtingos nuo jo pasaulėžiūros ir apgailestaudamas, kad Lietuva bent 200 metų per anksti, tad, mano nuomone, tam dar nepasirengusi priėmė krikštą (senovės tikybos dar neatgyvenusi, naujai prievarta telenkiama, apie 200 metų ji rimtai nekriščionėjusi, o seną tikybą priversta slėpti ir viešąjį savo gyvenimą nuo jos atskirti — ne tik kultūroje, bet ir moralėje per lėtai težengusi), reiškiau betgi įsitikinimą, jog kurdami laisvąjį tautos gyvenimą ir grįsdami jos kultūrą paveldėtais, ne skolintais iš kitur, savumais, rimtu ir teisingu

kultūros darbu tiek pakilsime, jog išlyginsime istorijos mums paliktus trūkumus, net priešingų pasaulėžiūrų žmonės rasdami čia bendrą kalbą. Atsakydamas visiems puotos kalbėtojams, vyskupas, rado ir man malonų žodį, pabrėždamas nežiūrįs į mane kaip į „priešą.“ Aš ir pats nesijutau toks jo „priešas“, koks savo kalboje „dėl visa ko“ buvau apsidraudęs.

Tad juo drąsiau dabar, reikalo spiriamas ir gyvai dar prisimindamas malonų vyskupo kalbos išpūdį, nuėjau pas jį pasitarti. Jis neabejojo, jog revoliucinė vyriausybė pašalins tikybos dėstymą iš mokyklos, bet drauge tvirtai pareiškė nepaliksiąs vaikų be tikybos mokslo. Jis taip pat pritarė mano nusistatymui kuo ilgiausiai nevykdyti tikybą šalinančio įsakymo, bet kilus pavojui mokyklos likimui vengti atviro susirėmimo su revoliucine vyriausybe. Vyskupas pasižadėjo revizituodamas dar geriau su manim išsiaiškinti dalyką, bet atėjęs su kun. Tumu manęs nerado namie, tik manęs belaukiantį brolių Vaclovą, tad ištiesą valandą maloniai, nuoširdžiai su juo kalbėjome; mano komisaras buvo jo sužavėtas. Čia pridursiu, jog ir šiaip revoliucinės valdžios žmonės gavo su juo rimtai skaitytis. Tumo supažindintas su jo raštais Kapsukas įsitikino jį esant nuoširdų demokratą. Bekimbant į jį komunistų jaunuoliams, vyskupas sakėsi kaip beturtis vienuolis esąs taip pat komunistas, jo rūmuose viskas priklausą ne jam, tik komunai-Bažnyčiai. Jiems prisispyrus jo bute ap-

gyvendinti 6 žydaites, jis tai ramiai priėmė, tik patyrę apie tai iš Tumo ir kitų Kapsukas ir Požėla privertė triukšmingas panas išsikelsti, juo labiau, kad ir žmonės tuo ėmė piktintis.

(1937 m. birželio 24 d. „Trimitas“ nr. 25/862).

Greit po apsilankymo pas mane vėl vysk. Matulevičių aplankiau, ir jis dar aiškiau man pasisakė dėl komunistų kišimosi į mokinių auklėjimo dalykus:

— Kaip demokratas aš nesipriešinsiu kad ir komunistų nustatytai tvarkai, jei jai pritars žmonių daugumas, bet kaip vyskupas aš nepaliksiu vaikų be tikybos mokslo, pavyzdžiui, jaunimui jį teikdamas kaip Jungtinėse Amerikos Valstybėse^x).

Taip vyskupo sutvirtintas ramiai laukiau dekreto apie tikybos pašalinimą iš mokyklos. Mokytojų tarybos posėdžiuose ir šiaip pasikalbėjimuose neleidau šio klausimo judinti kaip per ankstyvo, raminau ir klausinėjantį dėl jo kapelioną kun. Čibirą. Dekretas tebuvo pasirašytas tik kovo 26d. Ne tik iš spaudos apie jį patyręs, bet komisariatui apie jį man pranešus, nedariau jokių žygių jam įvykdyti. Brolis man kelis kartus tai primindavo, pagaliau nurodė, jog savo valdžioje jis esąs kaltinamas

---

x) Iš mano žodžių pasikalbėjimai su vyskupu yra atpasakoti, kai kur kiek klaidingai, 1933m. Mariampolės rinkinyje Vyskupas Jurgis Matulevičius p. 158.

mano atžvilgiu besivadovaujau giminystės ryšiais, tad manęs griežtai nespyręs, bet toliau jis nebegalįs mano vedamai mokyklai daryti išimties ir įspėjęs, jog ateisiant komisariato atstovas, kuriam radus pamokų lentelėse įrašytas tikybos valandas arba kunigą klasėje mokykla galinti nukentėti. Nemalonu buvo jam tai sakyti, nemalonu ir man klausytis, bet supratau ilgiau delsti nebegalįs. Pirma buvau manęs konflikto išvengsiąs balandžio 12d. mokinius atleidęs jau vasaros atostogoms, kaip daugelis mokinių ir jų tėvų prašė mane paleisti, tačiau švietimo komisariatui šitokio mokytojų tarybos nutarimo nepatvirtinus ir tesutikus atleisti mokinius tik pavasario atostogoms (balandžio 12-27 d.), pamačiau tuo būdu nieko nelaimėsiąs. Antra vertus, įvykis mūsų pedagogijos kursuose nieko gero nelėmė.

Mat, kursų priekyje nuo 1918 m. rudens stovėjo aiškus katalikas senis Juozas Kairiūkštis, pakeitęs taip pat praktikuojantį kataliką Aleks. Stulginskį. Komisariato vadovybė ne tiek pati buvo prieš jį nusistačiusi, kiek kurstoma kai kurių savo tarnautojų — pradžios mokyklos mokytojų, pakeitė jį vienu uolėsnųjų jos politikos vykdytojų, „Mūsų Dirvos“ skaitymų autorium M. Vasiliausku. Kai šis atvyko į kursus perimti jų vadovybės iš J. Kairiūkščio, kursistės ėmė prieš tai protestuoti. Priminus, jog dabar kursuose nebebūsią tikybos, triukšmas dar labiau pakilo, ypačiai Vasiliauskui išsišokus su prakalba pamal-

džioms kursistėms, jog jos pačios suprasiančios, kad tikyba nesanti reikalinga. Baigėsi tuo, jog Vasiliauskas nebegavo sau nė vienos mokinės, nes visos sustreikavo ir išvažinėjo; kaip sunku buvo paskui — prie lenkų — jas vėl mums surinkti ir likviduoti pavojų dėl mažo mckinių skaičiaus kursams būti lenkų neleistiams!x)

Tad aš nuėjau čia kitu keliu. Niekam nesakydamas, surašiau naują tvarkaraštį jau be tikybos pamokų ir iškabinau jį gimnazijos raštinėje. Drauge, pasikvietęs kun. Čibirą (kun. Reinys jau kelios savaitės buvo uždarytas komunistų kalėjime), pranešiau jam komisariato įspėjimą, patikrinau padėsius kunigui, kad vaikai neliktų be tikybos mokslo, bet įspėjau nebeturįs teisės jo mokyklon įsileisti. Kunigas paprašė leisti jam bent atsisveikinti su mokiniiais, bet aš griežtai nesutikau, bijodamas, kad tuomet baigsis taip, kaip kursuose, tik pareiškiau savo įsitikinimą, jog jis dar greit gausiąs progos dirbti toje mokykloje senomis sąlygomis.

Tik spėjo kunigas išeiti iš gimnazijos, iš komisariato atvyko jaunutė jo (komisariato)

---

x) Po savaitės kitos lenkams į Vilnių įsiveržus, Vasiliauskas atbėgo pas mane į gimnaziją, verkdamas keikė save, kam susidėjęs su komunistais („bloznais“), ir prašė padėti jam su šeima patekti Nepriklausomon Lietuvon.

mokyklų kolegijos narė Aldona Didžiulytė,²⁷⁾ kuri, labai varžydamosi, patikrino, jog tvarkaraštyje nepažymėta tikybos pamokų, bet mano raginama pereiti per klases nesutiko ir pasisukusi išėjo. Nei mokytojai nei mokiniai nesuorientavo paklausti, dėl ko nėra kunigo, per daug susirūpinę ketvirčių ir metų pažymių sutvarkymu. Tą pat (balandžio 11) dieną įvyko mokytojų tarybos posėdis, kuriame ir kiti patyrė apie kunigo neatvykimo priežastį, o kitą dieną jau žinojo ir mokiniai, bet skirstydamiesi Velykoms ir mano griežtai įspėti nebūsią be tikybos palikti, didesnio triukšmo man nekėlė.

Buvau nusistatęs Velykų metu pasitarti su vyskupu ir kunigais, kuo galiu jiems padėti tikybos bemokant ne pamokų metu, bet kaip tik Velykoms revoliucinė valdžia buvo likviduota, o drauge ir jos dekretai. Kunigas grįžo prie darbo, lyg niekur nieko nebuvo atsitikę.

(1937 m. liepos 2 d., „Trimitas“ nr. 26(863)).

IX. VILNIAUS LIETUVIAI REVOLIUCINĖS VALDŽIOS METAIS

Vilniaus lietuvių visuomenė 1919m. sausio mėn. politinių atmainų atžvilgiu gavo nusistatyti keturiuose bendruose savo susirinkimuose — 4,6,10 ir 13d., savo delegatų ir paskirų veikėjų pasikalbėjimuose su V. Kapsuku ir

---

²⁷⁾ Kazanavičienė.

kitais revoliucinės valdžios žmonėmis, taip pat iš dalies ligi vasario 7 d. ėjusioje „Laisvoje Lietuvoje“. Šis Vilniuje ėjęs ir dvidieniu nusistatęs laikraštis, ligi 1918.XII.19 pasirašomas redaktoriaus M. Krupavičiaus, o pasakui ligi priešpaskutinio numerio (1919.II.4) terodomas lietuvių krikščionių demokratų partijos esąs leidžiamas, bet paskutiniame numeryje (1919.II.7 nr. 14-27) pasisakęs nuo Naujųjų Metų nebesąs partijos organas, reiškė, be abejo, daugiau negu krikščionių demokratų ir net šiaip nerevoliucinės Vilniaus lietuvių visuomenės poziciją, minėtuose bendruose susirinkimuose nustatytą, kai sausio 8d. Nr. 2-15 redakciniame straipsnyje sakėsi:

„Nors mūsų revoliucionieriai seks Rusijos revoliucijos pėdomis, bet vis dėlto Lietuvoje ji turės kitokią išvaizdą. Revoliucija priguli ne tik nuo vadų, bet ir nuo šalies kultūros, nuo ekonominių sąlygų, nuo politinio stovio ir daugelio kitų veiksnių, padedančių arba kliudančių revoliucijos eiseną... Lietuviams reikėtų žiūrėti, kad dėl daromų socialinių reformų pati šalis kuo mažiausia nukentėtų. Būtinai užtatai reikalingas mūsų inteligencijai nesišalinti nuo valdininkų vietų užėmimo... Bėgant savaipai inteligentijai nuo viešojo gyvenimo, turės jų vietą užimt svetimi, nenumanantieji nei lietuvių būdo, nei šalies reikalų... Jeigu šalies valdymo priekyje stovės lietuviai, tikrai norintieji taip sutvarkyti šalį, kad joje visiems darbo žmonėms, ypač biednuomenei būtų

žmoniškai gyventi, tai galima ramiai žiūrėti į naują Lietuvos okupaciją. Reikėtų tikrai linkėti, kad toji okupacija kuo greičiausiai pasibaigtų, o kad Lietuvoje visa valdžia ir šalies likimas pereitų į pačių jos gyventojų rankas. Vistiek kaip mes tą valdžią vadinsime, ar tarybų valdžia, ar proletariato diktatūra. Mes neužmerkiame akių į galinčią kilti didelę suirutę šalyje, ypač darant netinkamu būdu šaliai reikalingas socialines reformas. Bet tai neišvengiama revoliucijos metu... (Bažnyčios) persekiojimą ramiai sutiksime... Žemės reforma pas mus pereis lengvai, tik svarbu, kad ji pereitų greitai ir tiksliai, nes tik tokiu būdu šalies ūkis kuo mažiausia nukentės“...

Šitoks toli gražu nerevoliucinių grupių pasisakymas neperdaug teatšoko nuo socialistinių grupių pozicijos, tiek lenkų socialdemokratų, kiek jie sakėsi savo laikraštyje „Przełom“, tiek ir Lietuvos socialdemokratų partijos Vilniuje likusiųjų narių, kurių vieni stėjo dirbti revoliucinės valdžios įstaigose, kiti pačion revoliucinėn vyriausybėn, o dr. And. Domaševičiaus grupė, savo organe „Echo Robotnicze“ kalbėjusi partijos vardu ir iš pradžių kiek šiaušiusis prieš tuos ar kitus revoliucinės valdžios nevykusius žygius, greit pasiskelbė komunistinė ir susiliejo su Kapsuko-Angariečio organizacija. Tačiau ir Vilniaus lietuvių bendrųjų susirinkimų delegacijos Kapsukui pareikštas nusistatymas, kaip žinome, ne tik nebuvo jo valdžiai priešingas, bet jo rimtumas

tikrai įrodytas šviesuomenei nesišalinant nuo darbo jo įstaigose. Komunistams, kurie buvo pasirengę sutikti čia, kaip ir Rusijoje, šviesuomenės sabotažą, tatai buvo nelauktoji staigmena. Nenuostabu, jog jau I.14 „Komunisto“ Nr. 11 redakcija savo vedamajame „Kartu su valdžia“ pažymėjusi, kad Vilniuje „komunistai paėmė valdžią į savo rankas, bet inteligentija nebėga šalin“, ir kad daugybė nori dirbti tarybų valdžios įstaigose, pareiškė: „Tai garbė Vilniaus inteligentijai“.

Tik beveik po mėnesio komunistai tesusigriebė čia nusidėję įprastinei komunistų taktikai ir „Komunisto“ Nr. 22 aiškinosi, jog straipsnyje „Kartu su valdžia“ „per meilias“ kalbėję, straipsnis tereiškies vieno asmens, ne redakcijos, nuomonę, nes „komunistai ir nemano taikintis su buržuazine inteligentija“. Taip betgi rašė jie tik vasario mėn. (II.9). kai jų pačių ir Vilniaus lietuvių santykiai bei nuotaika ėmė gesti, bet sausio mėn. tuo atžvilgiu beveik galima dar kalbėti apie „idiliją“, kuriai nelabai teatrodė pavojingi net gana reikšmingi Kapsuko pareiškimai apie santykius su Rusija, rusų kariuomenės pagalbą ir pan., kaip jau esame matę. Šiuo tarpu ne tik Vilniaus lietuviai nevengė santykių su revoliucine vyriausybe, kuri jiems plačiai atidarė savo įstaigų duris, bet ir ji pati aiškiai linko į tą bendradarbiavimą.

Naujas to nusistatymo įrodymas buvo sausio 21d. komunistų surengtas lietuvių inte-

ligentų mitingas, į kurį ir aš nuėjau pasiklausyti. Jame Kapsukas ilgai ir iškalbingai reiš-
kė savo valdžios pažiūras ir nusistatymą, ža-
dėdamas greit įveikti Kauną ir nurodydamas,
kaip nekomunistinė šviėsuomenė galinti bend-
radarbiauti su komunistų vyriausybe, o per
nesusipratimą į komunistus patekęs, bet šiaip
tik malonus lietuvis ir socialdemokratas sim-
patikas, jaunas Petrapilio advokatas Gabr.
Liutkevičius, tuo metu ėjęs bene rev. vyriausy-
bės reikalų vedėjo pareigas, paskui net revo-
liuciniam komitetui tvarkyt pristatytas, dabar
pamatęs salėje daug suėjusios mūsų šviesuo-
menės, jos tarpe nemaža savo gerų pažįstamų,
jaudinosi ir graudinosi, savo jausmus reikš-
damas nevykusiais, visiškai nekomunistiniais
sakiniais.

Pats Kapsukas kai kada, kad ir neviešai,
išsišokdavo taip, kaip iš internacionalisto ko-
munisto, rodos, nebūtų galima laukti. Pavyz-
džiui nurodysiu jo pasikalbėjimą su Filiome-
na Hrincevičiūte, kuri prieš karą su Fel. Bort-
kevičiene uoliai rūpinosi politinių kalinių, jų
tarpe ir Kapsuko, reikalais. Tik atvyko Vil-
niun, jis pasiskubino ją aplankyti. Hrincevi-
čiūtė pradžiugo jį pamačiusi, bet ir sutiko kar-
čiu priekaištu:

— Vincai, Vincai, kam gi tu atvedei pas
mus tuos maskolius (raudonąją armiją)?

Vincas mėgino tai juokais paversti, pra-
šydamas ją nekalbėti „apie ką nenusimanan-
ti“, bet, jai vis nesiliaujant jį barti, atkirto:

— Ką atvedžiau, tai mano dalykas, bet viena žinoki: pirmąją viešą prakalbą Vilniuje sakiau lietuviškai, paskui rusiškai (į raudonąją armiją), bet lenkiškai nė žodžio nepasakiau!

Čia reikia žinoti, jog Vincas šiaip jau ne tik neblogai lenkiškai kalbėjo, bet ir į lenkų darbininkus tame pat Vilniuje tiek 1906-1907, tiek ir 1919m. nekartą lenkiškai kalbas laikė.

Tokios ir kitokios žinios apie naujus mūsų valdovus (apie Rasiko išsišokimus vėliau tepatyrėm), švietimo ir žemės ūkio, susisieki-mo, iš dalies ir kitų komisariatų lietuviams prieinamumas, asmens santykiai dar kurį laiką labiau ar mažiau palaikė Vilniaus lietuviuose palankumą ar bent neutralumą revoliucinei vyriausybei. „Laisvoji Lietuva“ dar kartą pažymėjo tebesilaikanti savo pat pradžioje pareikštos pozicijos: „Lietuvos sostinėje... Maskvos nužymėtoji Lietuvai vyriausybė... ėmė rodytis tikrai kaip ir nepriklausoma nuo Rusų Sovietų Respublikos valdžia... Ir tai yra, turime pažymėti, didelis Kapsuko vyriausybės pliusas lietuvių visuomenės akyse. Nes ne jo komunistinė programa skyrė jį nuo tos visuomenės, tik neaiškumas: ar jis ir jo vyriausybė nori būti Lietuvos valdžia ar tik okupantų valdžia“ (I.23 nr. 8-21, A.K. straipsnis); „mūsų inteligentijos dalyvavimas, kad ir socialistiškai-komunistiniu būdu tvarkomosios valstybės aparate, yra ne tik galimas, bet ir naudingas... Mūsų inteligentija... (yra) darbinin-

kų — valstiečių inteligentija. Tad ji kad ir nesutikdama su darbartiniais komunizmo vadais taktikos dalykuose ar pažiūrose į tikybą ir t.t., principiniams komunistinio valstybės ūkio sutvarkymo dėsniams nėra ir negali būti priešinga „(I.25 nr. 9-22, A. K. „Inteligentija ir komunistų valdžia“) ir pan.

Apie vilniečių nusistatymą dirbti lietuviškąją darbą revoliucinės valdžios įstaigose sausio mėn. įpusėjus buvo pranešta (per p. Bortkevičienę ir p. Hrinčevičiūtę) Kaunan, kur laikin. Lietuvos v-bė (M. Sleževičiaus kabinetas) tam pritarė, kad ir įspėjo apie pavojų įsivelti į tos valdžios kovą su jąja ir būti revoliucinės valdžios panaudotiems prieš Nepriklausomosios Lietuvos reikalus. Kai kurios partinės Kauno grupės, kurios puolė mane dėl tariamo valdžios ir pinigų perdavimo revoliucinei vyriausybei, buvo linkusios mane ir čia įtarti veikiant tos vyriausybės naudai ir kuone įkvepiant vilniečių bendrųjų susirinkimų ir „Laisvosios Lietuvos“ tuo atžvilgiu reiškiamą kryptį. Tuo tarpu aš tedalyvavęs tik sausio 4d. susirinkime, kuris įvyko dar prie lenkų ir kuriam pranešiau apie savo įteiktus karinei jų vadovybei protestus, o taip pat raginau nenutraukti mūsų kultūros darbo, kituose susirinkimuose nebuvo, o taip pat ir „Laisvajai Lietuvai“ jokios įtakos nedariau ir neturėjau. Bendrai, nesitikėdamas iš Kapsuko valdžios ko patvaresnio, be to, ir jo išleidimu manęs iš kalėjimo kiek varžomas, stengiausi laikytis

nuošaliai, būti ramus ir šaltas dalykų eigos stebėtojas, kad lemiamąją valandą tikčiau svariau veikti. Tik klausiamas patarimų ką patardavau, o šiaip tenkinaus sveiku, kaip man atrodė, nors kartais per toli nueinančiu, šiuo tarpu dar nepavojingu vilniečių nuotai-
kos pasireiškimu.

Buvau pasiskyręs beveik vien tiktai rašymui, gimnazijos ir mano jau minėtųjų aukštųjų mokslo kursų (paskaitų) darbui. Nors gruodžio mėn. išvažiuodamas P. Klimas paliko man visą Lietuvos mokslo draugijos vadovėlių leidimo darbą, bet šis pasidarė gana neaiškus. Mat, švietimo komisariatas ryžosi imt į savo rankas mokyklinių vadovėlių leidimą, pasiėmė iš mūs popierių, rankraščius ir ėmė juos spausdinti, tiesa, pinigais atsilygindamas ir mokslo draugijai ir autoriams, bet nieko neišleido, nors kai kurias spausdinamas knygas jau buvo paskelbęs, kaip štai mano „Iš Adomo Mickevičiaus raštų“; spaustuvių vedėjai nebuvo linkę nutraukti santykių su senąja leidimo komisija, kuriai dabar aš atstovavau, o ir darbininkai dirbo lėtai, nerangiai. Tad ir aš ne tiek svetimiems darbams tvarkyti turėjau pasiskirti, kiek rašiau savo vadovėlius.

Gruodžio mėn. į gražius rūmus prie Lukiškio aikštės persikėlusį ir juos sutvarkiusį mano vedama I Vilniaus vyrų gimnazija komisariato buvo laikoma tarybine. Kaip ir mes, žiūrėdamas į ją kaip į caro laikų valstybinę gimnazijos tęsinį, komisariatas pavedė man

perimti likusią anos gimnazijos turta, tariant biblioteką, mokslo priemones ir baldų dalį. Tai buvo mums didelė paspartis, ir mes negaišdami visa tai perkėlėme savo gimnazijon; tik po pustrėčių metų (1921.X.1) lenkai visa tai iš mūs prievarta atėmė ir prisisavino.

(1937m. liepos 8d. „Trinitas“ nr. 27-864)

Gimnazijos darbas reikalavo didelio įtempimo, rudenį ir žiemą daugybę prisiėmus iš Rusijos grįžusių mokinių. Mokytojų tarpe atsiradus daug naujų ir iš viso jų sudėčiai ėmus svyruoti: čia stojo, čia pasitraukė Kaunan, vis dėlto darbas nepakriko, nors ir kiek šlubavo, dėl sunkių sąlygų mokiniams dažnai iš jos pasitraukiant namo, vyresniesiems, be to, ne kartą ir bėgant į Lietuvos kariuomenę, ypačiai revoliucinei vyriausybei imant grasyti ėmimu savo kariuomenės. Dėl tų priežasčių be egzaminų gavome duoti 8 klasių atestatus kovo 4d. 11 asmenų, balandžio 5d. 7 asm. ir rugpiūčio 23d. (jau prie lenkų valdžios) dar 7, kurie seniai jau buvo išvykę ir dalyvavo mūsų kariuomenės žygiuose.

Kitų profesijų pavyzdžiu ir mes, Vilniaus lietuvių gimnazijų ir pradžios mokyklų mokytojai, dar sausio mėn. įkūrėme profesinę lietuvių mokytojų sąjungą, kurios valdybon buvo išrinkti beveik vien tiktai neseniai grįžę iš Rusijos. Aš iš viso stengiausi vadovybėn nepatekti, numatydamas galimus finansinius ar profesinius nesusipratimus ir net susirėmimus

tarp gimnazijos vadovybės ir mokytojų. Tačiau delegatų į kuriamą inteligentų sąjungą buvau išrinktas drauge su Pr. Mašiotu, buvusiuoju Voronežo M. Yčo gimnazijos direktorium ir būsimuoju Lietuvos švietimo viceministeriu. Nei viena nei kita sąjunga svariau kuo nepasireiškė, bet kaip mokytojui teko man ir viešai pakalbėti.

Tai buvo vasario 15 d. tarptautinės Vilniaus mokytojų sąjungos susirinkime. Dalyvavo pora šimtų mokytojų, kiti gal ir nemokytojai, daugiausia žydai, keletas lenkų, o iš lietuvių aš ir, rodos, dar kas. Pirmininkavo socialistas revoliucionierius Šuras (žydąs). Komunistų kaip ir nebuvo; vyravo įvairių krypčių socialistai, bet netrūko ir dešinesnių krypčių mokytojų (iš rusiškos Velerio gimnazijos ir kitų mokyklų). Kalbos tik buvo rusų kalba, nors rusų buvo ne daugiau kaip vienos rankos pirštų. Susirinkimo tikslas buvo nusistatyti ir paveikti atskirų tautų mokytojų sąjungas sujungti tarptautinėje sąjungoje, paverčiant jas sekcijomis, o paskui išreikalauti Vilniaus švietimo komisariate savo atstovams vietos jo taryboje, su kuo revoliucinė ir tarybinė vadovybė nenorėjo sutikti, žinodama, jog mokytojų tarpe beveik nėra komunistų.

Nors aš dalyvavau tik norėdamas pasiiformuoti, kas kitų tautų mokyklose daroma ir kaip nusistatoma komisariato taktikos atžvilgiu, ir iš anksto nebuvau nusistatęs kalbėti, bet jutau, kaip mane erzina lyg pati savaime

prakalbose atsiradusi rusų kalba. Išgirdęs net lenką kalbantį rusiškai, neiškenčiau ir paprasčiau balso. Savo kalboje tepasakojau Vilniaus lietuvių mokyklos istoriją. Daugeliui pažįstamas dar iš vokiečių okupacijos laikų, kai tekdavo tartis dėl bendrų žygių prieš okupantų pastangas savo paliepinams mus palenkti, palankiai buvau sutiktas, bet tik pasakiau kelis sakinius lietuviškai, kai pasigirdo nustebusių, kitų ir pasipiktinusių balsų:

— Čto takoje? My ničego neponimajem! Počemu on ne govorit po russki?

Čia aš nutraukiau savo kalbą ir kreipiaus į pirmininką kiek galima mandagiau tartu klausimu:

— Imieju li ja pravo govorit na svajom rodnom jazyke?

— Da, požaluista, tolko, vidite, neudobno: vied nikto ne ponimajet po litovski.

— Ja litovec i sebia po litovski govoriaščego vpolnie ponimaju, no jesli po vašemu nelzia sdies govorit na rodnom jazykie, to ja sovsiem nebudu govorit.

— Niet, niet, požaluista, govorite!

Tad kalbėjau toliau, kelis kartus pertraukdamas minios užimą, kurią pirmininkas vos tenuramindavo, o ir aš kai kada nekaltu avinėliu į ją kreipdavaus:

— Tak, značit, vy ne razrešajete mnie govorit po litovski?

Vargšas Šuras čia turėdavo įsikišti ir neleido mano „netaktui“ duoti nemalonių išda-

vų. Ypačiai veleriečiai laikėsi mano atžvilgiu gan agresingai. šaukdami mane provokatorium, reakcionierium, nacionalistu, gal dar ir kitaip. Tuo būdu kalbėjau apie pusę valandos neskubėdamas, lėtai, pasikartodamas, kreipdamasis greičiau į sienas, negu į žmones. Baigus, žinoma, man paplojo, o keli lenkai priėję juokdamiesi manęs klausė:

— To Pan nam dał nauczke?

Juokiaus ir aš, bet taip jutaus suerzintas ir pavargęs, jog nebelaukdamas susirinkimo pabaigos namo išbėgau.

Kitą kartą gavau sueiti su profesinių sąjungų vadovybe, kuri buvo joms užėmusi erdvius realinės mokyklos rūmus prie Mažosios Paulionės (Pohuliankos) gatvės. Mat, Lietuvos tarybos vyriausybei leidus mums perimti buvusios mergaičių gimnazijos rūmus prie buv. Jurgio prospekto (vėlesnės Adomo Mickevičiaus gatvės) ties Lukiškio aikšte, gavome kartu pasiimti ir iš rusų laikų prie jų likusįjį seną kiemsargį rusą. Jam skundžiantis, jog nepajėgsiąs vienas kiemo ir gatvių aptvarkyti, priėmėm tarnybon ir jo sūnų, jau suaugusį berną. Tačiau gimnazijos sargai greit pastebėjo ir man pranešė, jog jaunas ruselis traukia ir pardavinėja per šalį kieme sukrautas gimnazijos malkas. Ilgai nelaukdamas, jį pasišaukiau ir, išmokėjęs jam trijų mėnesių algą pirmyn, paėmiau iš jo parašą ir pareiškiau, jog jis mums nebereikalingas. Jis čia pat man pagrasė mane pamokysiąs. Ir tikrai, bene ki-

tą dieną atėjo du milicininku, kurie pareikalavo ir nusivedė mane į profesinių sąjungų rūmus, pristatydami į atitinkamos sąjungos komisiją, kur jau radau ir mano atleistąjį sargą sūnų.

Šis pakeltu balsu kaltino mane komisijai neteisingai jį pakaltinus vagyste ir pašalinus iš tarnybos. Nors eidamas per rūmus sutikau nemaža profesinio judėjimo darbininkų, pažįstamų dar iš prieškarinio mano darbo laikų ir čia maloniai mane sveikinusių, bet komisijoje pažįstamų nebuvo. Tad buvau jos griežtai pultas kaip darbininkų skriaudikas ir buržujus, grasomas teismu ir kalėjimu. Aš paaiškinau, jog aš nieko nesu atleistajam sakęs apie vagystę, tik kaip sovietinės mokyklos vedėjas turėdamas žiūrėti, kad darbo žmonių visuomenės lėšos nebūtų eikvojamos be reikalo, atleidau jį kaip mokyklai nereikalingą, jai turint ganėtinai savų sargų, ir atleisdamas išmokėjau 3 mėn. algą nežinodamas, ar reikia mokėti už daugiau mėnesių; jei sąjunga reikalaus daugiau sumokėti, sumokėsiu, žinoma, iš mokyklai skirtų sovietinių sumų. Tačiau profesininkai pripažino mane net per daug išmokėjusį, nes atleidžiant mano nurodytu atveju tereikia mokėti tik už 1 mėn., puolė mano kaltintoją, kam be pagrindo mane įskundęs, ir atsisveikino su manim labai draugiškai.

Kad ir, išskyrus brolių, vengiau sueiti su valdžios žmonėmis, vis dėlto šen ten gaudavau su jais susitikti. Taip, su Kapsuku susitikau

Jurgio viešbutyje (George), kur gyveno komisarai, tarp jų iš pradžių ir mano brolis. Koridoriuje su manim prasilenkdamas, Kapsukas mane sustabdė, bičiuliškai nusišypsojęs pasveikino ir paklausinėjo apie šeimynos sveikatą, bendresnių dalykų, žinoma, neliesdamas. Buvusioje miesto valdyboje, dabar darbininkų tarybos tvarkomoje, susitikau su Eidukevičium, kuris, irgi nusišypsojęs, mane sustabdė ir paklausė:

— Na, ką, rodos, Jūs pasipiktinote, jog liepiau suimti Stašinskį?x)

— Ne kad liepėte, nes tai Jūsų dalykas, bet kad padarėte tai su tokiu smagumu.

— Klystate, Drauge, taip manydami: man jokio malonumo tai nesudarė. Dariau tik, kas man atrodė reikalinga.

Čia jis dar kartą norėjo man sakyti, gal prisiminti savo 1917 m. gruodžio mėn. laišką, kuriuo jis reiškė vilties ateityje drauge su manim darbuotis tos pat partijos eilėse, bet aš nutraukiau kalbą ir atsisveikinau. Daugiau man nebeteko nei jo nei Kapsuko bematyti; jiedu abudu jau yra mirusiu²⁸).

(1937 m. liepos 15 d., „Trimitas“ nr. 28-865)

O tuo tarpu revoliucinės valdžios santykiai su Vilniaus lietuviais ėmė gesti. Be bendrų

---

x) Jau esu anksčiau pasakojęs, kaip buvo suimtas buvęs valstybės kontrolierius Vl. Stašinskas.

28) Eidukevičius 1926, Kapsukas 1935 m.

aukščiau nurodytų priežasčių, kurios Vilniuje veikė ir kėlė prieš komunistus, svėrė čia ir kas ypatingai sava, tai prasidėjusi kruvinoji „raudonosios“ ir „baltosios“ Lietuvos tarpusavio kova.

Sausio 17 d. „Komunistui“ Nr. 12 paskelbus revoliucinės vyriausybės žemės dekretą, pasirašytą Kapsuko, Angariečio ir Liutkevičiaus, kitą dieną „Laisvoji Lietuva“ Nr. 6/19 reiškia krikščionių-demokratų abejojamą komunistinės žemės reformos tikslingumu. Sausio 23 d. „Laisvoji Lietuva“ Nr. 8/21 atsargiai draudžiasi prieš komunistų išsileidimą Lietuvos svetimos kariuomenės, svetimos kalbos ir šiaip svetimų gaivalų, ir čia pat iš kauniškio „Tiesos Kardo“ kartoja žinių apie bolševikų išvijimą iš Panevėžio. Dėl tos žinios redaktoriui buvo pašauktas į karo revoliucinį komitetą pasiaiškinti, o po to tą pat dieną buvo padaryta krata jo, redakcijos ir administracijos bute. Paduodama apie tai žinią, „Laisvoji Lietuva“ Nr. 9/22 sausio 25 d. (tą pat dieną vakaruose nuo Vilniaus pirmą kartą susirėmė Lietuvos kariuomenė su raudonąja rusų armija) vedamajam dėl Lietuvos „baltųjų“ ir „raudonųjų“ kariuomenės būrių kruviniųjų susirėmimų šaukia: „brolis broliui smeigia durtuvu į krūtinę... Lietuva pavojuje... Mūsų revoliucinė valdžia remiasi pakviestais į „talką“ rusais, kurių išvaryti ateina „paliepti eiti į talką“ vokiečiai... Mūsų politikos vadams reikėtų susitaikyti, ir išvairius vienus ir kitus „talkinin-

kus“, leisti pačiai tautai galingą žodį tarti ir net su kardų ir ginklų rankose savo likimą nulemti. Proga sudaryti nepriklausomą Lietuvą tegali pasitaikyti kartą per šimtus metų“.

Sausio 28 d. tas pats laikraštis nr. 10/23 pasisako prieš „svetimus atėjūnus“, kurie „Lietuvoje revoliuciją kelia ir palaiko“, o šioji žmonėms, kurie „nori taikos ir ramybės, nori darbo ir duonos, nori žemės, yra giliai tikį, yra susipratę lietuviai“, jiems ji „duoda tik prakalbą, skelbia žemės nacionalizaciją, skelbia tikiybines kovas“. I. 29 Nr. 11/24 vėl primenama apie reikalą „su kauniškiais... susitaikyti be kraujo praliejimo“, nes „ten spiečiasi žmonės ne tam, kad kovoti su darbininkų klasei reikalingomis reformomis, bet kad kovoti su parsikviestais iš Rusijos „talkininkais“ okupantais, kad kovoti su šalies naikinimu be minties“. Vasario 1 d. Nr. 12/25 net teigiama, kad „susibūrus šalis“ „įsteigtų nusikratyti visokių „globėjų“, jeigu jie nenorėtų apleisti Lietuvos sienų“, o II. 4 Nr. 13/26 aiškiai jau sakoma apie „monarchinę Kapsuko valdžią“, kurią „keikdami žmonės lydės iš Lietuvos“.

Susirūpinimas brolių žudžių kraujo liejimu ir pavojumi, kad Lietuva nevirstų „talkininkų“ auka („Laisvoji Lietuva II.1 Nr. 12/25 „Lietuva gali būti išdalinta... tarp Rusijos, Lenkijos ir Vokietijos), vertė ne tik krikščionis demokratų, bet ir kitus Vilniaus lietuvių ieškoti kelių tam likviduoti. Tuo pasiaiškina vasario 10 d. Nepriklausomiečių klubo atstovų

Pr. Mašioto ir Marc. Šikšnio pasiūlymas Kapsukui savo tarpininkavimo tartis su Lietuvos vyriausybe Kaune, kad būtų išvengta lietuvių kraujo praliejimo. Kapsukas išdidžiai atsisakė tartis, o komunistų spauda kreipimąsi paskelbė taip, lyg tuodu nepriklausomiečiu būtų iš Kauno atsiųsti tartis.

Žinios apie Kauno organizavimąsi ir stiprėjimą vis labiau veikė Vilniaus lietuvių šviesuomenę, kuri į tai reagavo ne tik vis dažnesniu revoliucinių Vilniaus komisariatų apleidimu ir bėgimu į Kauną, bet ir vis savarankiškesniu, tvirtesniu laikymusi revoliucinės vyriausybės atžvilgiu. Taip, dar sausio 30 d. Adėlės Nezabitauskaitės-Galaunienės koncertas virto savotiška demonstracija, kai jai uždainavus „Jau slavai sukilo“, publika pakilo iš vietų ir sustojo; šį kartą Maironis ėjo mums tautine marseliete. Kitas, dar reikšmingesnis įvykis Vilniaus lietuvių gyvenime buvo Krengelio (žydų gimnazijos) salėje surengtas „koncertas-mitingas“ pirmajai metinei Lietuvos nepriklausomybės akto paskelbimo sukakčiai²⁹⁾ pažymėti ir pagerbti. Prisirinko pilna pilnutėlė salė. Kun. M. Reinio ir L. Giros prkalbos, artisto Valčkaus deklamacija „Orleano mergelė“, prasidėjo kitos deklamacijos. Sugiedota Lietuvos himnas. Apie šią tautinę demonstraciją patyrė milicija, kuri atbėgo su raudonarmiečiais ir uždarė duris, o paskui iš-

---

29) Tad 1919.II.16.

leisdama surašė vyrų vardus, pavardes ir gyvenamąsias vietas.

Revoliucinė vyriausybė smarkiai sakėsi, bet nesijautė tvirta ir gelbėjosi griežtesniais žygiais. Vasario 7-8 d. karo revoliucinis komitetas, be kitų laikraščių („Przełom“, „Głos Ludu“, „Naš Put“ ir „Lecte Nais“), uždarydino dar „Laisvąją Lietuvą“. Į Kauno bolševikų suėmimą atsakė grįžtančios per Vilnių iš Rygos vokiečių pasiuntinybės sulaikymu, o taip pat — prie sausio 12 d. suimto Vl. Stašinskio — „artimų Lietuvos Tarybai žmonių“ suėmimu: vasario 16 d. F. Bortkevičienės, 17 d. kun. Pov. Dogelio^{x)} ir kun. J. Vailokaičio, 20 d. L. Giros, 22 d. kun. M. Reinio. Vasario mėn. išdidžiai teškelbdama apie raudonosios armijos laimėjimus, „alkanų ir pusnuogių lietuvių“ bėgimą „klumpius“ pametant ir pan., kovo mėn. antroje pusėje jau prisipažįsta raudoniesiems nesisekant, gaunant pasitraukti, skelbia komunistų mobilizaciją, išpėja apie kylantį raudonajam Vilniui pavojų. Kovo 3 d., o gal ir vėliau mūsų léktuvų Vilniuje mėtomi atsišaukimai kėlė ne tik lietuvių, bet ir kitų nuotaiką. Mūsų kariuomenės laukė jau ir lenkai, kaip pats gavau įsitikinti nueidamas kai kada į Vilniaus žemės banką, kuriame seniau tarnavau, o dabar su kai kuriais buvusiais savo viršininkais ir draugais lenkais ir apie politiką pasikalbė-

---

x) Savo kalėjimą jis apsakė knyg. „Kalėjimuose pas bolševikus“, 1930 m.

davau. Jie labai domėjosi ir klausinėjo apie tai, kaip Kaune tvarkomasi, ir vis ragino mane prašyti Lietuvos vyriausybę, kad smarkiau paspaustų raudonarmiečius ir išvaduotų Vilnių.

„Komunistas“ seniai jau nebegyrė lietuvių šviesuomenės, tik (III.2 Nr. 31 str. „Sena pasaka“) nevykusiai ją kaltino, primesdamas jai svetimas kaltes: „Lietuvos inteligentai... nudavė tarybų valdžios šalininkus ir pradėjo lįsti į visokias tarybų įstaigas..., (štai pasirodė, jog jų) daugelis yra paprasti sabotажnikai, spekuliantai, kontrevoliucionieriai“. Užuoť betgi kaltinus „nudavimu“, teisingiau būtų buvę įsigilinti į savo klaidas ir natūralų mūsų šviesuomenės simpatijų krypimą į Nepriklausomos Lietuvos kilimą, stiprėjimą ir Vilniaus siekimą.

Tačiau ne Lietuvai teko pašalinti iš Vilniaus komunistinę valdžią, bet Varšuvai.

(1937 m. liepos 22 d. „Trimitas“ nr. 29/866).

X. ANTRŲJŲ LENKŲ PIRMOSIOS DIENOS^{xx})

Bene nuo kovo mėn. (1919 m.) ėjo Vilniuje gandų, jog lenkai rengias jį pulti. Atmenu, vieną kartą A. Janulaitis pranešė man apie pasikalbėjimą su juo lenko Dybovskio (dr. A. Do-

---

^{xx}) Radęs savo atsitiktinius 1923 m. užrašus apie 1919 m. balandžio mėn. įvykius, kartoju juos čia beveik be atmainų, tik kai kuo papildydamas.

maševičiaus svainio), kuris prieš tai buvo gen. Dobor-Musnickio lenkų armijos karininkas. Dybovskis, rodos, ir dar kas, raginęs Vilniaus lietuvius kartu su lenkais susiburti prieš komunistus ir juos nuversti. Su Janulaičiu tariasi nesidėti su lenkais, nes lenkai vis viena tatau panaudotų prieš mus ir Vilniaus iš savo rankų nepaleistų laimėję. Tačiau ir mums buvo aišku, juo toliau, juo aiškiau, jog komunistai, kuriems nepavyko pritraukti prie savęs Vilniaus minių palankumo ir, visų pirma, jų pasotinti, neilgai tegaus Vilniuje viešpatauti. Į mane, kaip į buvusią Lietuvos vyriausybės įgaliotinį, spėjamai gerai informuojamą kaip tvarkosi nepriklausomoji Lietuva (kaip tik tuo metu beveik jokių žinių, bent nuolatos gaunamų, neturėjau!), nekartą kreipdavosi žinių ne tik lietuviai, bet ir lenkai: kada gi lietuviai ateisią? Aš, „s učonų vidom znatoka“, raminau kiekvieną, jog netrukus, statydavau 2-3 savaitių terminus ir šiaip taip nusikratydavau. Pats betgi labai mažai vilties teturėjau saviškių susilaukti, ne tiek remdamasis gaunamomis žiniomis (jų, sakau, nedaug teturėjau) apie lietuvių kariuomenės tvarkymąsi, kiek tuo, ką aš buvau matęs tebesibaigiant 1918-iems metams, nors ir netikėjau tomis žiniomis, kurias apie ją platino komunistai. Turiu pripažinti, jog vėliau patyręs apie mūsų anuometinę kovo-balandžio mėn. kariuomenę, buvau nustebęs, kaip daug iki tam laikui jau buvo nuveikta ir kaip nedaug tereikėjo Vilniui užimti.

Šiaip ar taip, visą dėmesį kreipiau į lenkus. Komunistai per daug lengvai vertino jų pajėgas, tuo tarpu mums, lietuviams, puolė į akis nepaprastas lenkų skverbimasis į komisariatų, ypačiai į karinį. Žinojome juos turint nuolatinių ryšių su Varšuva, gaunant iš ten instrukcijų ir pačius organizuojantis. Ne kartą, kalbėdami su komunistais, stebėjome jų jų neatsargumu, bet šie tik juoku į tai atsakydavo, o mes vėl žvalgų ar šnipų vaidmenio jiems vaidinti nenorėjome. Keli valdžios socialdemokratai, kaip Bielskis, Požėla, sueidami su mumis (manim, Janulaičiu, bene dar inž. J. Čiurliu), reiškė abejonių, ar besuskubs lietuviai lenkams už akių užšokti. Blaiviai žiūrėdami į komunistų tvarką, jie, rodos, neabejojo, jog jos dienos Vilniuje bus neilgos. Ypatingai daug mums sakė kratos ir suėmimai lenkų peoviakų tarpe, kurie vos tepalietė jų organizaciją, bet aiškiai buvo matyti, jog giliau jos nepasiekė. Mes neabejojome, jog karo komisariate lenkai visa daro komunistų ir jų kariuomenės nenaudai, netikėjome nei lenkiesiems „komunistų“ pulkams, iš kurių patys komunistų vadai nemažai laukė. Vieną tokio pulko karį, buvusį Vilniaus Bajevskio spaustu- vės darbininką Korfą (iš Kauno, bet prieš karą Vilniuje gyvenusį Virbo vardu), sutikau betgi griežtai nusistačiusį už tarybų valdžią.

Balandžio 18 d. buvo įvairių tautų mokytojų mitingas miesto salėje. Tame mitinge buvo vada mudu su žmona. Buvo atėjęs ir buvęs

švietimo komisaras, tuomet jau tik komisaro padėjėjas mano brolis Vaclovas. Mano žmona nuošaliai su juo kalbėjosi ir stačiai paklausė, nes jau gandai apie lenkų artinimąsi vis dažniau kartojo: „Pasakyk, Vaclovai, argi jūs ištikro nežinote, jog lenkai tuoju puls Vilnių?!“ Jis, lyg nusteбęs, atsakė: „Aš nieko nežinau!“ Jis, tiesa, tuo laiku paskendęs švietimo darbo srityje, mažai teįėjo į bendrą komunistų vyriausybės darbą, bet visgi mano žmona tai kad ir žinojo, nepatikėjo jo žodžiams ir pridūrė: „Kam gi tu nuo mūs slepi?“ O jis, pasirodė, tikrai nieko nežinojo, kaip ir daugelis kitų komisarų, jog jau tą vakarą lenkų kariuomenė gerokai buvo prie Vilniaus prisiartinusi. Kelioms valandoms praėjus, bet jau balandžio 19 d. (šeštadienį), geležinkelininkai traukiniu įvežė pirmuosius kariuomenės būrius Vilniaus stotin, o komisarai tesusigriebė šiems kuone ligi katedros priėjus.

Aš dar tebegyvenau Vilniaus žemės banko namuose, (aukščiau manęs gyveno J. Jablonskis, buv. A. Smetonos bute), netoli stoties, tad tuoju atsidūriau lenkų užimtoje srityje. Nors įvyko tai, prie ko buvau lyg pasirengęs, bet vis dėlto sunku buvo pamačius netoli namų „erelius“ (į namus nesiveržė, nes juose gyveno daug lenkų), baugu dėl brolio ir kelių draugų bei pažįstamų. Kai kurie pažįstamieji lenkai mums sakė iš atvykusiųjų saviškių patyrę juos veikiant kartu su lietuviais, kai kas mūsiškių lyg ėmė tuo tikėti, aš irgi laukiau, kad mūsiš-

kiai bent arčiau bus prie Vilniaus priėję. Tuo tarpu pasirodė, jog mūsiškiai tuo ne tik nepasinaudojo, bet tik kelioms dienoms po Vilniaus puolimo tegavo apie tai žinoti, iš pradžių tuo net netikėdami. O juk Varšuvoje tuo pat metu J. Šaulio delegacija kalbėjosi su lenkais, kurie nė žodžiu jos neišpėjo dėl rengiamo žygio.

Šiaip ar taip, tris dienas (balandžio 19-21 d.) komunistai drąsiai gynėsi nuo lenkų Vilniaus gatvėse, bet mes tai nelabai tejutome. Vis dėl to mudviem su žmona teko sulaikinėti senutę-uošvę ir savo dukrytes, kurios vis žiūrėjo pro langus, nors laikas nuo laiko viena-kita kulka pro namus prazvimbdavo; tuo būdu mieste buvo užmušta ir sužeista, be kitų, ir keletas lietuvių. Antrą dieną (balandžio 20 d., per pačias Velykas) atėjo sargas iš mūsų gimnazijos, kuri buvo Jurgio (Ad. Mickevičiaus) gatvėje, ties pat Lukiškio aikšte, vadinasi, pačiame miesto viduryje, toli nuo mano buto, ir pranešė, jog gimnazija buvo apšaudyta ir lenkų kareiviai buvę jį įsiveržę. Atsiminus, jog visi gimnazijos pinigai mano buvo joje palikti, šurpuliai mane perėmė. Sargas man paaiškino, jog laisvai praėjęs lig mano buto. Tad, nerimaudamas dėl gimnazijos ir šaudymui lyg apsilupus, nutariau ją pasiekti ir išgelbėti pinigų, jei dar nevelu. Žmona nesutiko manęs vieno atleisti, tad atsisveikinusi su uošve ir dukterimis išėjova. Nekliudomi išėję ligi Aleksandro bulvaro ir jį patį ligi Didžiosios Paulionės gatvės, toje gatvėje, rodos, tesutikova mi-

licininką, kuris mums paaikškino, jog tuoju sutiksime komunistų patrulį. Tatai mums buvo naujiena. Tikrai jį mes greit pamatėva (bene Mažojoje Paulionėje), tik jis mum nieko nesakė, dargi įspėjo, kad neitume gatvėmis, o tiesiog per kalnus. Aplinkui girdėti buvo šaudant ir kulkas zvimbiant, tik pačių šaulių nebuvo matyti, ir mudu vis ir vis, per kalnus eidami, gaudavome pritūpti. Nusileidusiu ligi Uosto gatvės, sutikom antrąjį patrulį, kuris mus apklausinėjo ir nedraudė, bet ir nepatarė eiti toliau, nes, girdi, galime pasitikti „serdityi patrul“. Vis dėlto ėjova, nes nebetoli buvo ir gimnazija. Eidami pro dakt. A. Domaševičiaus namus (Gimnazijos gatvelėje), pasitiko va jį turintį raudonąjį kryžių ant rankovės ir su vienu-kitu darbininku bekalbantį. Jis kelis žingsnius mus palydėjo. Mums juos užklausus, kokia gi miesto padėtis, išgirdome, jog vietos „chuliganai“ puolę komunistus, bet veikiai būsią numalšinti. Einant jau pro pat gimnaziją, bereikėjo pasukti Jurgio gatvėn, tik štai pasitiko ir ansai „piktasis“ patrulis. Jo pryšaky einas atkištu revolveriu rankoje komunistas-žydas ne be pagrindo mus puolė: „Ne vrema teper špacirami zanimatsia!“ Aš tuoju ėmiau jam aiškintis, kaip ir aniems patruliams, palaikytas Domaševičiaus esąs „sovietskos“ gimnazijos vedėjas ir turįs gelbėti joje „sovietskus“ pinigus, ir prašiau leisti mums dar likusius keliolika žingsnių padaryti, bet patrulio vadas suriko, kad trauktumės, ir mums kiek

besitraukiant, šovė mūsų pusėn iš revolverio. Matydamas įsiutusį žmogų, ėmiau traukti atgal savo žmoną, bet ši, taip arti gimnaziją priėjusi, mėgino dar jį įtikinti. Jam įsiutus ir antrą kartą šovus, supratome turį pasitraukti ir atsisveikinusiu su dakt. Domaševičium, ėmėva trauktis atgal. Per kalnus dar šiaip taip, tai pritūpdami, tai vėl pašokdami, praejova, pasiekėme ir Aleksandro bulvarą, tik čia prasidėjus šaudymui iš užpakalio (nuo Paulionės gatvės), žmonės ėmė bėgti ir mudu atsidūrėm iš pradžių vartuose, paskiau kažkieno (žydo) bute, kuriame išsėdėjo bene apie valandą. Apylinkėje bent kiek apimus, atsargiai išėjo gatvėn ir eidamu palei tvoras palei namus, daisyrevė pagaliau lig savo buto. Senutė ir mergaitės džiaugėsi, po kelių baimės ir neramumo valandų mus pamačiusios.

Tiktai kitą dieną ar net po dviejų dienų tegavau, jau be kokio pavojaus, nueiti gimnazijon. Iš pryšakio ir iš vieno šono ji buvo apšaudyta iš šautuvų, iš kito šono — komunistų kulkosvaidžio, kuris II ir III aukšte išmaišė langus (ypačiai nukentėjo fizikos kabinetas — ne tik langai, bet ir indai), iš užpakalio — lenkų patrankos, kuri apgriovė dalį sienos ir stogo. Mokytojas Stasys Kairiūkštis man pasakojo fizikos kabinete radęs pro langą peršautą, mokinių padarytą, mažutį raudonarmiečio modelį, kuris buvo pastatytas spintoje! Daugums paskiau atsiėjo gimnazijos remontas, ypačiai daugybės langų įstatymas. Sargai, ku-

rie gyveno gimnazijoje, nenukentėjo, tik turėję nemažai baimės gimnaziją apšaudant, suklupę koridoriuose ir meldęsi. Pasirodė, valandą kitą po to, kai mudviem su žmona nepavyko gimnaziją pasiekti, buvo jon įsiveržę lenkų kareiviai, kurie ieškojo joje suslėptų komunistų, atidarinėjo spintas III aukšte. Mokytojų kambary atplėšę spintos dureles, pagriebė kelis šimtus kerenkų, kurių buvo prisirinkusių iš aukštųjų mokslo kursų paskaitų, ir dar mažmožius. Tuo tarpu I aukšte, netoli pat įeinamų durų mano kabinete ne tik stalčiuje gulėjo nemaži gimnazijos pinigai, bet ir ant stalo dalis algų, kurių prieš lenkams Vilniun įsiveržus nesuskubau dar visiems išmokėti ir, žadėdamas kitą dieną mokėjamą baigti, privargęs pamiršau stalčiuon įdėti, algų pinigai liko padėtame algų lape. Kabineta teberadau užrakintą, nieks į jį nesusiprato įeiti, ir aš visa jame radau tvarkoje, išskyrus kulka peršautą langą ir daugybę tinko iš prašautųjų lubų, sukritusio ant stalo ir pridengusio algų pinigų. Tatai buvo didelis laimėjimas, nes tais pinigais dar ilgai teko verstis.

Tuo pat metu teko man susirūpinti brolio Vaclovo likimu. Kad ir susidėjęs su komunistų vyriausybe, jis nepanorėjo su jais bėgti Maskvon. Gyvendamas Lenskių namuose, Vilniaus gatvės ir Jurgio aikštės kertėje, netoli Žaliojo tilto, jis per tris šaudymosi dienas buvo pačiame ugnies karštyje, ne tik negalėjo su manim susisiekti, bet ir gatvėn išeiti. Mudu su žmona

buvova didžiai susirūpinę nežinodami jo likimo. Aplinkui tematėva įnirtusius lenkų kareivių ir ypačiai miesčionių bei pusinteligentių veidus, tiesiog virtusius sugyvulėjusiais snukiais, gaudančius kiekvieną, kuris ką bendra turėjo ar net ir neturėjo su komunistais. Ypačiai tuo buvo susirūpinę žmonės, kurie patys buvo prisišlieję prie komunistų, tuo pelnijęsi, žeminęsi, šliaužioję. Turiu pasakyti, jog sprendžiant iš Vilniaus prityrimo su jo daugialbėmis tautomis ir dažnu viešpačių mainymu, niekas kitas nebuvo tiek veidmainiavęs ir žeminęsis, o čia pat ir žiaurėjęs, žvėrėjęs, kaip tenykščiai lenkai ir tariamieji lenkai. Nenuostabu, jog prisižiūrėjusių jiems Vilniaus lietuvių širdyse ne tiek gal neapykantos prieš juos yra radęsi, kiek paniekos ir pasibjaurėjimo jausmo. Tas jausmas, suprantamas tiems, kurie gavo susidurti su lenkų miesčionimis ir sumiesčionėjusiais bajorais, deja, pačius vilniečius nekartą per daug puikybėn kelia: ne tik santykiuose su žemos etinės kultūros „lenkais“, bet ir su lygiais tuo atžvilgiu vilniečiams lietuviams kitų tautų žmonėmis, net su kitų Lietuvos kraštų lietuviais nekartą jie ima sau vaizduotis esą geresnio molio, geriau sulipdyti, gimę „tobulesni“...³⁰⁾ Tiesa, lietuvių visuomenė stebisi nekartą Vilniaus lietuvių patvarumu ir drąsa prieš lenkų oku-

---

³⁰⁾ Prisiminkime 1939-1940 m. vilniečių nukaltą kauniečių pravardžiavimą „škotais“.

paciją, bet tųjų savybių kilmė turi savo „bet“: 1) drąsa ir patvarumas nevien vilniečių, bet ir šiaip lietuvių istorijos duomuo, 2) vilniečiuose jie tėra šiuo nepaprastu laiku griežčiau pasireiškę, 3) pati vilniečių vedamoji kova ne tik tai stiprina tas būdo savybes, bet ir ginkluoja žmogų keliančiu doriniu teisingo elgesio jutimu. Toji kova įtraukia visus, bet nevienodai: kas yra jos tik kiek tepaliestas, nebe Vilniaus srityj atsidūręs virsta ne tik paprastas paprasčiausias, bet ir kartais apymenkis žmogutis.

(1937 m. liepos 29 d. „Trimitas“ nr. 30/867).

Balandžio 22 ar 23d. mudu su žmona nuėjo va brolio butan patirti apie jo likimą. Radova ją (ir jo žmoną) neišvažiavus, kuo nuoširdžiai pradžiugova. Ėmėva tuojau tartis kas daryti, nes jam kaip buvusiam švietimo komisarui šiuo metu grėsė didžiausias pavojus. Sutarėva padaryti taip, kaip aš buvau padaręs komunistams Vilnių užgrobęs: pranešti okupantų vyriausybei savo adresą ir laukti, kaip šioji pasielgs. Jis čia pat parašė laiškėlį advokatui Vytautui Abramavičiui, mudvlem politiniam pažįstamam, kurį žinojome esant Pilsudskio artimą žmogų ir skiriamą Vilniaus vyriausybėn. Brolio laiškėlį pasiėmęs nunešiau Abramavičiui, kurio namie neradau; laišką ten palikau. Bene kitą dieną brolį suėmė ir nusivedė Europos viešbutin, kuriame susisuko sau lizdą len-

kų karo lauko žandarai. Tik jį iš namų išvedus, butan įsiveržė, skrybėliuotos „paniusės“ vedami, savanoriai „sukilėliai“ „komisaro“ imtų. Įbauginę brolio žmoną, išgriozdę, išvertę visą butą ir nieko nepešę, pikti išėjo. Tai buvo tos rūšies tipai, kurie mušė ir žudė „komunistus“ ir žydus. Lenkų vyriausybė mėgino užginčyti neginčijamą balandžio mėn. žydų pogromą, aiškindamasi, jog tebuvę nužudyti keli komunistai-žydai^x). Pats betgi mačiau Dominkonų gatve ir gatvele lenkų varomus senius-žydus ir žydes, sukruvintus ir apiplėštus, kurių nekomunizmu, rodos, niekas negalėjo abejoti. Mačiau taip pat gulintį Ignoto gatvėje užmuštą ir sukruvintą seną žydą. Pagaliau pas advokatą O. Finkelšteiną mačiau vieną nužudytųjų žydų nuotraukų. Skaičiau žydų memorialą lenkų vyriausybei. Tad neslepiant brolio nuo lenkų vadovybės, mums rūpėjo labiausiai, kad tuo būdu jis būtų apdraustas nuo chuliganų-savanorių žiaurumo.

Brolių suėmus, ne tuoju gavome žinoti, kur jį uždarė. Vis dėlto mūsų moterys tai patyrė ir jį priėjo. Tuo pat laiku pasimatęs su Abramavičium išgirdau lenkų vadovybę, jam gavus brolio laišką, tyčiomis kelioms dienoms brolių uždarius, kad kokie chuliganai ar sugyvulėję kareiviai jam ko blogo nepadarytų. Iš

---

x) Nekalbant apie senius, nužudytasis gabus ir malonus jaunas žydų literatas M. Vaiteris, dargi pasireiškęs simpatijomis lenkams, nebuvo komunistas.

šalies gavome žinoti, jog brolis, atsidūręs kalėjime, pasisakė žandarų viršininkui Kirtikliui (sulenkęs lietuvį, bene nuo Dusetų) esąs komunistas ir komisaras, kuo skyrėsi nuo daugelio kitų komunistų darbuotojų, kurie pavoju užėjus virto renegatais arba mėgino lenkams teisintis ir išsisukinėti; vieni bado spiriami komunistams tarnavę, kiti net šiųjų būvę verčiami tarnauti (niekas nevertė!).

Pats brolis man pasakojo Kirtiklį stačius jam revoliuciniu lenku-socialistu (P.P.S.), artimu komunistams ir tekovojančiu prieš juos kaip prieš Rusijos valstybininkus. Po kelių dienų brolių paleido. Jis V.25 laišku „Nepriklausomosios Lietuvos“ redakcijai (spausd. Nr. 4) atitaisė netikslumus, kurie įsiskverbė to pat laikraščio Nr. 2 dėton žinutėn apie brolio suėmimą, kuria redakcija norėjo parodyti lenkams lietuvių jam užuojautą ir nusilpninti jo „bolševikiškumo“ išpūdį. Brolis neleido sau tuo pasinaudoti ir pasisakė esąs griežtas Bažnyčios nuo mokyklos atskyrimo šalininkas, kas anoje žinutėje buvo mėginta sušvelninti. Į priekaištus, kuriuos visai ne laiku ir nevykusiai padarė švietimo komisariatui A. Balandis „Nepriklausomosios Lietuvos“ Nr. 3 („Kaip bolševikai rengėsi šviesti Lietuvą“), Nr. 4 atsakė Esmaičiu pasirašęs buvęs mano brolio bendradarbis Stasys Matijošaitis.

Savaitei tepraėjus, lenkų vyriausybė vėl susigalvojo Vaclovą suimti. Komunistai, mat, vėl buvo pradėję artintis prie Vilniaus, o len-

kai bijoti, jog kiti jų žymiųjų veikėjų pakliūs į komunistų rankas, tad numatė mainams prireikiant įkaitų ir ėmė jų rankiotis; įkaitu nužiūrėjo ir mano brolių. Jį suėmė gegužės 4 d. Iš pradžių uždarė Vilniaus žemės banko rūmuose, toje I-jo aukšto pusėje, kur pirma buvo įkainojamoji komisija, kurioje aš dirbau ligi 1915 m. rudens. Ten jis buvo laikomas bendrame kambary su kitais suimtaisiais, matė baurių lenkų žandarų su jais apsiėjimą. Vieną naktį, pasakojo jis man, girdi, žandarai buvę įsiveržę jų kambarin grasydami šaudysią, išvesdavę atskirus suimtuosius ir mušę. Norėdamas patirti brolio padėtį, kartą ar daugiau buvau ten nuėjęs ir įsistebėjęs baurius kai kurių žandarų snukius, ypačiai vieno aukšto dvarininko. Tarp jų sukinosi ir tokių, kurie skaitėsi esą „z towarzystwa“, nesivadino žandais, tik tardytojais ar dar kitaip, kaip Odyniec, Klimontowicz, Raczkiewicz. Su Račkavičium³¹⁾ teko ir man kalbėtis. Po kelių dienų mano brolių perkėlė Lukiškio kalėjiman, kur jau nebebuvo pavojaus žūti iš girto lenko rankų, bet dar kurį laiką norėjo jį įkaitu palaikyti. Kalėjime jam buvo kiek geriau, bet ir žandarų rankose tebesant nesielgė su juo taip bauriai, kaip komunistų spauda kad skelbė.

---

31) Tai Vladislovas Račkavičius (1885-1947), vėliau Vilniaus ir kt. vaivada, 1939-1947 egzilinės Lenkijos prezidentas Londone.

Savo ramiu laikymusi ir griežtu idėjingumu jam pavyko paveikti savo priešus, šiaip toli nedžentelmenus, jog atvirai reiškė jam pagarbos. Vieną kartą mano žmonai pavyko net per žandarą Šiukštą, kuris atėjo jos tardyti dėl jos skundo prieš kareivius ir elgėsi su ja nemandagiai, pasiūsti broliui žinėlę ir mažmožius. Tasai Šiukšta pats kilęs iš žemaičių, paskiau, mano padėtas, pabėgęs Lietuvon (deja, lenkams prasižengęs visai ne politinėje srityje), tarnavo mūsų kariuomenėje. Kitą kartą Vilniaus lenkų policijos viršininkas, pažįstamas nuo Viekšnių dvarininkas Jonas Paulavičius, nusivedė mano žmoną Vaclovo celėn pasižiūrėti, kaip jis ten gyvena.

Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto pastangomis ir mums už jį laiduojant, po mėnesio, birželio 3 d., brolių išleido iš kalėjimo; čia nemaža pasidarbavo komiteto sekretorius Ignas Jonynas. Tik ir vėliau nekartą kilo pavojus, jog lenkai panaudos jį įkaitu, ir pats brolis tiek jau jų kalėjime prisikentėjo, jog 1920 m. rudenį Vilniun veržiantis Želigovskio kariuomenei nebepanorėjo vėlei su lenkų žandais susitikti ir išėjo³²⁾ Kaunan. Šiaip 1919-1920 m. jis ramiai gyveno Vilniuje, tik persikėlęs bent kiek nuošaliau nuo miesto vidurio — Žvėrynan. Išleistam iš kalėjimo ir likusiam visai be lėšų (net savo komisaro algos už paskutinį mėnesį nepasiėmė) pavedžiau sutvarkyti

---

32) Spalių 9 d.

didelį lietuvių gimnazijos knygyną, o nuo rudens jis padėjo man gimnazijoje kaip mokytojas. Gan greit jis išitraukė taip pat publicistikon, padėdamas man ginti Lietuvos reikalus mūsų leidžiamoje spaudoje (jo parinktųjų straipsnių rinkinį vėliau išleidau antrašte: Kun, Z przeszłości i teraźniejszości, 1920). Su komunistais jis nutraukė ryšius ir, išitraukęs bendran su manim darban, 1920 m. vasarą komunistams vėlei pasirodžius Vilniuje, jau padėjo man spaudoje nuo jų gintis. Nebeįeidamas dabar jokion partijon, jis betgi, kaip ir jo broliai, pasilieka artimiausias³³⁾ socialdemokratams.

Gatvės kovoms apimus, ketvirtą lenkų įsiveržimo dieną (balandžio 22 d.) Lietuvių draugijos dėl karo nukentėjusiems šelpti centro komiteto bute (prie Didžiosios gatvės) gausingai susirinko, kaip jau sausio mėn. 4 kartus buvo susirinkusi, Vilniaus lietuvių šviesuomenė pasitarti, kaip pranešė „Nepriklausomoji Lietuva“ (Nr. 1), „apie naujai susidėjusias gyvenimo sąlygas“. Susirinko keli šimtai ne tik prieškarinių vilniečių, bet ir 1918-1919 m. Lietuvos Tarybos ar komunistų laikais Lietuvon grįžusių lietuvių. Tame susirinkime teko kalbėti kun. Tumui, man ir dar nebeatsimenu kam. Kalbėdamas visados jaučiuosi esąs atsakingas visuomenei už savo žodžius, bet nieka-

---

33) Už Mykolą artimesnis.

dos gal nejutau tiek už juos atsakingumo, kaip aname susirinkime. Nuo komunistų laikų oficialiai kad ir nebevykdžiau sau leistųjų Lietuvos vyriausybės įgaliotinio teisių ir pareigų, faktiškai betgi lietuvių, iš dalies ir ne lietuvių visuomenė žiūrėjo į mane kaip į tos valdžios atstovą, tad mano pareiškimas susirinkime turėjo būti suprastas kaip vyriausybės žodis. Tuo tarpu aš jokių žinių iš Kauno neturėjau, jų santykių su lenkų vyriausybe ir jos akcija nežinojau ir tiktai sekdamas bendruoju lietuvių ir lenkų visuomenės prie kita kitos nusistatymu, tegalėjau spėjamai orientuotis naujai susidariusioje padėtyje. Žinodamas, jog atpalaidavimas nuo komunistų bado nusistatčiusioms prieš juos vilniečių minioms gali pasirodyti esąs išganymas iš visų vargų ir nelaimių, tad laikinai gali pritraukti lenkams minių palankumą ar net mūsų šviesuomenės dalis, neseniai teparvažiavusi iš privarginusios juos Tarybų Rusijos ir nepažinusi dar lenkų politikos spąstelių, gali būti suklaidinta jų viliojančiais šūkais bei pažadais, savo kalboje turėjau prieš tai išpėti visuomenę. Kaip sausio mėn. stengiaus sulaikyti Vilniaus lietuvių visuomenę nuo neapgalvoto šokimo prieš įsiveržiančią raudonąją kariuomenę, kas būtų užtraukę prieš lietuvių visuomenę dar sunkesnę negu prieš stipresnius lenkus komunistų priešpaudą, išsklaidę mūsų visuomenę ir sumažinę lietuvių svarumą Vilniaus tautyne, taip dabar prilaikinėjau juos nuo per daug lengvo ir tvir-

kinančio nuveiktųjų komunistų persekiojimo, tad įėjimo bendron su lenkais politinēn vagon. Man pritarē, be abejo, visi, kurie šiokiuo ar tokiuo būdu buvo įėję komunistų valdžios darban — įvairių komisariatų (ypačiai švietimo ir žem. ūkio) tarnautojai, žinoma, ir kurie jau gavo nuo lenkų nukentėti ar ateityje laukē nukentēsia, taip pat, kurie gailėjosi persekiojamųjų komunistų, kaip geros širdies žmonēs ar kaip lietuviai lietuvių komunistų. Pritarē taip pat senoji Vilniaus lietuvių šviesuomenē, kuri gerai žinojo, koks būtų pavojus tautiniam ir politiniam lietuvių darbui Vilniaus lietuviams savitai nenusistačius ir įsipynus lenkų politikos spąstuosna. Nepritarē tik vienas kitas susirinkiman pasipainiojęs lietuvīs nesusipratēlis, lenkų jau įviliotas Darbininkų Lygon (Liga Robotnicza) ir joje prisiklausęs baise-nybių prieš komunistus, iš dalies ir prieš pačius lietuvius („vokiečių“ Tarybą, komunistus „lietuvius ir žydus“). Nebus pritarē, greičiausia, ir kai kas iš neseniai grįžusių iš Tarybų Rusijos, kažin ko tebelaukdami iš lenkų, keli darbininkai, kaip paskiau rašē „Nepriklausomoji Lietuva“ (Nr. 4), „išėję iš salės po kun. Tumo ir M. Biržiškos kalbų“, pasipiktinę šiųjų raginimu kovoti su lenkais už lietuvių teises ir net žadėję juos mušti, jei nesiliaus prieš lenkus agitavę. Vienas kitas betgi šiųjų darbininkų, pavyzdžiui Jakštas, iš Varšuvos atvykęs sulenkėjėlis (jo brolis — geras lietuvis patriotas, karininkas), 20-ųjų metų pavasarį, len-

kams besiruošiant Vilnių apleisti, atsiprašinėjo manęs, gatvėje pasitikęs, aiškindamasis buvęs lenkų suklaidintas ir nesupratęs mano, pasak jo, sveikos politikos, net mitinguose lietuviu dėdamasis prieš mane šaukęs.

(1937m. rugpiūčio 5 d. „Trimitas“ nr. 31/868).

Laukdamas, jog lenkai mėgins mus dezorganizuoti ir trauks į visokias kombinacijas su jais, o paskiau įpainiotus mus kaip vilniečius statys prieš nepriklausomosios Lietuvos visuomenės siekimus, savo kalboje išdėsciau mintį, jog mes, vilniečiai, dažnai nežinodami tikros padėties ir savo vyriausybės daromų žygių, neprivalome vesti savitos politikos ir turime savo žygius derinti su bendruoju lietuvių visuomenės politikos krypsniu. Tas nusistatymas, virtęs Laikinojo lietuvių komiteto politinio veikimo pagrindu, apsaugojo ne tik jį, bet ir visą Vilniaus lietuvių visuomenę nuo daugelio klaidingų, Lietuvai žalingų žygių, į kuriuos lenkai mus kai kada stumte stūmė. Antra vertus, šitokia politika duodavo priekabių lenkams kaltinti komitetą, jog esąs „Kauno ekspozitūra“, tedaras tai, ką „Kaunas“ liepias, šnipaujās lenkus ir pan. Priekaištai ir spėjimai aiškiai neteisingi, nes „Kaunas“ komitetui politikos krypsnio ne tik nerodė, bet ir nevaržė, o ir pati „politika“ tik iš dalies komitetą telietė (pats aš, ypačiai vėlesniais laikais, tos „politikos“ daug daugiau turėjau negu visas komitetas). Dėl „šnipinėjimo“, tai lenkai, kaltindami ko-

mitetą, matyt, rėmėsi kurių savo įstaigų pri-tyrimu Kaune, nes kaip tik nuo tos darbo sri-ties komitetas nuo pat pradžios ligi pat pasku-čiausiųjų dienų sąmoningai draudėsi, o „Kau-nas“ susidariusiomis Vilniaus gyvenimo sąly-gomis perdaug turėjo patogių progų sekti vi-sa, kas Varšuvos ar Vilniaus lenkų buvo prieš Lietuvos nepriklausomybę daroma, kad tam reikalui būtų reikėję dar komitetą pavojun statyti. Peoviakų likvidavimas 1919 m., Želi-govskio žygio Širvintų-Giedraičių srityje pa-ralizavimas 1920 m. — vis tai ir mūs, vilniečių, darbai, tačiau komitetas juose ne tik nedaly-vavo, bet ir po visam tesužinodavo — patį fak-tą, ne jo padarymo būdą.

Taigi, savo kalboje stengiaus kiek galima aiškiau atskirti mūsų, nepriklausomosios Lie-tuvos kovotojų, politinę liniją nuo pirmų len-kų imperializmo spąstų. Tačiau negana buvo pravesti vien sieną tarp jų ir mūs; reikėjo visuomenė stiprinti ir aiškiu, nuosakiu, ap-čiuopiamu tautiniu darbu, kuris suteiktų jai stiprios vidinės jungties. Tad ragindamas ją ramiai laukti neabejotino nepriklausomosios Lietuvos laimėjimo kovoje su lenkų imperia-lizmu ir Vilniaus grįžimo Lietuvai, žinodamas tatau reikalausiant ilgų metų darbo, siūliau tuoju imtis vykinti plačią tautinę Vilniaus programą. Raginau neužsiskleisti vien savo etninėje parapijoje, kaip lenkai kad iš mūs no-rėtų, nesišalinti bendro visų Vilniaus tautų visuomeninio darbo ir užimti čia svarbią, pri-

deramą mums vietą; Vilnius ir Lietuva turėtų mus matyti ir justi. Tas savo kalbos mintis išdėjau paskiau straipsnyje „Rimtą valandą“, kuri išspausdino „Nepriklausomoji Lietuva“ Nr. 10 (1919 m. gegužės 7 d.); tai buvo ne tik mano, ne tik komiteto, bet ir Vilniaus lietuvių visuomenės (vilniečių) politinis nusistatymas ir darbo programa.

Po mano ir kitų kalbų, nebeatsimenu kieno pasiūlymu, rinko komitetą. Dar sausio mėn. lietuvių visuomenės susirinkimas buvo pavedęs keliems žmonėms jos vardu kalbėti su komunistų vyriausybe. Tai buvo lyg tos visuomenės atstovybės užuomazga. Dabar reikėjo ruoštis prie daug sunkesnio, nuolatinio tautinio darbo, jo nustatymo ir gynimo; greitomis tam įrašytųjų asmenų būtų per mažai autoritetinga. Sausio mėn. tebuvo oficialus mūsų vyriausybės atstovas, tad nesutikau įeiti grupėn, kuri tartųsi su Kapsuku; dabar maniausias būsiąs kaip tik reikalingas bendram darbui, tad jo nesišalinau. Jo vedimą ir gynimą pavesi organizacijai, kuri jį tvarkė vokiečių okupacijos metu, Centro Komitetui Draugijos dėl karo nukentėjusiems šelpti, ko norėjo vieni kiti jo nariai, nebuvo galima. Centro komitetas nebeturėjo visuomenėje savo senojo autoriteto, su Vilniaus lenkais dūrėsi anos okupacijos sąlygomis ir atitinkamą buvo išsidirbęs tam tikros taktikos tradiciją, kuri netiko naujoms sąlygoms; be to, pastačius jį viso tautinio darbo pryšakyje ir užsitraukus prieš jį lenkų per-

sekiojimų, būtų rizikuojama svarbiomis tautiniam darbui įstaigomis, kaip antai prieglaudomis, bendrabučiais, mokyklomis ir pan.³⁴). Tad nutarėm rinkti tam tikrą „Vilniaus lietuvių komitetą“, kuriam jo viename pirmųjų posėdžių pridūrėm dar „Laikinąjį“, kad ryškiau jį atskirtume nuo Centro Komiteto.

Rinkimai ėjo trijuose centro komiteto kambariuose, tad ir tame, kuriame 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Taryba paskelbė Lietuvos nepriklausomybę. Išrinkta 12 žmonių (žiūr. 1919 m. „Neprikl. Liet.“ Nr. 1), kurių ke-li — S. Čiurlionienė, Vin. Matulaitis, Pr. Mašiotas, O. Mašiotienė, A. Žmuidzinavičius tu pat metų vasarą ir rudenį, o kun. J. Tumas 1920 m. pradžioj apleido Vilnių. Taip pat iš komiteto pasitraukė, bent nustojo jame bendradarbiavęs ir dr. D. Alseika, o juos tepakeitė tik du Laikinojo komiteto kooptuotu centro komiteto nariu — kun. kan. J. Kukta ir kun. V. Jezukevičius, tad nusistatė, su jiedviem, 7 žmonių komitetas: dr. J. Basanavičius, M. Biržiška, Br. Biržiškienė, Ig. Jonynas, kun. J. Šepetyš. Tokia sudėtis 1920 m. vasarą susilaukė lietuvių valdžios Vilniun atėjimo, o paskiau, Želigovskiui įsiveržus, užleido savo vietą naujai rinktam. Savo pirmininku komitetas išrinko mane, sekretorium Ig. Jonyną, raštinę vedė

---

34) Vaivados Bocianskio laikais ir net anksčiau nukentėdavo ir Draugija ir jos įstaigos.

— prie Ig. Jonyno — iš pradžių V. Matulaitis, paskiau kun. J. Šepetys. Raštinėje iš pradžių dirbo V. Matulaitytė (vėlesnioji p. Lozoraitienė), kiek vėliau p. Veitaitė³⁵), kuri pasireiškė nepaprastu darbštumu ir tvarkingumu. Praktikos klausimais su lenkais kalbėtis, ginčytis, eiti per jų įstaigas daugiausia teko Ig. Jonynui, kun. Tumui, kun. Šepečiuui. Mūsų raštinė: Jonynas - Šepetys - Veitaitė gavo perleisti šimtus ir tūkstančius žmonių ne tik lietuvių, bet ir lenkų, žydų, ir šiaip tų, kurie turėjo šiokių ar tokių ryšių su Kaunu. Gyvas ir smarkus kun. Šepetys santykiuose su publika buvo išlyginamas lėto ir ramaus Ig. Jonyno. Pastarasis, tiesą pasakius, buvo net per lėtas raštinei vesti (mėnesiais negalima buvo susilaukti komiteto protokolų!) ir kad ne p-lė Veitaitė, būtume su juo amžinai pražuvę, bet visų mūsų buvo jis pats tinkamiausias pasikalbėjimams su lenkų vyriausybės atstovais. Aš dėl daugybės mane užgriuvusių darbų negalėjau dalyvauti kasdienėje komiteto praktikoje, priverttas tenkintis posėdžių vedimu, svarbiausių raštų ar žygių aptarimu su Jonynu, komiteto aprūpinimu lėšomis ir šiaip bendru darbo vadovavimu. Komitetas iš pradžių dirbo kun. Tumo bute (Benediktinų g. 8-15), bet greit perėjo į buvusią A. Smetonos, okupantų ištuštintą, butą prie Jurgio-Mickevičiaus gatvės (Nr. 19 — Jelenskienės namai), iš kurio betgi

---

35) Vėliau ištekėjusi už gudo Bojevo.

po kelių mėnesių nuolatinių nesusipratimų su tuose pat namuose tilpusiais lenkų žandais ir šnipais šiųjų išvytas, gavo persikelti į buvusią Lietuvių Agronomijos ir Teisių Pagalbos draugijos valgyklą prie Uosto gatvės. Raudonajai armijai 1920 m. Vilniun įsiveržus, komitetas buvo persikėlęs į Valstiečių banko namus prie Didž. Paulionės, Želigovskio metu — į Lietuvių klubą aukščiau lietuvių valgyklos Dominkonų gatvėje, paskui dar kiek keldinamas įsitvirtino buv. Petro Vileišio namuose Antakalnyje, ligi 1936 m., kai Vilniaus lietuvių ėdikas vaivada Bocianskis jį, pagaliau, uždarė.

(1937 m. rugpiūčio 12 d. „Trimitas“ nr. 32/869).

Bene tik 1919 m. pabaigoj susitikęs su savo senu, nuo 1906 m. pažįstamu, buvusiuoju dienraščio „Gazeta Wileńska“ leidėju ir garšios „Litwa“ knygos autorium Mykolu Romeriu, vienu negausingųjų Lietuvos lenkų³⁶⁾, kurie neveidmainingai yra ištikimi Lietuvos piliečiai, taip su mumis sutapusiu, jog nė tautiniu atžvilgiu nebemokame jo nuo savęs atskirti, gavau iš jo išgirsti, jog Pilsudskis, užimdamas Vilnių, buvęs manęs sudaryti Lietuvos valdžią iš Lietuvos Tarybos opozicijos — manęs, Kairio, Vileišio ir Narutavičiaus ir prikergti mus, manau, prie Vilniaus pilsudskinin-

---

36) 1939 m. pabaigoje Romeris pasisakė lietuviu.

kų—Vytauto Abramavičiaus, Br. Kryžanausko, Jono Pilsudskio, gal to pat Romerio, o toji valdžia būtų turėjusi sujungti Vilnių su Kaunu, na, žinoma, ir Lietuvą su Lenkija. Nežinau, 1919 m. pavasarį Jurgiui Šauliui būnant Varšuvoje, o Myk. Romeriui Kaune ir lenkų politikams tariantis su lietuvių veikėjais, ar nebuvo kas kalbama tąja kryptimi, bet dėl savęs turiu pabrėžti, jog bent pat pradžioje, lenkams tik Vilnių užgriebus, jiems, bent pilsudskininkams, kažkam buvau reikalingas, ir jie mane gaudyte gaudė. Dar ne tik nebuvo lenkų girdėtas kaip Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto pirmininkas, bet ir pats komitetas nebuvo dar susikūręs, dar šaudymasis gatvėse nebuvo aprimęs ir kulkos tebezvimbė, o jau „kažkoks didelis ponas iš Varšuvos“ ir vieni kiti Vilniaus lenkai ieškojo manęs čia gimnazijoje, čia namie, tik vis jiems nesisėkė mane surasti. Viena, tikrai buvau užimtas ir vietoje nepasėdėjau, o kita, prisipažinsiu, ir nenorėjau būti surastas, neturėdamas dar žinių iš Kauno ir nežinodamas kaip su lenkų politikais kalbėtis. Tiktai trečią to ieškojimo dieną, iš ryto balandžio 23 d., per pačias Jurgines ir be Kauno susiorientavęs ir gavęs Vilniaus lietuvių visuomenės įsitikėjimo įrodymą, išrinktas Laikinojo komiteto pirmininku, „pasidaviau“ ir, lyg nieko ypatinga nelaukdamas, tik lenkų pastatyto Vilniaus miesto burmistro Vyt. Abramavičiaus rašteliu kviečiamas, nuėjau miesto valdybon. Išėjęs į mane, jis nuramino Lenkų vy-

riausybę nieko pikta broliui Vaclovui nedarysiant, tik kurį laiką dėl galimų prieš jį ekscesų skyrium palaikysiant, ir pakvietė savo kambarin, kur jau, kaip ir laukiau, laukė manęs ansai „ponas iš Varšuvos“, Pilsudskio atsiųstasis Lietuvai ir Gudams „vyriausiasis Rytų Žemių komisaras“ Jurgis Osmolovskis. Jis man pareiškė tris dienas mane gaudęs nesugaudęs, turįs su manim pasikalbėti, ir tikrai, kalbėjovos apie tris valandas; pat pradžioj burmistras kartu sėdėjo beveik neatsiliepdamas, bet paskui išėjo, palikdamas mudu vienu.

Sakiau kalbėjovos, tiksliau betgi būtų pasakius: Osmolovskis kalbėjo, aš tik klausiausi. Paprastai sueidamas su politiku, ypačiai lenku, stengiausi mažiau kalbėti, daugiau klausyti; ne tik atsarga, bet ir atsargumas gėdos nedaro^x). Ir šį kartą iš anksto nutariau būti atsargus, žiūrėti abiem akim ir klausytis abiem ausim, bet liežuvį prilaikyti ir ranką ne sutarimui, tik pasisveikinimui tepaduoti. Berods, nesunku buvo man toji taktika išlaikyti: reta rasti tokį iškalbingą ir plepų vyrą

---

x) Kai kada man irgi tenka daugiau kalbėti ir su politikais: kai nenoriu vesti „politinės“ kalbos ir plepėjimu de omnibus rebus (apie mūsų dainų gražumą, savo mokinių darbštumą ir pan.) išblaškau politinį politiko ūpą. Tų pat metų vasarą Leonas Vasilevskis buvo tokiu plepėjimu pavaišintas, — atėjęs mano „politikos“ pačiuopinėti, net kantrybės neteko.

kaip Osmolovskis. Nedaug beteko man kalbėti, ypačiai pasisakius komiteto pirmininku ir be komiteto žinios nesitarsiant, išgirsti gi — nemaž nelauktina. Nors iš anksto buvau pasirengęs gauti lietuviams pasiūlymų geruoju su lenkais gyventi, nors seniai pažįstu lenkų politinių lakštingalų „devynis balselius“, prisi-pažinsiu, Osmolovskio giesmės gaida taip „lietuviškai“ skambėjo, jog lenkų politikos nežinodamas pigiai būčiau suviliotas.

Pati pasikalbėjimo pradžia nebuvo paprasta: Osmolovskis atsiprašė manęs nemo-kąs lietuviškai, tad kalbėsiąs lenkiškai. Vilniuje iš lenko išgirsti tatai — naujiena: lietuvis su lenku turi lenkiškai kalbėti, bet kad lenkas su lietuviu lietuviškai kalbėtų — horrendum! Žinoma, pasisakiau suprasiąs ir lenkiškai kal-bantį. Osmolovskis ilgai aiškino man lenkų tarpusavio santykius, kovą tarp kariuomenės (Pilsudskio) ir dešiniųjų (endekų), pilsudskini-kų palankumą Lietuvai ir lietuviams, rei-ka-lą, kad Lietuva ir lietuviai padėtų lenkų ka-riuomenei įveikti stipresnius dešiniuosius. Pats Osmolovskis lig šiolei buvęs užsiėmęs žemės reformos klausimu, pritariąs lietuvių su-manymui pažaboti reakcininkus - dvarinin-kus atėmus iš jų žemes, Varšuvos vyriausybė pripažįstanti Vilnių esant neginčijamą Lietu-vos ir lietuvių sostinę, neabejojanti Vilnių ap-link save suspiesiant visą Lietuvą ir lietuvių tautą, kuriai ji ypatingai pavydinti jos švie-suomenės, kilusios iš sveikų mužikų, neištvir-

kusios kaip lenkų šviesuomenė, gyvais ryšiais surištos su savo liaudimi ir žeme, darbščios, gabios, energingos; visų komplimentų nė neprisiminsiu. Su Vilniaus lietuvių šviesuomene Pilsudskio įgaliotas Osmolovskis tuoju norėtų užmegzti gerų santykių, kviečias juos bendran darban, pavesias jiems pačias svarbias ir įtakingąsias vietas. Lietuviams Vilniuje pripažįstas teisėtą pirmenybę. Lenkai nori Vilniuje kurtis savo universitetą; jei lietuviai panorėtų savo ir pasisakytų nenorį, kad Vilniuje būtų lenkų universitetas, jis, Osmolovskis, netiktai paremsias lietuvių universitetą kuriant, bet ir neprileisias prie lenkų universiteto!

Šitaip Osmolovskiui užsiangažavus, supratau turįs reikalo su labai vikriu voratinklio mezgėju, kuris betgi nei manęs nei lietuvių visuomenės nepažįsta, manydamas galįs mus Pilsudskio politikon įpainioti komplimentais ir provokaciniais pasiūlymais. Mandagiai, bet nesvyruodamas atsakiau: malonu išgirsti Lenkų vyriausybę pripažįstant Vilnių Lietuvos sostine, tad neabejoju (!) lenkus į užleisiant lietuviams, kai bolševikai nebegrės Lenkų nepriklausomybei; Vilniaus lietuviai yra tik visos Lietuvos lietuvių visuomenės dalis ir atskiros politinės linijos neves, jie betgi nereikalauja pirmenybės, tik lygybės su lenkais, bet tokių pat teisių reikalauja ir gudams ir žydams; būdamas komiteto pirmininkas (apie komitetą Osmolovskis iš manęs teiškirdo —komitetas

išrinktas IV.22, o su tą pat dieną paskirtu Osmolovskiu kalbėjau IV.23), Osmolovskio pareiškimą pakartosiu komitetui, tad prašau leidimo antrą kartą ateiti ir jau komiteto vardu kalbėti. Osmolovskis dar pareiškė savo dideles simpatijas tautiniam gūdų judėjimui, bet dėl žydų tautinių teisių pažymėjo, jog lenkų visuomenė kitaip esanti nusistačiusi negu lietuvių ar gūdų atžvilgiu, tačiau esąs tikras, jog su Vilniaus lietuviais susiprasiąs, ir įgaliojās mane pakartoti jo žodžius komitetui kaip įgaliooto Varšuvos vyriausybės atstovo, reiškiančio Pilsudskio nuomones ir nusistatymą³⁷⁾.

(1937 m. rugpiūčio 19 d. „Trimitas“ nr. 33/870).

Balandžio 26 d. mūsų Laikinajam komitetui susirinkus, pranešiau ką pareiškė man Osmolovskis. Stengiaus nieko neapleisti, net jo smulkių pastabų. Mano pranešimas daugeliui buvo visai netikėtas, nes iš lenkų valdžios atstovo tokio siūlymosi bendradarbiauti su lietuviais ir tokio avansavimosi pažadais jie ne-laukė. Pasigirdo ir tokių balsų, ar bebūsiu aš gerai supratęs ir atsiminęs jo žodžius, nes per

---

37) J. Cicėnas savo „Vilniuje tarp audrų“ 1953 m. 61 psl. teisingai sugretina su Osmolovskio tą dieną man pareikštu proletuvišku nusistatymu to pat O. tą pat dieną uždaramė miesto valdybos posėdyje lygiai priešingu pareiškimu: „Jei lenkas — puiku, jei ne — už snukį“.

daug jie atšoko nuo viso, ką mes žinojome apie lenkų darbus Lietuvoje. Kai kas betgi buvo linkęs pasitenkinti Osmolovskio pareiškimu ir tuojuo eiti jam talkon, ypačiai stoti prie darbo miestą tvarkant. Aš pasiūliau pavesti keliems nuvykti pas Osmolovskį ir išsikalbėti, bet drauge turėti ir raštu sužymėtą komiteto nusi- statymą, kuriomis sąlygomis galėtume su juo dirbti. Man pritarė, taip pat ir mano siūlo- moms sąlygoms, iš anksto surašytoms, bet ko- miteto plačiau aptartoms ir kai kur aiškiau iš- reikštomis. Buvo pavesta mano raštą patikrin- ti, pasirašyti ir Osmolovskiui įteikti man kaip pirmininkui, vicepirmininkui kun. Tumui, sekretoriui Ign. Jonynui ir komiteto nariui Pr. Mašiotui.

Balandžio 28 d. mano sutartu su Osmo- lovskiu laiku nuėjome pas jį, sustojusį Lenskių namuose ir bute (Jurgio ir Vilniaus g. kertė- je). Neatsimenu, dėl ko drauge su mumis Tu- mas nebuvo nuėjęs^{37a}), nors kaip tik labiau už kitus tikėjosi, jog su Varšuva greit susiprasi- me. Pas Osmolovskį radome dar parvykusį iš Varšuvos mano pažįstamą iš prieškarinių Vil- niaus laikų žurnalistą Liudviką Abramavičių (daug vėliau pasireiškusį drąsiu nepriklausomo- mumu savo leidžiamame žurnale „Przegląd Wileński“), Trakų apskr. dvarininką Vyt. Sta- nevičių (vėliau Varšuvos ministerį ir Vilniaus

---

37a) atėjo kiek pavėlavęs.

universiteto rektorių) ir bene dar ką. Iš pradžių lietuviškai, o paskui lenkiškai paskačiau mūsų (drauge su Tumu) pasirašytą ir po 3 dienų (balandžio 30 d.) „Nepriklausomoje Lietuvoje“ nr. 5 išspausdintą (mano straipsnyje „Vilniaus lietuviai ir lenkų okupacija“) raštą: „Generaliniam Rytų Žemių Komisarui J. Osmolovskiui.

Vaduodamies demokratine Lietuvos nepriklausomybe, mes, Vilniaus lietuvių demokratinų grupių atstovai, laikom okupacija įvykusį lenkų kariuomenės Vilniaus užėmimą.

Mes norėtume tikėti tos kariuomenės vyriausiojo vado paskelbtuoju balsu: „duoti visiems valios ir laisvės rišti vietos tautų ir tikybos reikalus be kokio smurto ir prievartos iš lenkų pusės“. Bet iš šių dienų gyvenimo faktų dar nematyti, kad galėtų įvykti tie geidžiamieji žadai.

Mes matome, jog su kiekviena okupacija įra krašto gyvenimas. Juo sunkiau tai atjuto Lietuva, ypačiai jos sostinė Vilnius, matęs tiek okupacijų. Reakcija, kuri, bolševikams atsiitraukus, pakėlė savo galvas, dar labiau apsunkina jo padėjimą. Dėl to mes manome, jog būtinai reikalinga sutraukti visas demokratines jėgas, norint atstatyti suirusį krašto gyvenimą ir sustiprinti bekylančią Lietuvos valstybę, ir užtikrinti šias darbo sąlygas:

1) Išėmus fronto dalykus, visą valdžią pavesti vietos gyventojams;

2) Visas valdymo įstaigas remti demokratiniais visuomenės sluoksniais;

3) Įvykdyti gyveniman visų vietos tautų teisių lygybę;

4) Įkūnyti tikrą vietos kalbų lygybę;

5) Įvykdyti gyveniman visas pilietines liuosybes (žodžio, spaudos, sąžinės, susirinkimų, draugijų ir t.t.);

6) Sustabdyti politinį terorą;

7) Nuginkluoti vaikiščius ir savanorių gaujas;

8) Pašalinti visas kliūtis ekonominiam krašto atgijimui, ypačiai neleisti vežti iš Lietuvos bet kokią turtą.

Šiomis, okupacijos vyresnybės užtikrintomis, sąlygomis mes tegalime dėtis prie darbo, reikalingo krašto gerovei atstatyti, imantis ant savęs ir sunkios atsakomybės už jį“.

Išklausęs mūsų raštą, Osmolovskis pareiškė pilnai pritariaš mūsų iškeltiems reikalavimams, išskyrus aštuntojo dalį, kur sakomės prieš Lietuvos turtų išvežimą. Čia, girdi, Varšuvos vyriausybė esanti nusistačiusi remti savo valiutą ir Lietuvos miškais, tad žadanti juos užsienin pardavinėti; tik vis dėlto tatai nebūsią daroma „plėšikiškai“ (nie bėdzie rabunkowa gospodarka), kitų Lietuvos turtų neliesią, tad ir dėl aštuntojo reikalavimo su mumis būsią galima susitarti ir susiprasti. Šį kartą dėl mūsų bendradarbiavimo vienos reikalaujamųjų sąlygų — žydų lygybės jis jau nieko nebesakė ir iš viso priėmęs mūsų raštą pasisakė tą pat vakarą važiuojas kelioms die-

noms Varšuvon, tenai jį aptarsiąs su vyriausybe, kuri, „be abejo“, taip pat pritarsianti mūsų dezideratams, tad grįžęs tuojau mus pakviesiąs į bendrą nuoširdų darbą.

Pareiškiau, kad mes lauksime atsakymo, nuo kurio pareis tolesnė mūsų pozicija okupacinės vyriausybės atžvilgiu. Čia mums radosi progos iškelti tik kelių dienų „gyvenimo faktus“, kurie prieštaravo mūsų reikalaujamoms ir Osmolovskio pripažintoms bendro darbo sąlygoms: Vilniaus lenkų nesiskaitymą su kitomis tautomis, ypačiai jokių teisių nepripažinimą tų tautų kalboms, minios siundymą ir puolimą kitataučių (ypačiai žydų), žydų žudymą, lietuvių persekiojimą kratomis ir suėmimais, netikusį pirmųjų miesto tarybos narių paskyrimą ir t.t.

Osmolovskis tų faktų neginčijo, tik juos aiškino tamsios Vilniaus miesto minios reakcingumu, kurį tikėjosi įveiksiąs, jei jį palaikysią demokratinės grupės, ypačiai lietuviai. Pabraukdamas savo nusistatymą su mumis bendradarbiauti, jis sakėsi norįs mus įtikinti savo nuoširdumu, tad nelaukdamas dar Varšuvos atsakymo ir mūsų bendro darbo pradžios, prašęs mus čia pat nurodyti, kuris jo jau pastatytųjų valdininkų mums, lietuviams, netinkąs, ir šis tučtuojau būsiąs atleistas.

— Gerai, sakau, trzymam Pana za słowo! Štai mūsų pasikalbėjime dalyvauja Tamsos paskirtas Trakų aps. viršininku ponas Stanevičius: jis mums netinka!

Čia parodžiau pirštu į greta manęs sėdin-
tį Stanevičių, kurio dar nepažinojau, bet jau
buvau girdėjęs iš kun. V. Mirono, Alf. Petrulio
ir kitų Trakų aps. kunigų kaip apie judrų len-
kų veikėją, mėgusį sprauštis ir į lietuvių tarpą.
Mano „netaktas“ suardė mūsų prieteliško pa-
sikalbėjimo idiliją. Sumišo taip netikėtai pul-
tas Stanevičius (tiesą pasakius, man buvo jo
gaila, tad stengiaus į jį nežiūrėti), susiraukė
kiti lenkai, nustebo lietuviai, ir iškalbusis Os-
molovskis nebežinojo nė ką sakyti:

— Gaila. Aš nežinojau, kad ponas Stane-
vičius Tamstoms netinka. Priešingai, skirda-
mas jį maniau pasirinkęs kaip tik lietuviams
tinkamiausią. Tamstos, pasirodo, prieš jį vis
dėlto ką turite, aš, žinoma, turėsiu tai galvoj.
Su tuo, be abejo, turiu skaitytis.

Tik, žinoma, nei čia pat, kaip prieš tai bu-
vo pasižadėjęs, nei vėliau jis Stanevičiaus iš
pareigų neatleido, kuo aš, puldamas Stanevi-
čių, nė kiek neabejojau. Man terūpėjo vaiz-
džiai įrodyti Osmolovskio nenuoširdumą, pa-
demonstruoti kitiems mūsų delegacijos na-
riams ir šiaip pasikalbėjimo dalyviams, kaip
negalima pasitikėti Osmolovskio pažadais.
Nors ir vienas mano draugų, džentelmenas Ig.
Jonynas, nebuvo sužavėtas tokiu mano ne-
džentelmenišku išsišokimu^{37b}), vis dėlto, atsi-
sveikindami su Osmolovskiu, buvome jo paly-

---

^{37b}) o kun. Tumas net supyko ant manęs.

dėti maloniais žodžiais: „Do prędkiego zobaczienia“.

Ėmėme mes laukti jo „greito pasimatymo“. Diena slinko po dienos be kokių mums atmainų, tik gausėjo kratų, suėmimų ir visokių puolimų, kurie nerodė jokio lenkų politikos sužmonėjimo mūsų atžvilgiu. Jau penktą dieną po taip gražaus mūsų susipratimo su Osmolovskiu gavau ir aš pakelti namie kratą. Mūsų spauda — „Nepriklausomoji Lietuva“ ir „Głos Litwy“ ne tik ne visa ką patirdavo, nespėdavo visų nekultūrinių ir atvirų mūsų puolimų sužymėti, bet ir nedrįsdavo daugelio jų skelbti, jei kur buvo kariai įmaišyti. Laikinojo Vilniaus Lietuvių komiteto kreipimasis į Osmolovskio pavaduotoją, prieškarinį Vilniaus advokatą, Mot. Jamontą ir į kitas lenkų valdžios įstaigas ir asmenis dalyko netaisė.

(1937 m. rugpiūčio 26 d. „Trinitas“ nr. 34/871).

Tik gegužės 20 d. tegrįžo Osmolovskis iš Varšuvos ir perėmė valdžią iš Jamonto. Tačiau vėl slinko savaitė po savaitės, bet mus jis ne tik nešaukė pažadėtan bendran darban stoti, net nors išklaudyti kokio Varšuvos atsakymo į mūsų reikalavimus, tik puolimai lietuviųėjo po senovei. Ne tik balandžio mėn. Osmolovskio man siūlytos Vilniaus lietuvių „pirmenybės“ (!) ar mūsų reikalautos lygybės su lenkais vykdyti nė nemėgino, bet vos pakęsdama mus dėl bendrų Varšuvos politikos reikalavimų Lietuvos atžvilgiu, de facto okupacinė vyriaus-

sybė dažnai laikė mus žemiau žydų ir gudų, kuriuos tebesitikėjo naudoti savosios politikos reikalui. Osmolovskis ne tik nesiskyrė nuo kitų, bet ir pats, Varšuvos laiminamas, stiprinotą kryptį.

Laikinasis lietuvių komitetas, žinoma, nebėgo „audijencijos“ prašyti, nors kai kas vis dar tebelaukė „palankaus Varšuvos atsakymo“, tad, tur būt, ir pašaukimo mus bendran su Osmolovskiu darban. Tuo tarpu man pavyko gauti Osmolovskio tik grįžus iš Varšuvos, gegužės 22 d. rašytą Lietuvos geležinkelio (kolei litewskiej) Vilniaus vadovybei slaptą (poufne) nurodymą, kad tarp 4.000 geležinkeliečių teleidžiama laikyti tik 30 lietuvių (30 koncedowanych litwinów). Tą aiškiai prieštaraujančią ankstyvesniems Osmolovskio pažadams raštą kelias savaites laikiau nenaudojamą, iki birželio 12 d. jį paskelbiau savo laikraštyje „Głos Litwy“ (nr. 23), drauge primindamas Osmolovskiui balandžio 27 d. mūsų įteiktus reikalavimus (pro memoria), jo pareikštą jiems pritarimą ir pasižadėjimą savo žodžius raštu patvirtinti. Geležinkeliečių valdyboj Osmolovskis dėl to sukėlė didelį triukšmą, bet nesusekė, kas įteikė man jo slaptąjį raštą.

Tik rudenį tegavau sueiti su Osmolovskiu, kai šis buvusioje Lietuvos Tarybos patalpoje (A. Mickevičiaus g. 13) surengė rautą, į kurią be daugelio kitų, pakvietė ir mane, kaip Lai kinojo komiteto pirmininką. Nors tuo laiku

lenkų politikos siutimas prieš mus buvo dar didesnis, bet komitetas sutiko, kad nueičiau ir tuo parodyčiau, jog lietuviai nevengia lenkų. Raute, be manęs, daugiau lietuvių, bent man žinomų, nebuvo. Daugybė buvo lenkų, keletas žydų ir vienas kitas politinio Varšuvos samdininko Aleksiuko grupės gudas. Maloniai nusišypsojęs, bet laikydamasis gan išdidžiai, Osmolovskis čia prie vieno, čia prie kito prieidavo ir prataravo kelis žodžius. Aš tyčiomis atsisojau taip, kad jis turėtų eiti pro mane, ir tikrai eidamas jis tiesiog ant manęs užsoko. Valandėlę kiek sumišęs, bet paskui dar maloniau nei kitiems nusišypsojęs, pasisveikino su manim, pareikšdamas džiaugįs su manim čia susitikęs, nes turįs su manim apie daug ką pakalbėti.

— Šlužę Panu, atsakiau. Mes nevengiame Tamstos, juo labiau, jog iš Tamstos tebelaukiame pažadėto atsakymo. Mano adresą Tamsta, tur būt, turi?

— Žinoma, žinoma. Man daug su Tamsta reikėtų kalbėti, ir aš daug laukiu iš to pasikalbėjimo lietuvių-lenkų santykiams išlyginti. Tik supranti Tamsta, čia nei vieta, nei laikas tam netinka! Na, bet mes su Tamsta dar pasimatysiva ir tikrai susiprasiva.

— Oczywiście, atsakiau, bet daugiau nebeturėdamas ten ką beveikti, negaišdamas pasukau namo.

Daugiau Osmolovskio nebemačiau, ir jis niekados mums nebepaaiškino, koks gi buvo jo

paimtos iš mūs Varšuvon nuvežti mūsų promemorios likimas. Sueidamas su lenkų veikėjais ir politikais, tą raštą nekartą minėjau atsikirdamas priekaištui, jog mes, Vilniaus lietuviai, nenorį su lenkais nė nepolitinio bendro darbo dirbti. Neatsimenu kas jų man buvo aiškinęs, jog nuvykęs Varšuvon Osmolovskis pasižadėjęmą mums išlaikęs ir mūsų raštą įteikęs ministerių pirmininkui Ig. Paderevskiui, bet garsusis pianistas ar jo amerikietė žmona Elena, kuri kišusis politikon, esą jį pametę! 1928 m. Varšuvos seimo kuluaruose buvau suėjęs su Vilniaus lenkų atstovais Meč. Nedzialkauskiu ir Liudviku Chominskiu, kurių antrasis man papasakojo, jog 1919 m. kurioje seimo komisijoje Osmolovskis referavęs Vilniaus dalykus ir paklaustas, kas atsitikę jo gautam Vilniaus lietuvių raštui, aiškinęsis jį pametęs!

— Ir niekam neatėjo galvon pasiūlyti Osmolovskiui, kad jis pareikalautų iš mūs kito tokio rašto? Arba tiesiog išversti dar balandžio 30d. „Nepriklausomoje Lietuvoje“ išspausdintą tekstą?!

Chominskis nemokėjo paaiškinti, tik šypsojosi dėl tragiškos praeities (ir dabarties!) komiškųjų epizodų. Tik, rodos, niekas dabar negalėtų paaiškinti šios nepaprastos promemorios dingimo istorijos, nebent lenkų politikos vadų nerimtumu ar, atsargiau pasakius, „perlengvu“ Vilniaus lietuvių traktavimu. Juk pats J. Pilsudskis, pasak jo agento Leono Vasilevskio (Józef Piłsudski, jakim go znałem, 1935

m. p. 217), mokęs pilsudskininkus „traktować Litwę per nogam“, nes Lietuvos politikai esą durniai arba parsidavėliai: „mes ją, pagaliau, pamušime“! Tik kam tuomet Osmolovskis taip stengėsi mums prieš tai įsiteikti?

Tad linkčiau pasakojimus apie mūsų rašto pametimą ir susidariusią dėl to taip keistai Varšuvos neįgalėtą buitį laikyti nevykusia pasaka, kuria Osmolovskis ir jo vyrai gynėsi nuo Vilniaus lietuvių, kai šie Varšuvai nebebuvo reikalingi, greit ėmus aiškėti, jog Kaune besiorganizuojanti Nepriklausomoji Lietuva nemano tarnauti Lenkijai, o Vilniaus lietuviai perdaug kieta („kvaila“?)medžiaga, kad tikėtų prieš Kauną būt pavartota. Osmolovskio pasikalbėjimas su manim ir komiteto atstovais tevyko dar tuomet, kai Pilsudskis tebemanė skambiais šūkiiais ir lengvais pažadais Lietuvos politikus patraukęs savo pusėn, bet vengė betarpiškai su mumis kalbėti, panaudodamas tam Osmolovskį. Mūsų pasikalbėjimų su Osmolovskiu metu Pilsudskis kaip tik buvo Vilniuje. Osmolovskio, be abejo, buvo painformuotas apie pasikalbėjimus su mumis ir mūsų promemorią. Paderevskis tuo tarpu ligi gegužės 10 d. buvo Paryžiuje, tad bent ligi to laiko negalėjo mūsų rašto skaityti.

Tuo tarpu dar gegužės mėn. pradžioje Pilsudskis apie pasikalbėjimą su mumis Paderevskiui trumpai tepranešė, jog (Vilniaus) „lietuviai tardamies dairėsi... į Kauną, kur išėjo daugumas jų atstovų; kaip nors nusistaty-

ti jų negalėjau paveikti“ (do żadnej decyzji nie mogłem ich doprowadzić — Vasilevskio knyg. p. 183). Kaip matome, Pilsudskis rašė netiesą, mums savo nusistatymą aiškiai raštu išdėsčius ir nuo Varšuvos atsakymo išalyginus tolesnę mūsų poziciją, apie Kauną nė neužsiminus. Iš jo laiško betgi aišku, kas dirigavo Osmolovskiui su mumis besitarian. Tame pat laiške (p. 184) Pilsudskis klaidina Paderevskį tvirtindamas, jog Vilniaus lietuviai kiek pasvyravę atsisakę įeiti miesto valdybon; kalbėdamiesi su jo paskirtu burmistru Vyt. Abramavičium ir kitais, savo dalyvavimą miesto valdyme tesąlyginom tuo pat mums pažadētu atsakymu į mūsų raštą. Tuščiomis (politiniu atžvilgiu) rankomis, tad užmerktomis akimis niekur neėjome, ir čia jokių svyravimų nebuvo.

Tad, rodos, lyg nebaigtą mūsų patiekto rašto istoriją šiap turėtume aiškinti: 1) arba Osmolovskis daug daugiau mums pažadėjo, negu Pilsudskis buvo nusistatęs mums teisių suteikti, 2) arba Pilsudskis greit susiprato, jog jo tolesniems politikos žygiams mes nebesame reikalingi; vienu ir kitu atveju patogiau buvo apie raštą „pamiršti“ ir elgties lyg jo nė būte nebuvo.

Tik grįžęs iš Vilniaus Varšuvon, Pilsudskis, rašydamas Paderevskiui ir Vasilevskiui, tereiškė susirūpinimo, kuo būdu „sulaužyti lietuvių pasipriešinimą“ (opór) — latviais, gudais ir atskirų asmenų papirkinėjimais (Va-

silevskio knyg. pusl. 183, 189-191). „Laužymo“ politika Lietuvos ir lietuvių atžvilgiu tebuvo tikra Varšuvos politika, vartojusi (ir tebevartojanti) visokias priemones. Osmolovskio pažadai tik formos atžvilgiu atrodė nuo jos atšokę, bet iš esmės tebuvo viena to „laužymo“ priemonių. Tai priemonei mus nepaveikus, nuo jos atsisakyta.

(1937 m. rugsėjo 2 d. „Trimitas“ nr. 35/872).

XI. ŠŪKIAI IR DARBAI

Lenkai dar nebuvo baigę Vilnių ėmę, dar jie tebesišaudė su komunistų jaunimu, kai jau balandžio 20 d. išlipdė įsiveržusios lenkų kariuomenės grupės vado papulkininko Vl. Belinos (tikr. Pražmovskio) atsišaukimą, pagal laikinosios Lietuvos vyriausybės pavyzdį, keturiomis kalbomis: lenkų, lietuvių, gudų ir žydų. Balandžio 25 d. kartodama jo lietuviškąjį tekstą savo Nr. 1, „Nepriklausomoji Lietuva“ tegavo jo kalbą tik „kiek pataisyti“. Pilsudskio vardu Belina čia skelbė lenkų kariuomenę Vilniaus piliečiams nešant „laisvę nuo visokios prievartos“ ir „išvadavimą nuo rusų despotizmo“, „didžias Vakarų demokratijos idėjas“, jų tarpe „tautų teisių gerbimą“. Priminė, kaip „per keturis šimtmečius lenkų kariuomenė drauge su Jumis (vilniečiais) „saugojusi“ Jus nuo rusų ir kryžiuočių prievartos ir dabar no-

rinti „apsaugoti tiek nuo Rytų barbarijos ir anarchijos, tiek nuo sumanymo tą žemę padaryti vokiečių kolonija, kurioje naujas Ober - Ostas visagaliai viešpatautų“, pasižadanti „apsaugą... Jūsų žemės, kalbos ir Jūsų tikybos“, nieko neversianti „prie svetimos tikybos ir kalbos“: „Patys nuspręsite savo likimą“. Atsišaukimą baigė kadaisė reikšmingas šūkis: „Laisvi su laisvais, lygūs su lygiais, už Jūsų ir mūsų laisvę!“ Lietuviškam tekstui Belinos dar gražiau pridurta: „Valio lietuvių ir lenkų tautų brolybė!“

Kitą, balandžio 21 d. pasirodė antras atsišaukimas tomis pat keturiomis kalbomis ir ta pat jų eile, tik pasirašytas divizijos vado gen. Edv. Smiglo (tikr. Rydzo, nuo 1935 m. pastatyto Lenkijos valdymo priekyje). Jo lietuviškasis tekstas taip pat buvo pakartotas tame pat „Nepriklausomosios Lietuvos“ numery, kaip rodos, be didelių kalbos ištaisymų. Lenkų kariuomenės vadovybės vardu Smiglas praneša tą kariuomenę įžengus į Lietuvą ir Gudiją „paleisti to krašto gyventojų iš svetimo jungo“, bet nesikišant į to krašto politinį likimą, kurį nulemsianti „gyventojų valia, nieko nevaržoma, apsisprendimo teise“, „visiškai laisvai, pilniausiai, be jokio spaudimo iš šalies“. Kariuomenė palaikysianti tvarką, užtikrindama gyventojams „visišką laisvę, pagrįstą teisių gerbimu“, bet nedarysianti politikos, „kuria viena dalis gyventojų laimima prieš antrą dalį“, leisianti tik laikinus įsakymus, „kuriems

terūpės plačiųjų minių gerovė ir laisvė“, ir tikintis, „jog santykiai... su visomis tą kraštą gyvenančiomis tautomis susidės ko geriausiai“ (lenkiškai tik: w sposób jaknajbardziej poprawny). Šiaip dar įterpiama, jog paskui lenkų kariuomenę eisią „javai ir miltai, kurie palengvins suskurdintą gyventojų padėjimą“, „Lenkijoje dabar laisvė“, jos seime „posėdžiauja muzikas ir darbininkas“ ir t.t.

Pagaliau, balandžio 22 d. paskelbtas trečias, šį kartą paties Vilniun atvykusio Pilsudskio atsišaukimas, vis keturiomis kalbomis; lietuviškai, išlygintas, buvo pakartotas „Nepriklausomosios Lietuvos“ Nr. 2. Pilsudskis kreipiasi nebe į piliečius (lenk. obywatel), kaip Belina ir Smiglas kad kreipėsi, tik jau į „gyventojus buvusios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos“, kuriems taip pat priminęs ilgametę nelaisvę ir priespaudą pats ją čia patyręs, norįs suteikti „visiems laisvę ir liuosybę (lenk. wolność į swoboda) ir padėti nuspręsti vidurinius tautų ir tikėjimų dalykus taip, kaip patys norėsite (Lenkija nevers Jūsų ir nespaus)“. Neįvedęs karo valdžios, tik civilinę, į kurią kviesias „tos vietos žmones, tos žemės sūnus“, ir kurios prekyje statąs Jurgį Osmolovskį. Tos valdžios uždavinys būsiąs:

,1) Palengvinti gyventojams išreikšti savo norus, savo likimą ir reikalus, tam tikslui laisvai išsirenkant atstovus. Tie rinkimai įvyks lygiu, slaptu, visuotinu, tiesiu, be lyčių skirtumo balsavimu.

2) Reikalingiems duoti maisto, sušelpiti gaminamąjį darbą, užtikrinti tvarką ir rimtį.

3) Pagloboti visus, nedarant skirtumo tarp tikėjamų ar tautų“.

Osmolovskio pareiškimai ir tiesiog pasiūlymai Vilniaus lietuviams, kaip matome, visiškai atitiko ir net gerokai prašoko Pilsudskio ir jo karių paskelbtuosius šūkius ir laisvinę jų jų dvasią. Žinoma, dabar, tik prisiminus 1838) metų Vilniaus krašto lenkiškojo jungo ir per tą laiką Vilniaus lietuvių gaunamą kelti kančių Golgotą, anie Pilsudskio ir pilsudskininkų pažadai skamba mums tik begėdiškiausiu melu, pasityčiojimu ir ironija. Tačiau anuo metu, 1919 m. pavasarį ir vasarą, kad ir nesuklaidino jie susipratusios Vilniaus lietuvių visuomenės, kuri nesidavė būt pagaunama nei demokratiniais Pilsudskio šūkais nei Osmolovskio gražbilyste, bet gerokai apsunkino ne tik Vilniaus atvadavimą, bet ir pačios Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą ir įtvirtinimą, klaidindami daugelį Vakarų Europos ir net Baltijos kraštų politikų. Jeigu viso krašto tautybėms suteikiama laisvė ne tik tenkinti tautinius reikalus, bet ir spręsti savo politinį likimą, ko, rodos, begalima būtų daugiau reikalauti, kas beprikšti?! Vien teorinį ginčą prieš mus lai-

---

38) 1939 m. suėjo ir 21 metai.

mėti lenkams čia būtų buvę nepersunkiausia. Jų betgi pozicija, pasirodo, nebuvo per daug stipri.

(1937 m. rugsėjo 11 d. „Trimitas“ nr. 36/873).

Paskelbus laisves su laisvu apsisprendimu priekyje radosi tvirtas, ne tik teisinis, bet ir politinis pagrindas apdrausti mūsų, Vilniaus lietuvių, tautinio reikšimosi galiai, tautinei veiklai, tautiniam darbui, sveikiau jį ginant nuo lenkų agresingumo. Ligi 1922 m. Varšuva oficialiai prisijungė sau Vilniaus kraštą (su Vilniaus „seimo“ atitinkamais nutarimais, delegacijomis ir kitokiomis komedijomis), rėmėmės jos paskelbtąja tam kraštui apsisprendimo teise ir stengėmės ją vykdyti, sakydamiems pačiai Varšuvai už Nepriklausomą Lietuvą (su Vilnium) ir reikalaudami sau iš lenkiškos vyriausybės visiškos lygybės su lenkais; panašiai gudai ir žydai. Žinoma, praktikoje Varšuva statė mums tūkstančius kliūčių ne tik naudotis apsisprendimo teise laisvai ir nevaržomai, bet ir ginti savo tautinėms teisėms, tik čia jau idėjinė mūsų pozicija buvo tvirta kaip uola, į kurią tariamasis Varšuvos politikos idėjingumas kaskart dužo.

Pilsudskio demonstruojamas Lietuvos vaduotojo ir atgaivintojo vaidmuo, kad ir Varšuvai nepavojingas, nes siekė visos Lietuvos surišimo su Lenkija, netiko ir siutino politinius jo priešus, Varšuvos seime ir Vilniaus

lenkų vadovybėje vyraujančius tautininkus (endekus)x), kurie, sekdami savo vadu ir Lenkijos delegatu Versalės derybose Rom. Dmowskiu, tesirūpino kuo greičiau ir be kokių laisvių prijungti prie Lenkijos tuos jau paimtus ir paimtinus kraštus, kuriuos jie tikėjosi greit sulenkinsią, tad Gudiją ir Vilniaus kraštą; likusioji Lietuva, jų įsitikinimu, tuomet būtų priversta Lenkijai nusilenkti ir priimti jos padiktuosas sau sąlygas. Jau Belinos atsišaukimas buvo jų laikomas per daug neaiškiu, nes nebuvę paskelbęs čia Lenkijos, o Pilsudskio kreipimasis į buvusios Didž. Lietuvos Kunigaikštijos gyventojus, pripažįstant jiems apsisprendimo teisę, tiesiog buvo smerkiamas „neleistinu politiniu netaktu“. Pirmas jį puolė Varšuvos dienraštyje „Gazeta Warszawska“ buvęs Vilniaus endekų publicistas Juozas Hlasko, o balandžio 29 d., tad savaitei teisėjus nuo Pilsudskio atsišaukimo, Varšuvos seimas paneigė Pilsudskio žygį, daugiausia endekų balsais nutaręs reikalauti iš savo vyriausybės, kad atva duotus „vasaros rytų kraštus“ (kresy północno - wschodnie) su Vilniaus sostine, kuriuos „kit-

---

x) Endekais (n-d) ilgai vadino lenkų narodovus demokratų, kurie betgi kaip tik 1919 m. persitvarkė, prisiėmė dar giminingų grupių ir virto liudovais narodovais (Związek ludowy - narodowy). Tad endeko vardas nebeatininka oficialaus tautininkų vardo, bet tebevartojamas senu įpratimu.

kart Liublino uniją amžių dienoms su Lenkija sujungė, gi 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija vienu valstybės organizmu su Korona subend-rino“, dabar sujungtų į vieną su Lenkija res-publiką, „kaip to jau daug kartų gyventojai reikalavo“.

Šis nutarimas Vilniuje jau gegužės 3 d. buvo išlipdytas, atvežtas Varšuvos seimo at-stovo nutautusio lietuvio Vytauto Staniškio³⁹). Jis nemažai mums patarnavo, aiškiai rodyda-mas lenkų agresingumą tiems, ypačiai ilgai gyvenusiems tarp rusų ir su lenkais anksčiau nesueidavusiems, mūsiškiams, kurie iš pra-džių buvo linkę Pilsudskio paskelbtus šūkius palaikyti tikru auksiniu Varšuvos pinigų. Ta-čiau tai buvo dar sveikiau išgirsti Santarvės ir šiaip Versalės politikams, kurie atidžiau ir rimčiau ėmė sekti Varšuvos politikos kryptį, lengviau pastebėdami jos agresingą dvasią. Tuo susirūpino Paryžiuje tuo laiku veikęs Pil-sudskio pasiūstas Lenkijos ministeris pirmi-ninkas Paderevskis, kuris dėl to gavo skubiai grįžti Varšuvon ir įtikinti seimo vadovus, kad per daug atviras agresingumo pareiškimas ken-kiąs Lenkijos reikalams. Gegužės 15 d. seimas priėmė socialistų pasiūlytą pareiškimą, jog Lenkija nežadanti įjungti lenkų valstybėn

---

39) Tai Vinco Staniškio, Mariampolės gimnazijos lietuvių kalbos mokytojo, lietuvių patrioto sūnus, bet lenkės motinos lenkiškai įpatriotintas.

buv. Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos vienatvės Lenkijos įstatymų leidimo įstaigų nutarimu, tik siekianti tų žemių išvadavimo iš svetimos prievartos ir jų tautų pasisakymo dėl savo likimo bei jų santykių su lenkų valstybe; toji valstybė esanti pasiryžusi jungtis (dėl sąjungos) su Didž. Lietuvos Kunijos tautomis bendrų politikos, ūkio ir kultūros reikalų pagrindais, o toji valstybės teisės jungties (sąjungos) reikšmė turinti atsakyti teisei, jog kiekviena tauta sprendžia savo likimą. Tas nutarimas lenkų politikų, ypačiai Vilniaus lenkų spaudos, buvo paskelbtas Pilsudskio linijos laimėjimu ir tvirta lenkų politikos kryptimi, nors ne ką jis bestengė prigauti kad ir tuo, jog buvo priimtas visais balsais, tad ir tos daugumos, kuri balandžio 29 d. buvo pasireiškusi aiškiais aneksionistais. Tos daugumos atstovai seime ir endekų spauda nenustojė įrodinėjusi ne laikanti V.15 nutarimo prieštaraujant IV.29 nutarimui ir pirmojo savo nusistatymo neišsižadanti, kas ypačiai buvo pabrūkta tą patį gegužės 15 d. priimtu atskiru nutarimu-papildymu, kur Lenkų respublikos vardu „būtinai leidžiama“ „lenkiškajai Lietuvos ir Gudijos gyventojų daliai“ „susijungti su Lenkija“, išrinkus savo atstovus į tos respublikos įstatymų leidimo seimą.

(1937 m. rugsėjo 16 d. „Trimitas“ nr. 37/874).

Tuo būdu lenkų aneksionizmas pats savaime čia dar kartą pasireiškė, kuriam nė Pil-

sudskis neprieštaravo, nelinkęs pripažinti lietuviams teisės Vilniaus kraštui, jei Lietuva nesueis į artimus (unijos, federacijos ar pan.) santykius su Lenkija. Net neturint galvoje endekiško papildymo gegužės 15 d. seimo nutarimas aiškiai buvo dirbtinis, primestinis, nenuoširdus. Mūsų, Vilniaus lietuvių, santykiuose su lenkų vyresnybe, spauda, visuomenininkais ir jų nustatomu „Vilniaus liudo“, tad su jų priklausančiomis ekonominiu, socialiniu ir t.t. atžvilgiu, nutautusiomis, tad ir dvasiškai nuskurdusiomis miesčionių grupėmis, kurių vardu aneksionistų vis buvo tariamai veikiamas, Varšuvos seimo nutarimai ar kurie kiti vieši ir nevieši lenkų politikų ir veikėjų pareiškimai ir pasisakymai nedaug tesvėrė, bent niekados nesvėrė mūsų naudai. Nuo pat pradžios, lenkams dar tebekabinėjant „laisvinius“ Pilsudskio, Smiglo, Belinos atsišaukimus, gavome justi ir savo sprandu kelti priešingą jų plakatų šūkiams ne tik metais prieš mus kurstomos Vilniaus miesčionijos mūs puolimą, bet ir tariamai tuos šūkius vykdančios „vaduotojų“ kariuomenės atvirą ir cinišką prieš mus agresingumą, pagaliau, pačios Pilsudskio mums pastatytos administracijos dažnai priešingus tiems šūkiams, nekartą mums skaudžius paliepimus ir žygius.

Kariuomenė buvo laikoma ir pati sakėsi vykdanči Pilsudskio skelbiamus tautų vadavimo šūkius, bet po teisybei iš 100 jo karių 99-iems jokie idėjiniai šūkiai nerūpėjo. Tai ne

pirmieji, 1914-1915 m. jo legionai, į kuriuos stojo idėjiniai pasiryžėliai, diplomuoti ir nediplomuoti šviesuoliai, plataus ir šviesaus aki-račio veikėjai! 1919 m. Vilnių paėmusios, kitos tik apėmusios kariuomenės dalys teturėjo garbingą legionų vardą, bet tikrų idėjinių legionininkų nedaug tegaudavome sutikti. Šiaip jas sudarė daugiausia pereiviai iš rusų, austrų ir prūsų kariuomenės, penktus metus ėję, nesivaduodami jokiais idėjiniais sumetimais, įgriususią ir įžiaurinusią karo tarnybą, gerokai apibanditėję, o kiti virtę net paprastais plėšikais; net karininkų tarpe, be lenkų, sutikdavome dar maskolių, net prūsokų (!), o kareivių nemažai buvo gudų. Be jų, turėjome reikalingų dar su 1919 m. savanoriais, Vilniaus miestelėnais, Vilniaus ir Suvalkų krašto, Gudijos ar pačios Lenkijos kaimo bernais, kurių vieni stojo kariuomenėn lenkų kunigų, dvarininkų ar kieno kito suraginti, kiti nuotykių ar stiprių įspūdžių ieškodami, tretį nedarbo ir bado stumiami, dar kiti tiesiog kur galint pasipelnyti; vyresni, karo prityrę draugai ėjo jiems elgse-nos pavyzdžių^x).

Bekovodama su „bolševikais“, lenkų kariuomenė pati gerokai buvo „subolševikėjusi“,

---

x) Inteligentinis jaunimas, kuris 1919 m. stojo į kariuomenės eiles, palyginti, buvo negausingas ir nesavarankiškas, tad ir nereikšmingas. Santykiuose su mumis jis nesiskyrė iš kitų tarpo.

kitaip sakant, virtusi tokia pat dvasiškai nuskurdusia ginkluota minia tokiomis pat neigiamybėmis, kokiomis ji kaltino raudonąją armiją. Žiaurumas, plėšikiškumas, kryžiuokiškas patvirkusio ginkluočio nusistatymas beginklių atžvilgiu, tamsiausio „lenko“ pažiūra į visa, kas nelenkiška — štai savybės, kuriomis mums paprastai reikėsi lenkų kariai; jų teigiamybės, deja, ne mums buvo skirtos. Šviesesni už kareivius ir labiau apsitrynę karininkai, žinoma, buvo apdaresni, bet santykiuose su mumis vis dėlto per daug nesivaržė; kalbu čia, suprantama, ne apie išimtis, kurių patirdavome ir tokius karininkus branginome ir gerbėmexx).

Tamsus, patvirkęs ir sužiaurėjęs lenkų karys puikiai susiprato su tokiu pat tamsiu, vokiečių okupacijos laiku ir bolševikmečiu išbadėjusiu ir lenkų veikėjų nešvariai vis kurstomu, tad irgi sužiaurėjusiu Vilniaus minios miesčioniu. Parapijose, organizacijose (ypačiai sąjungoje Liga Robotnicza), sueigose, laikraščiuose ir t.t. nustatoma miesčionija teskirstė Vilniaus pasaulį dviem pusėm: vienoje Dievo ir Bažnyčios laiminami lenkai, kitoje velnio valdžios bolševikai, šiems pasitraukus — žydai, lietuviai ir šiaip kas nesideda lenku. At-

---

xx) Tokie karininkai ne kartą su mumis nuoširdžiai pasikalbėdavo. Jie labai kritiškai apibūdindavo savo kariuomenę, jos patvirkimą ir t.t.

siminkime, kad jau Veitkos - Klingerio 1918. XII.31 paskelbtas mobilizacijos įsakymas sviedė tą šūkį minioms:

„Kto w Boga wierzy — będzie z nami! Kto w szatana — przeciw nam!xxx)

Minios kurstytojams bepigu buvo įbrukti mus į bolševikiškas „Dievo priešų“ eiles, dar vokiečių okupacijos metu žmonių priespauda, badu ir vargu kaltinant „parsidavusią vokiečiams“ lietuvių Tarybą, o paskui, revoliucinės valdžios metu, visas nelaimes verčiant tos vyriausybės reprezentaciniams lietuviams Kapuskui, Eidukevičiui, Domaševičiui ir kitiems; žydų „nedorybės“, žinoma, buvo aiškios pačios savaime. Lietuviams „velninti“ nekliudė nei keliariametis Lietuvių draugijos dėl karo nukentėjusiems šelpti populiarumas, nei vyskupo ir daugelio kunigų lietuviškumas, nei daugelio lenkų tarnavimas raudonuose komisariatuose, švietimo komisaro lenko (tikriausiai lenkėjusio žydo) Leščinskio griežta prieštikybė akcija — vis viena, linksniuojami tebuvo žydai ir lietuviai.

(1937 m. rugsėjo 23 d. „Trimitas“ nr. 38/875).

Žydams, kaip žinome, lenkai surengė „velykinį“ pogromą: keliasdešimt užmuštų ir tie-

---

xxx) Kas Dievą tiki, bus mūsų eilėse! Kas tiki velnią — bus mūsų priešas!

slog nužudytų, šimtai sužeistų, tūkstančiai sumuštų, visaip kaip apkultų ir dažniausiai apiplėštų; savo materialinius nuostolius žydai vertino milijonais rusų rublių. Naudodamies tuo, jog komunistinis žydų jaunimas gynėsi labai narsiai (dienraščio „Nasz Kraj“ Nr. 1 ironijos žodžiais — beveliję „žūti dėl „švento“ dalyko, negu pasiduoti teisėtai valdžiai“), ir kiti jų žuvo ar buvo sužeisti besikaudami, senių, vaikų ir šiaip beginklių žydų skerdynes lenkai aiškino pačių žydų kalte, kam, girdi, taip gausingai tarnavę bolševikų komisariatuose ir kaip „niekšiški bailiai“ (nikczemni tchórze, sekant nešvaria „Nasz Kraj“ logika) šaudę į lenkų kareivius. Skerdynėse ir plėšimuose dalyvavo kariai ir civiliai.

Išskyrus neskaitlingus raudonarmiečius ir komunistus, lietuviai kautynėse nedalyvavo. Besišaudant atsitiktinai težuvo gimnaziją tik baigusi Ona Šimkūnaitė ir VII kl. mokinys Ignas Iglinskas; be to, keletas buvo sužeistų. Čia tad lenkų kaltint negalime, taip pat kalbėti apie kokias kruvinas lietuvių skerdynes. Tačiau nekruvinųjų, „moralinių“ skerdynių neišvengėme — vieni kaltinami buvę komisarais ar šiaip bolševikais, kiti tiesiog kaip lietuviai. Į lietuvių butus kareivius, žandarus ir milicininkus paprastai atveddavo poniutės ar šiaip moterys, kartais gatvės vaikai, skautai ir mokiniai, rečiau suaugę vyrai. Kitus kaip „przeklėtus litvinus“ rodė ir įdavinėjo gatvėje. Kratos ir suėmimai paprastai buvo įvairinami, ne-

radus ginklo, pinigų ir brangenybių atėmimu, nekartą keiksminiu, buožiniu ar kumštiniu pagyvinimu. Retas kuris Vilniaus lietuvis bus kratos išvengęs ir nedaugelis negavę materialškai nukentėti! Kiti gavo patirti ir labai nemalonių išpūdžių. Kai ką iš „Nepriklausomosios Lietuvos“, „Vilniaus Golgotos“⁴⁰⁾ ir kitur sužymėtų ir dar daugiau nesužymėtų faktų ir faktelių čia priminsiu.

Balandžio 20 d. gyvenusį Liepaukos priemiestyje mokytoją (vėlesnį Vytauto Didžiojo universiteto prof.) Igną Jonyną, kaip lietuvį, kareiviai kelis kartus statė prie sienos žadėdami sušaudyti, ir jo žmona ir vaikai vos išmeldė jo gyvybę. Kai kitais metais Vilnius vėl buvo patekęs į raudonosios armijos rankas, tas pats Jonynas gavo nemažai kovoti su čekinėmis rusų įstaigomis, begelbėdamas daugelio lenkų gyvybę.

Balandžio 21 d. kareivių buvo sulaikytas, iškratytas ir apiplėštas literatas Kostas Kristutis su žmona J. Povilaityte-Kristutiene (vėlesniąja Venckūniene). Patyrę juos turint iš Petrapilio parvežusius nemažai brangenybių, juos pamėgo naktimis kratyti žandarai, kurie net buvo įdėję juos (drauge su vaiku) kalėjimui, ir tik didelėmis Laikinojo lietuvių komi-

---

40) B. Šemio (M. Biržiškos) Vilniaus Golgota (okupuotosios Lietuvos lietuvių darbo ir kančių 1919-1928 metų dienoraštis). Kaunas, 1930 m., per 650 psl.

teto, ypačiai kun. Tumo, pastangomis tepavyko juos iš ten išgauti. Tačiau beveik visas jų turtas atsidūrė ir liko žandarų rankose.

Iš viso pirmomis balandžio dienomis buvo iškratyti Ant. Rucevičius, K. Glinskis, St. Lozoraičiai, Liūdienė Noreikienė, Stasienė Šilینگienė, M. Kuraitytė (dabartinė Varnienė), J. Žiugžda, Ant. Žmuidzinavičius (jam iškratė visus sidabrinčius pinigus), Emilija ir Ona Vileišienės (nevieną kartą), J. Mašiotas (iš jo atimta moterų gimnazijos pinigai) ir kiti, gegužės mėn. (V.2) lietuvių gimnazijos direktorius M. Biržiška ir pati gimnazija, o kitą dieną (V.3) tame pat bute „Žiburėlio“ draugijos pirmininkė Br. Biržiškienė, iš kurios lenkų kariuomenės žandarai (kauniškis šiukšta) atėmė rūbus, skiriamus vaikų prieglaudai ir be-turčiams gimnazijos mokiniams, po to (V.4) Laikinasis komitetas, V.6 komitetan susirinkę nariai ir V.16 dar kartą tie patys, Lietuvių taupomasis skolinamasis bankas (bekrečiant pavogta tarnų daiktai), Viktorija Landsbergienė, p. Estkienė (atimta pinigai), J. Grigaičio butas (paimta daug daiktų), Adomas Varnas, Petras Rimša, Agronomijos ir teisių pagalbos draugija, Didžioji lietuvių prieglauda, viešbučio savininkas Lukšas (karininkas uždraudė jam kalbėti lietuviškai) ir t.t. Daugelis jų buvo suimti (Varnas, Vabalas, Rimša, Mašiotas, kurį suėmė ir vedė jo mokinytis, ir kiti).

Ypatingos „laimės“ būti suimamas turėjo

mokytojas Aug. Jakučionis, vėliau pagarsėjęs savo pradžiamoksliu. Dar balandžio 22 d. 10 val. ryto kareivių apiplėštas gatvėje (atėmė apie 2.000 rublių), tuojau nubėgo pasiskųsti karo komendantūron, bet, patyrus ko ateina, nebuvo įleistas. Naktį iš gegužės 7 į 8 d. žandarų suimtas ir apiplėštas namie, V.9 paleistas, tą pat dieną gatvėje vėl suimtas, buvo varinėjamas po kalėjimus, per veidą mušamas, kurį laiką gavo sėdėti vienoje kameroje su bepročiu. Žinomas lietuvių patriotas, buvęs „Lietuvos“ ir „Ludo“ leidėjas ir redaktorius, 70 metų senelis Mečislovas Davainis - Silvestraitis kelis kartus gatvėse buvo kratytas kareivių ir milicijantų; gegužės 31 d. jis mirė. Balandžio 24 d. Lietuvių poliklinikon automobiliu atvykęs kariuomenės štabo gydytojas atėmė pinigų, pasirinkęs šimtarubles ir paniekinęs kepenkas.

Nestebėtina, jog jau gegužės 12 d. Laikinojo komiteto sekretorius Ig. Jonynas gavo įteikti Generalinio Rytų Žemių Komisarą (J. Osmolovskio) pavaduotojui M. Jomantui mano parašytą ir drauge su Jonynu pasirašytą to komiteto protestą dėl nesiliaujančių lietuviams kratų ir suėmimų. Įvardžius kai kuriuos nukentėjusius ir pabrėžus, jog „nei vienas mirtųjų piliečių nėra komunistas“, suėmimai taip čia buvo apibūdinti):

---

x) 1919 m. „Nepriklausomoje Lietuvoje“ Nr. 17.

„Gana kvailiausio savanorių-šnipų pranešimo, gana kieno - nors nurodymo gatvėje, jog šis ar kitas inteligentas esąs „lietuvis - šovnistas“ ar „lietuvis - litvomanas“, ir jis tuojau yra suimamas. Bekratant ar besuimant, prapuola pinigų, laikrodžių, šaukštelių, medžiagos, net pieštukų, kotelių, šepečių batams ir t.t. Besuimant ir betyrinėjant, nekartą pasityčiojama iš lietuvių politinių pažiūrų ir tautinio įsitikinimo. Buvo atstikimų, jog suimtuosius žilus mokytojus vedė kalėjiman lenkų mokyklų mokiniai, durtuvus atkišę. Kai kurie inteligentai yra iškrėsti jau po kelis kartus... Be slapto krėtikų savinimos krečiamųjų lietuvių daiktų, atimama iš lietuvių ir atvirai, kas, girdi, esą „iš rusų ar vokiečių medžiagos“. Visa tai daro aiškaus įspūdžio sisteminės kovos prieš lietuvius, kuri, įkaitinusi miesto atmosferą, privertė didžiumą Vilniaus inteligentų-lietuvių apleisti Vilnių, o paskui juos seka jau ir lietuvių liaudis. Visa tai netik stabdo visuomeninę ir kultūrinę Vilniaus lietuvių darbą, bet ir daro nepakenčiamą jų gyvenimą“.

O čia dar nebuvo įvardinta jau patirtų lietuvių kaimiečių persekiojimų (pavyzd. lenkų plakimas marcinkoniečių Zigmo Tamulevičiaus, Jono Česnulevičiaus, Jono Tugačausko ir kitų už atsiliepimą lietuviškai, Paupio bažn. sulenkėjusio kun. Šimeliūno vertimas žmonių klauptis prieš lenkų erelį, kuris, girdi, išvadavęs iš lietuvių jungo, ir policijos plakimas rimbais bei nubaudimas po 50 vok. auksinų tų,

kurie nesutiko atsiklaupiti, ir t.t.), pačiame Vilniuje jau prasidedančių civilių ir kareivių, net karininkų užpuolimų gatvėse tų, kurie turėjo prisisegti Vyties ženklelį, kalbėjo tarp savęs lietuviškai ir panašiai.

Ne tik protestuodamas „prieš elgesį su lietuviais, lyg su priešų šalies valdiniais“, bet ir eidamas per įstaigas atskirų suimtųjų ar šiaip nukentėjusių reikalais, Laikinasis komitetas tuojuo gavo įsitikinti, jog karinė lenkų vadovybė ir į ją žiūri lyg į priešų atstovą bei užtarytoją.

(1937 m. rugsėjo 30 d. „Trimitas“ nr. 39/876)

Dar balandžio 23 d. kalbėdamas su generaliniu komisaru Osmolovskiu, pranešiau jam apie tik įsisteigusį (balandžio 22d.) laikinąjį Vilniaus lietuvių komitetą, kuris, be kita ko, pasiėmė globoti Vilniaus lietuvių kultūros ir labdaros įstaigas, ir nurodžiau, jog toms įstaigoms lėšų jam pradeda stigti, tad yra būtinas reikalas gauti joms materialinės paramos Kaune, o tam laikinojo komiteto atstovai turi gauti okupacinės Lietuvos valdžios leidimą vykti Kaunan. Osmolovskis pareiškė gerai tai suprantąs ir pats esąs tuo suinteresuotas, nes kitaip okupacinei valdžiai teksią pačiai tas įstaigas remti, gal ir išlaikyti (?!), tad ne tik sutinkąs. bet ir pažadą mums palengvinti gauti tam leidimą. Tą patį jis patvirtino, kai

po kelių dienų su kitais komiteto atstovais įteikiau jam politinę komiteto promemorią.

Taigi šis dalykas iš pradžių praskambėjo mums visiška sutartine su Varšuvos ponais. Juokinga dabar tai ir atsiminti žinant, kaip paskui mes, Vilniaus lietuviai, lenkų spaudoje ir pačios okupacinės valdžios buvome puolami, kam mūsų įstaigos „Kauno“ esančios remiamos, taip jog ilgainiui buvome priversti materialinio šelpimo darbą perorientuoti, atsiskaidydami Lietuvos vyriausybės paramos ir susirišdami su Nepriklausomosios Lietuvos ir ypačiai Amerikos lietuvių visuomene, stengdamiesi kiek galima daugiau remtis patriotiniu josios dosnumu, be to, versdamiesi savo jėgomis ir sumanumu⁴¹). Tačiau jau ir pat pradžioje, tik pamėginus pasinaudoti pareikštu mums Osmolovskio pritarimu ir pažadėtu mūsų žygių vykdymo lengvinimu, teko įsitikinti, jog tai netaip jau paprastas dalykas, kaip mudviem kad atrodė. Dar patys pirmieji žygiai gan laimingai buvo atlikti. Komiteto sekretorius Ig. Jonynas išsirūpino man ir sau, kaip komiteto atstovam, leidimą važiuoti taip iš Vilniaus miesto komisaro Jono Pilsudskio (Juozo Pilsudskio brolio, Vilniaus advokato), taip ir iš karo lauko žandarmerijos, kurios vachmistras Vagneris, kad ir, per didelės savo valdžios

---

41) Taip mūsų formaliai buvo susitvarkyta ir laikytasi ligi pat „autonominio“ Vilniaus veikimo pabaigos.

apsvaigintas, neparodė noro mums čia padėti, bet minėtojo komisaro paveiktas vis dėlto davė reikalaunamą leidimą. Tačiau komendantūra tik nelikvidavo mums viso dalyko.

Gavęs iš Jonyno žinią, jog su karo komendantu pats turėsiu kalbėtis, balandžio 30 d. nuėjau komendantūron, kuri tuomet buvo buv. švietimo komisariato patalpoje prie Didžiosios gatvės Nr. 54. Gavau įeiti į gan didelę salę, lengvai įsileistas pastatytų prie jos durų sargybinių. Salėje daug buvo žmonių, atėjusių su visokiais reikalais. Viename salės gale stovėjo dar jaunas karininkas, prisėdęs ant didelio stalo, prie kurio be kokios nustatytos tvarkosėjo interesantai, kurių prašymus jis šiaip ar taip tuojau čia pat sprendė, dažniausiai neigiamai. Daugiausia buvo žydų, kurie vos drįso prie jo prieti, juo labiau, jog jis kalbėjo su jais labai griežtai ir išdidžiai.

Priėjo prie jo koks senas rusų generolas, kuris labai mandagiai ir net nužemintai jo kažko prašė. Tik šis kai sušuks, kam jis kalbąs rusiškai! Tas ėmė teisintis iš Rusijos neseniai tesąs atvykęs, lenkiškai dar nepramokęs, tad prašąs leisti jam rusiškai kalbėti. Lenkas — jokių būdu!

— Kaip?! — šaukė: — praėjo tie laikai, kai mes, lenkai, turėjome jūsų įstaigose kalbėti rusiškai! Dabar jūs išmoksite lenkiškai!

Generolas mėgino dar aiškintis, bet matydamas lenką vis labiau įsiuntant, išsitiesė ir,

griežtai nuo jo atsisukęs, išėjo tvirtu žingsniu, tik prieš tai aiškiai dar taręs:

— Nu, i svoloč (Na, ir niekšas)!

Tuoju po to ir aš priėjau prie to pat karininko. Tik spėjau pasakyti, jog lietuvių komiteto įstaigų reikalais turįs su komiteto sekretorium važiuoti Kaunan, tam esąs gavęs generalinio komisaro, miesto komisaro ir karo lauko žandarmerijos sutikimą ir prašęs komendantūrą duoti man reikalingą leidimą, jis pertraukė mano kalbą ir pakeltu balsu ėmė tyčiotis, kaip aš esąs toks naivus, jog po penkerių metų karo tebemanąs, kad lenkų kariuomenės vyresnybė leisianti man vykti į priešų šalį (do kraju nieprzyjacielskiego): kiekvienas lenkų kapralas pakeliui mane nušausiąs kaip šnipą.

Čia vėl priminiau esąs lietuvių komiteto pirmininkas, pirmą kartą girdįs, jog Nepriklausomoji Lietuva Lenkijos akyse esanti „priešų šalis“, ir paprašiau manęs neįtarinėti šnipinėjimu ar kuo panašiu. Kalbėjau valdydamasis, nenorėdamas duoti kvailam karininkui preteksto baigtinai man atsakyti. Tačiau jis mano ramiai, kad ir tvirtai tartus žodžius vis dėlto palaikė jo karininkiškos didybės įžaidimu ir pasišaukęs nuo durų sargybinių įsakė:

— Wyprowadzić tego pana z sali. (Išvesti tą poną iš salės).

Žiūrėjau į jį, nė žodžio nesakydamas ir nejudėdamas iš vietos. Kareiviai taip pat sto-

vėjo, nerodydami noro imtis prievartos. Tad jis jiems papildomai dar paaiškino:

— No, nie robič tam z nim ceremonji (Na, nedaryti su juo ceremonijų).

Kareiviai nulenkė į mane durtuvus, ir aš buvau priverstas, jų lydimas vis atkištais durtuvais, išeiti iš salės. Karininkas žiūrėjo ir ironiškai šypsojosi, bet kareiviai vis dėlto uolumo nerodė.

Toks buvo mano pirmas susitikimas su lenkų karininku. Pasipiktinęs jo brutalumu, kad ir apie panašius išsišokimus prieš lietuvius daugiau buvau girdėjęs, maniau čia susidūręs su atsitiktiniu neatsakingu kvailiu, bet vėliau kiti lenkų karininkai man paaiškino, jog čia buvęs „pats“ Vilniaus miesto komendantas (dowódzca) papulkininkas (mūsiškai dabar pulkininkas leitenantas) Mykolas Karasevičius Tokaževskis, kuris norėjęs taip pamokyti lietuvį, „žeby dūgo pamięta!“ (kad ilgai atsimintų); tikrai, atmenu ir smulkmenas. Jie, žinoma, stebėjosi ir piktinosi savo draugo pasielgimu, tik kai kurie mėgino aiškinti jį pakrikusiais dirgsniais, karo laiku sužiaurėjimu, o vienas teisingiausiai apie jį pasakė: — Jis yra drąsus karys, bet kultūringumu nepasižymi ir civilių atžvilgiu yra per daug brutalus.

Laikinasis komitetas netylėjo, gegužės 2 d. (tą pat dieną vakare lenkų kariuomenės atstovai padarė mano bute pirmą kratą) surašė (bene Ig. Jonynas) protestą prieš komendantūros išsišokimą, „kuris taip ryškiai priešta-

rauža paskelbtam nusistatymui link Lietuvos visuomenės“, ir gegužės 7 d. Jonynas, jį pasirašęs drauge su vicepirmininku kun. Tumu, įteikė Varšuvon išvažiavusiojo Osmolovskio pavaduotojui M. Jomantui. Tai buvo mūsų pirmas, okupacinei lenkų valdžiai įteiktas, protestas raštu, po kurio geg. 12 d. buvo įteiktas antras, čia jau minėtas, protestas dėl suėmimų ir t.t. Aš, žinoma, atsisakiau važiavimo leidimo reikalu eiti per lenkų įstaigas, bet Jonynas nenustojė tuo rūpintis ir po kelių savaičių leidimą išgavo. Neatsimenu, ar miesto komendantu buvo tuomet Tokaževskį trumpam laikui pakeitęs papulk. Pelčinskis ar jau šį dar gegužės mėn. pakeitęs dimisijuotas rusų kariuomenės pulk. Tupalskis, kvailas riestanosis, kuris vienoje prieškarinių mūsų parodų priėjęs Čiurlionį, rodydamas į jo paveikslus, išdidžiai paklausė, kas per beprotis — varjat visa tai nutapęs; Č. ramiai jam atsakė: — To ja (tai aš)! Žiūrint į dumiantį iš parodos Tupalskį nė galvon man neparėjo, jog po kelerių metų toks „mandruolis“ bus pastatytas jo niekinamiems lietuviams tvarkyti!

Šiaip važiavimų leidimo dalykas buvo viena karinės lenkų vyriausybės, tikriausiai tik vyresnybės, didžiausiųjų prieš mus erzinimosi priežasčių. Nuo pat balandžio 22 d. lietuviai, iš dalies žydai ir net patys „ramesnieji“ lenkai bėgo iš Vilniaus Nepriklausomojoje Lietuvoje. Kas bėgo nebepakeldamas kratų, suėmimų ir kitokių persekiojimų, kas biauriai jausdamasis

lenkų sukurstytos minios išsišokinėjimų atmosferoje ar pritrūkęs lėšų ir nesitikėdamas gauti darbo lenkų užvaldytose įstaigose, įmonėse, kas iš Kauno raginamas ir t.t. Bėgo šimtai grįžusiųjų iš Rusijos inteligentų, dar daugiau bėgo Vilniaus prasčiokėlių, kuriems okupacijos smūgiai ypač buvo skaudūs, nes jiems sunkiau buvo apsiginti kurstytojų kvailinamai miestiečių miniai ir skurdas greičiau jiems į akis pažiūrėdavo. Laikinasis komitetas, „Nepriklausomoji Lietuva“ ir šiaip griežtesnieji Vilniaus lietuvių veikėjai stengėsi kiek galėdami žmones sulaikyti, suprasdami, jog toks bėgimas tik lenkų politikai tėra naudingas, bet nestengdami nei darbu aprūpinti, nei apdrausti nuo nemalonumų, ne ką čia benuveikė. Kitų palikdavo šeimynos, o paskiau ir jos pasakui vyrus ištraukdavo. Taip ėjo tūkstančiai, kurių žymi dalis per Laikinąjį komitetą.

Išvažiuoti iš Vilniaus reikėjo lenkų komendantūros leidimo, kurių ji lietuviams, suprantama, perdaug nesigailėjo, tik mane temėgino pabaidyti kapralų šaudymu. Važiuojant be leidimo ir užšokus ant lenkų sargybos paprastai teko būti sugrąžintam Vilniun, kaip tai atsitiko Kaz. Ambrozaičiui ir kitiems. Vieni ir kitu atveju buvo pavojaus būti lenkų kariuomenės apiplėštam, apkultam ar iškoliotam, kas ne kartą atsitikdavo. Vis dėlto daugelis prasiverždavo pro lenkų kariuomenės liniją be

jokių leidimų, net pakliuvę kareiviams į rankas paprastai išsipirkdavo.

(1937 m. spalio 7 d. „Trimitas“ nr. 40/877).

Daug sunkiau buvo praeiti pro lietuvių liniją, kuriai lenkų kariuomenės leidimai jokios galios, žinoma, neturėjo. Ir čia, be abejo, pasitaikydavo karių išsišokimų, bet kur kas rečiau negu lenkų linijoje, taip jog vos apie vieną, kitą tegavome patirti ir net iš lenkų negirdėjome nusiskundimų, tuo tarpu kai apie nešvarų lenkų kareivių elgesį ne tik nuolatos girdėjome iš savųjų, bet ir patirdavome iš pačių lenkų. Mūsų kariuomenė šiaip jau gan lengvai praleisdavo pabėgėlius, kiek jie neatrodė jai komunistų ar lenkų agentai. Nesusipratimų išvengti daugelis apsirūpindavo labiau žinomų Vilniaus lietuvių veikėjų rašteliais, o dar dažniau laikinojo komiteto asmenybės liudijimais, kurie padėdavo mūsų kariams nusistatyti atvykstančiųjų vilniečių atžvilgiu. Komitei tatai sudarė ne tik daug darbo, bet ir nemalonumų.

Nuo pat pradžios jo vykdomoji komisija ir raštinė, o nuo gegužės 5 d. ir pats komitetas įsitaisė buvusiam Lietuvos Valstybės Tarybos pirmininko Ant. Smetonos bute — Jurgio (vėliau Ad. Mickevičiaus) g. 19 Nr. 11. Kaip tik tuose pat namuose įsitaisė karo lauko žandarmerija. Nors komitetas buvo įsiregistravęs okupacinei administracijai ir neturėdamas ko

slėpti, jo raštinė veikė atvirai, jo populiarumas plačioje visuomenėje nuo pat pirmosios jo veikimo dienos atkreipė į jį lenkų žandarų neramų dėmesį. Jų žmonės ėmė sukinėtis po komiteto raštinę, o ir atviri žandarai „pasklysdami“ vis įsisprausdavo, bet nesuprasdami lietuvių kalbos ne ką begalėjo susivokti, tik savo išūlumu provokuodavo susirėmimus, kurių betgi komiteto ir raštinės žmonės savo taktu laimingai išvengdavo. Geg. 4 d. žandarai padarė komitetui kratą, kuri nieko jiems nedavė. Geg. 6 d. jie vėl atėjo komitetan, tikrino komiteto narių ir interesantų asmens dokumentus, o taip pat reikalavo parodyti okupacinės administracijos leidimą komitetui veikti. Atsikirsta, jog komitetas yra jau pranešęs Vilniaus miesto komisarui apie savo veikimo tikslus, bet paaiškėjo, jog paskutinėmis balandžio mėn. dienomis raudonajai rusų armijai Vilnių puolus ir lenkų įstaigoms paniškai ėmus likvidotis, buvo sunaikintas ir anas pareiškimas, tad reikia iš naujo rašydintis.

Tuodu oficialiuoju žandarų apsilankymu pasibaigė niekais. Tik čia pribrendo kur kas opesnis klausimas, kuris žandarus ir kitus Varšuvos agentus dar labiau sukėlė prieš komitetą. Žmonių bėgimas į Nepriklausomąją Lietuvą ne tik nesiliovė, bet gegužės mėn. dar padidėjo, taip pat ir komiteto rašomųjų asmenybės paliudijimų reikšmė ne tik lietuvių karluomenei, bet ir pačiai lenkų administracijai, kuri kreipė komitetan jų gauti pačius

Kauno pusėn važiuojančius lenkus. Reikalas skaitytis su komitetu ir jo raštais erzino tokias, rodos, visagalinčias lenkų karo vadovybės įstaigas, ypač žandarus. Tad geg. 16 d. laikinojo komiteto raštinės žmonės vėl pamatė žandarus įeinant, kurie juos drauge su atvykusiais pašaliečiais nugabeno žandarmerijos butan ir pareiškė, jog komitetas duodas leidimus (przepustki) keliauti Nepriklausomon Lietuvon ir už tai būsiąs suimtas. Komiteto nariams paaiškinus, jog komitetas teduodas asmens liudijimus, žandarai dar apie 2 val. laikė juos suimtus (jų žodžiais tariant — tik prilaikytus, przytrzymani), tikrino jų asmens dokumentus, rėkė ant jų, grasė ir liepė rodyti savo veidus, kad kiekvieną jų galėtų pažinti. Ypačiai brutalus buvo vyriausias žandarų, net ne lenkas, tik maskolius, lenkiškai nekaip tekalbąs. Visą tą žandariško tardymo procedūrą gavo pakelti mano žmona ir kitos komiteto raštinės bendradarbės, nekalbant jau apie vyrus.

Po to komitetui teko dar tartis su okupacinės administracijos žmonėmis ir susitarus paskelbti pranešimą (komiteto patalpoje ir „Nepriklausomoje Lietuvoje“), kad komitetas esanti tautinė, ne politinė įstaiga ir nelietuviams jokių liudijimų nedavinėsianti, tad nelietuviai tesikreipią „į lenkų okupacinės valdžios įstaigas arba į savo tautines organizacijas“. Kadangi nei Lietuvos kariuomenė nei Lietuvos civilinės administracijos įstaigos ne-

siskaitė su okupacinės administracijos ar tautinių lenkų įstaigų leidimais, o kad ir tik su asmenybės liudijimais, tai vis dėlto negavome nusikratyti lenkais prašytojais, kuriuos į mus kreipė civilinė ir net karinė tų pat lenkų vyriausybė. Taigi noromis nenoromis buvome jos kenčiami, bet lenkų spaudoje dažnai puolami, kai kada ir dabar gaudavom išgirsti priekaištų ir grasymų iš tos pat lenkų valdžios, ypačiai iš poručniko Marijono Koscialkovskio vadovaujamos kontržvalgybos (oddział II), kai mes atsisakydavome duoti paliudijimus jos siunčiamiesiems Kaunan agentams ir peoviams. Taip, liepos 20 d. kontržvalgybos organas „Nasz Kraj“ ištisu straipsniu puolė mūsų komitetą, kaltindamas jį prisisavinus sau leidimų davimo valdžią, kuri priklausanti tik Vilniaus miesto komisarui Jonui Pilsudskiui, beto, jų duodant tik lietuviams. Atsakydamas į tai mūsų organe „Głos Litwy“ (liepos 22 d. str. Odsłonięcie strasznej „tajemnicy“ — Atidengimas baisios „paslapties“), tik pasijuokiau, siūlydamas vietoj komiteto liudijimų rodyti lietuvių kareiviams kad ir vyriausiojo lenkų kariuomenės vado Pilsudskio leidimus (gal su jais praleistų?!), o geriausiai pasiklausti tų lenkų, kurie rūpinasi demarkacijos linijos pervažiavimu: ar leisti komitetui davinėti liudijimus ar neleisti. Atsakymo nesulaukėm, tad po senovei davinėjom liudijimus, daugiausia lietuviams, kai kada ir nelietuviams.

Aprūpindamas važiuojančiųjų reikalus,

komitetas dar daugiau laiko ir darbo turėjo skirti pasiliekančiųjų Vilniuje lietuvių reikams. Ig. Jonynas, kuris buvo visos mūsų liudijimų „politikos“ priekyje, drauge su kitais komiteto nariais ir bendradarbiais nuolatos gaudavo suimtųjų ar šiaip nuskriaustųjų reikalais eiti per okupacinės valdžios įstaigas, prašyti, derėtis, įrodinėti, laiduoti ligi pagaliau išimdavo iš kalėjimo ar išgaudavo nors dalinį skriaudos atitaisymą. Buvome išsiderėję teisę net pereiti per kalėjimą ir patikrinti, kurie lietuviai ir už ką yra jame uždaryti. Antra vertus, stengėmės ir tos pat okupacinės lenkų valdžios atžvilgiu būti tvarkingi. Taip, išleistiems iš kalėjimo, komitetui už juos laiduojant, Kristučiams pabėgus Kaunan ir lenkų žandarams bei kontržvalgybai mums pareiškus nuo šiol mūsų laidą kitiems lietuviams išvaduoti nebeturint galios, ne tik pykome ant kun. Tumo, kad prikalbino mus už Kristučius laiduoti, bet ir buvome rengęsi prievarta juos lenkams grąžinti, jei lenkai tikrai vykdys savo grasymus. Kristučių laimė, Vilniaus vadovų jie labai greit buvo pamiršti, mums vėl pavykdamo čia vieną, čia kitą lietuvių iš bėdos išvaduoti, tad ir Kristučių atžvilgiu „atsileidom“. Klausimas net, kaip būtume įvykdę savo nusistatymą Kristučiams „neatleidę“, nes tam vykdymui Nepriklausomosios Lietuvos valdžios pagalbos, žinoma, nebūtume gavę.

Neminėdamas šimtų vadavimo, gynimo ir panašių faktų, su kuriais daug mažiau už ki-

tus komiteto narius ir ypačiai už Jonyną turėjau bendro (tik jis⁴²⁾ tegalėtų ką tiksliau apie tai pasakyti), trumpai tepriminsiu dar tik komiteto rūpinimąsi apginti lietuvių teisę į lenkų vyriausybės užgrobtą bolševikiškuose komisariatuose kultūrinį lietuvių turtą. Tuo reikalu geg. 12 d. M. Jomantui įteikėme reikalavimą^{x)} „tuoju pavesti komiteto žiniai visa, kas komisariatų buvo skiriama lietuvių reikams, tiek leidinius, tiek jiems medžiagą, tiek knygas ir kitoki turtą“, ypačiai liaudies švietimo komisariato rekvizuotus iš Lietuvių mokslo draugijos vadovėlius, to pat komisariato paruoštus ir teberuošiamus, iš dalies perimtus iš Lietuvių mokslo draugijos lietuviškus spaudinius, rankraščius, klišes, liaudies ūkio komisariato lietuviškus leidinius ir rankraščius, iš Maskvos pargabentą lietuvių komisariato surinktą lietuvių literatūros, visuomenės ir pedagogijos knygyną ir t.t. Viso to išgavimu labiausiai rūpinosi, kiek atsimenu, kun. Tumas, kuriam pavyko bent dalį tų raštų atgauti, kad ir ne tuoju, nes toks Vaclovas Studnickis, kurio žinioje buvo lenkų užgrobtieji spaudos leidiniai ir rankraščiai, ne tik neturėjo noro juos mums atiduoti, bet ir buvo linkęs „komu-

---

42) Prof. Ignas Jonynas, deja, 1954 m. jau yra miręs.

x) Išspausdinome savo laikraščiuose „Nepriklausomoje Lietuvoje“ ir „Głos Litwy“.

nistinius“ leidinius tiesiog sunaikinti. Nei jam nei jo bendradarbiams nemokant lietuviškai ir iš viso nebranginant lietuviškųjų raštų, buvo kilęs pavojus net ir vadovėliams. Tik pasipiktinus mūsų spaudai ir mūsų žmonėms paspaudus lenkų valdžios įstaigas, bent vadovėliai atgauta. Nieko nepavyko padaryti, nieko atgauti iš lenkų užgrobtųjų J. Basanavičiaus ir kitų „Vilijos“ dirbtuvės mašinų ir žaliosios medžiagos.

Nieko taip pat negalėjome padėti saviešiams okupacinės administracijos tarnybų gavimo atžvilgiu. Tiesą sakant, net vengėme čia aiškesnių žygių, nesulaukę iš Varšuvos atsakymo į savo promemorią, tad ir nenustatę su ja jokių politinių santykių. Todėl tenkinomės tik pažymėdami savo spaudoje ką patyrę apie lietuvių nepriiminėjimą į okupacinės valdžios ar savivaldybės įstaigas, jų pavertimą vien lenkiškomis įstaigomis (vis priešingai Osmolovskio pažadams), lietuviškųjų antrašų šalinimą iš gatvių pavadinimų, okupacinės valdžios įsakymų vertimą lietuvių kalbon kažkokiu kalbos jovalu ir nesutikimą jo taisyti (pasiūlytų vertėjų E. Rucevičienės ir Aug. Jakučionio lenkai nepriėmė), paskiau ir visišką lietuvių kalbos neigimą ir t.t.

Tiems faktams viešumon iškelti, padėti mums ginti Vilniaus lietuvių ir pačios Nepriklausomos Lietuvos reikalus, o taip pat organizuoti ir sąmoninti savo visuomenę, ypa-

tingai svarbūs ir reikšmingi buvo komiteto leidžiami laikraščiai: „Nepriklausomoji Lietuva“ ir „Głos Litwy“.

(1937 m. spalio 14 d. „Trimitas“ nr. 41/878).

XII. „NEPRIKLAUSOMOJI LIETUVA“

Pirmame Laikinojo lietuvių komiteto posėdyje nutarėme leisti laikraštį, kuriame aiškintumės susidariusią naują politinę būklę, lenkų okupaciją, gintume Vilniaus lietuvių reikalus ir veiktume savo visuomenę, nustatydami jos politinę kryptį ir tautinį veikimą. Išskyrėme iš savo tarpo pakomitetį (komisiją, redakcinį komitetą): M. Biržišką, S. Čiurlionienę, I. Jonyną, kun. Šepetį ir kun. J. Tumą. Bene čia pat pasitaręs savo tarpe, šis komitetas nusprendė leisti „kiek tik galima, dažniau“, laikraštį „Nepriklausomąją Lietuvą“, spausdinti 1918 m. rudenį įsisteigusio „Švyturio“ (buvusioje Mart. Kuktos) spaustuvėje (Totorių g. Nr. 20), redakciją laikinai įsikurti drauge su Laikinojo komiteto butu, kuris tuo met dar tebebuvo Benediktinų g. 8-15. Ten gyveno 1918 m. rudenį buvęs (po Petro Klimo) „Lietuvos Aido“ redaktorius kun. Tumas, kuriam (tikram leidimo siūlytoju) pavedėme faktinį laikraščio redagavimą.

„Nepriklausomoji Lietuva“ pasirodė 1919 m. balandžio 25 d., tuojau virsdama dienraš-

čiu. Jos leidėju buvo rašomas Laikinasis Vilniaus Lietuvių Komitetas, redaktorium —kun. Tumo savotiškai pažymėtas „Redakcinis jo Komitetas“. Dienraštį parėmė visuomenė savo prenumerata, kurią davė daugiausia miesto gyventojai, mums, vilniečiams, radusis atskirtiems ir nuo nepriklausomosios Lietuvos ir nuo lenkų okupuotųjų Lietuvos kraštų, kurie, kad ir vis didėjo, lenkams stengiantis kuo daugiau užgrobti, bet tik labai pamažėl taisyti tvarkę, lenkams tvarkyti dar nepratus, o lietuvių gyvenamuose valsčiuose perdaug nė nesukubant tvarkytis. Tad teko laikraščio administracijai verstis savu, žinoma, nereguliariai veikusiu (ne kas numerį, tik kas kelis numerius atsiimančiu) „paštu“ — pažįstamų, tam tikrų pasiuntinių, klebonų, vėliau dar mokytojų ir kitų siunčiamų laikraščio iš Vilniaus pristatyti ir šiaip gerų, susipratusių žmonių talka. Tas „paštas“ ir vėliau nenustojo savo reikšmės, veikė dar plačiau ir gana reguliariai, kai lenkų paštas, nešvariai veikdamas prieš lietuvius, stengėsi neprileisti lietuviškųjų laikraščių prie sodiečių; ypačiai 1921-1922 m. tuo yra pasižymėję.

Tačiau pačiame Vilniuje pirmaisiais „Nepriklausomosios Lietuvos“ ėjimo mėnesiais tebeturėjome dar gerokai mūsų dienraščio ėmėjų, kolei daugumas Vilniaus lietuvių dar nebuvo lenkų okupacijos išspausti kitapus demarkacijos linijos. Tik jau ir tada, nuo pat pirmojo numerio, dienraštis gavo gražios paspirties

iš tos pat Vilniaus visuomenės aukomis, kurios, kaip ir „paštas“, vilnietiskai mūsų spaudai ligi šiolei tebeturi savo reikšmės. Pradedant Antanu Rucevičium, savo 100 carinių rublių aukotojų daugumui nustačiusiu aukos dydį, kuone kiekviename „Nepriklausomosios Lietuvos“ numeryje skaitome tuometinių vilniečių - aukotojų pavardes (o kiek jų liko nepaskelbtų!): Petras Janulaitis, Jurgis Linartas, Jonas Siemaška, Povilas Žadeikis, Stefaniša ir Aleksandras Paulavičiai, Jonas Jablonskis, Stepas Nasvytis, Jonas Kymantas, Antanas ir Marija Žmuidzinavičiai, M. B(iržiš)ka, Adelė ir Povilas Galauniai, Petras Rimša, Tadas Ivanauskas, Aug. Jakučionis ir daugelis kitų, pravažiuoją pro Vilnių dr. Jurgis Šaulys ir dr. Vl. Daumantas, taip pat semeliškėnai, trakėnai, giedraitiškiei, širvintiškiai, net ukmergiškiai, daugiečiai, kaštoniečiai, merkiniečiai ir kiti, dar varšuviečiai, galicijietis inž. Petras Zubrickis (Lietuvos valstybės kontrolieriaus brolis), Vilniaus lietuvių įmonės — „Vilijos“ bendrovė, Prekybos ir pramonės bankas ir t.t.

Žinoma, gausios aukos laikraščiui leisti ir iš viso aiškus visuomenės parėmimas labai padėjo Laikinajam komitetui atlikti leidėjo pareigas. Dar geriau už laikraščio aprūpinimą lėšom nusisekė sutvarkyti redakc. darbą. Tiesa, redakcinis komitetas kaip kolektyvas tik pat pradžioje teveikė, ir čia tik vieną (vienintelį?) tebeatsimenu drauge atliktą posėdį — dar tik

būsimajam laikraščiui aptarti ir nustatyti. Be Tumo, kiti to komiteto nariai gavo pasitenkinti tik dažnesniu (S. Čiurlionienė ir kun. Šepety) ar retesniu (M. Biržiška) bendradarbiavimu; Jonynas, kaip rodos, teikė laikraščiui Laikinojo komiteto reiškiamus okupacinei vyriausybei protestus ir žinias iš to pat komiteto veikimo. Ypač mudu su juo per daug buvom užimtu Laikinojo komiteto reikalais, kad galėtų „Nepriklausomajai Lietuvai“ skirti daug laiko^x). Antra vertus, iš šiltinės tik pakilęs Tumas buvo toks judrus ir raštingas, toks prityręs („Tėvynės Sargo“, „Vilties“, „Rygos Garso“, „Lietuvių Balso“, „Lietuvos Aido“) laikraštininkas, jog komitetui nė galvon neparejo rodyti čia kokios valdžios ir kištis į redakcijos darbą. Tad ir visai natūralu, jog jau nuo gegužės 16 d. (Nr. 18) ne „Redakcinis Komitetas“, tik Tumas laikraštyje žymimas jo redaktorium. Vėliau, lenkams nesiliaujant komiteto pulti ir kilus pavojui, jog dėl komiteto parašo jie uždarys mūsų dienraštį, nuo liepos 17 d. jo leidėja ėmė rašyti Viktorija Liandsbergienė, Žemkalnio pusbrolio Česlovo Liandsbergio žmona, o dar anksčiau (liepos 15 d.), nutraukti pavojui nuo Tumo kaip faktinojo

---

x) Po trijų savaičių pasirodžius kitam mūsų dienraščiui „Głos Litwy“, vis viena turėjau iš visuomeninio darbo iškirsti sau laiko ir spaudos darbui!

redakatoriaus, atsakomuoju redaktorium jau rašėsi Marcelė Kubiliūtė.

Šiaip ar taip, komitetui laikraštyje atstovavo Tumas. Kokių direktyvų iš komiteto jis negaudavo, tik, be abejo, dalyvaudamas komiteto pasitarimuose ir žygiuose ir iš viso bendraudamas su komiteto žmonėmis, reiškė laikraštyje vyraujančias komitete pažiūras ir nusistatymą, juo labiau, jog, be vieno kito klausimo (pavyzdžiui, rudenį kilusio dėl dalyvavimo ar nedalyvavimo lenkų rengiamose iškilmėse atidarant Vilniaus universitetą), komiteto ir pačios Vilniaus lietuvių visuomenės nusistatymas, taktikos klausimas okupacijos atžvilgiu buvo aiškiai vieningas, griežtas ir nuosakus.

Politinei Vilniaus lietuvių vadovybei ir mūsų visuomenei Tumas betgi kaip redaktorius ir žurnalistas buvo reikšmingas ne dėl savo „pilietinės drąsos“ ir straipsnių griežto tono, kuo taip gėrėsi jo panegiristas A. Merkelis savo knygoje Juozas Tumas Vaižgantas (I t. 1934 m.⁴³) p. 250-259). Pilietinės drąsos netrūko nė vienam Vilniaus lietuviui, o kiti bendradarbiai toje pat „Nepriklausomoje Lietuvoje“ dar griežčiau už jį išdroždavo, nė kiek nesivaržydami (iki karo cenzūrai ėmus veikti), nebent tik vengdami aiškaus karių („ginkluotų žmonių“) išsišokimų apibūdinimo ir smerkimo.

---

43) 2. 1958 m.

Juk ir Tumas gavo vėliau kai kuriuos savo straipsnius nei lenkams nei lietuviams nežinomu Aiškūnu⁴⁴⁾ pasirašyti! Antra vertus, ne tiek straipsniuose, kiek Vilniaus kronikoje ir korespondencijose reiškėsi labiausiai galįs laikraščiui pavojaus pritraukti griežtumas ir smarkumas.

Taip pat klaidinga būtų laikyti Tumą vilniečių politikos ar taktikos nustatytoju. Vilniečiams 1917-1918 m. pripratus prie gerai apgalvotų ir nuosakiai išreikštų Ant. Smetonos ir Petro Klimo straipsnių „Lietuvos Aids“, vedamieji Tumo straipsniai perdaug priminė feljetonus, buvo perdaug palaidi ir lyriniai, perdaug „vaižgantiški“, kad jie galėtų nustatyti vilniečių veikimą ir jo kryptį. Tuo atžvilgiu jo vedamieji, kad ir pirminiais spausdinamais, teturėjo mums antrinių reikšmę; kaip politinis publicistas, čia ir kitur jis greičiau buvo antrininkas.

Tačiau kas kita Tumas kaip feljetonininkas tautiniais klausimais, kur jis veikė mus savo nuoširdžiu, skaisčiu lyrizmu ir gyvu vaizdžiu žodžiu. Čia jis mums, vilniečiams, buvo tik vienas, vienintelis, išpūdingas ir brangus. Čia jis reiškė mūsų jausmus taip, kaip niekas kitas iš mūsų negalėjo išreikšti, o jei kuris iš didžiųjų mūsų literatų, kurių Vilniuje neturėjome, ir būtų galėjęs lygiai jautriai į mus pra-

---

44) „Trimite“ spaudos riktas: aiškinimu.

bilti, vis dėlto tatai nebūtų buvę vaižgantiška, ir su jais ne Tumo, tik Vaižganto būtų mums trūkę.

Ne mažiau, o gal net — tuometinėse Vilniaus lietuvių veikimo sąlygose — dar labiau jis buvo mums reikšmingas kaip prityręs, dar iš 1907-1910 m. „Vilties“ laikų, bažnytinių ir parapinių tautinių Vilniaus vyskupijos reikalų žinovas, gerai supratęs sutonuotųjų ir nesutonuotųjų endekų taktiką ir ne tik skyręs jų veikimo deklaracinę, parodinę („dlia prostoj narod“ ir „na zagranicę“) pusę nuo užkulisinės tikrovės, bet ir greitai, sumaniai ir tiksliai į tai reagavęs. Branginamas vysk. Matulevičiaus, palaikęs santykius, tur būt, su visais šioje vyskupijoje lietuviais kunigais, visų smulkmeniškai informuojamas, Tumas mums čia buvo neišsemiamas žinių aruodas, o jo „Nepriklausomoji Lietuva“, kad ir tų žinių tik dalį tegalėjusi paskelbti, gražiai informavo visuomenę, įspėdama kur reikiant dėl to ar kito pavojaus, rodydama lenkų „gražių“ žygių negražią tikrovę ir tuo padėdama prieš ją veikti. Suprantama, jog prieš „Nepriklausomąją Lietuvą“ ir jos pavojingąją redaktorių kilo didelė lenkų kunigų ir endekų neapykanta ir pasiryžimas juo nusikratyti. Jei vysk. Matulevičiaus vietoje būtų buvęs tas pats Michalkevičius, kuris 1911 m. išstūmė Tumą iš Vilniaus, o 1917-1918 m. tą pat padarė su kitais lietuvių kunigais, Tumas neilgai bebūtų mūsų dienraštį redagavęs. Tuo tarpu prie vysk. Matulevičiaus kad ir

savo priešininkų buvo suprovokuotas stoti bažnyčios teisman, bet nepralaimėjo. Tiesa, (1919 m.) gruodžio 21 d. išleido paskutinį „Nepriklausomosios Lietuvos“ numerį ir persikėlė Kaunan, bet tai padarė laisvai, šaukiamas kauniečių ir nebesitikėdamas Vilniuje, lenkų cenzūros spaudžiamas, svariau ką nuveikti.

Vaižgantiškai pagyvinamą ir pagrazinamą „Nepriklausomąją Lietuvą“ neteisinga būtų perdaug sieti su Tumo vardu, kaip kad, pavyzdžiui, tam aiškiai yra linkęs mano jau minėtasis A. Merkelis. Nors nemaža tiesos yra posakyje: „Tėvynės Sargas“ tai Tumas (iki jis buvo redaktorium), visiškai negalima būtų sakyti: „Nepriklausomoji Lietuva“ tai Tumas“. Čia jau reiktų nebent taip išsireikšti: „Nepriklausomoji Lietuva“ tai Tumas ir Matijošaitis“.

(1937 m. spalio 21 d. „Trimitas“ nr. 42/879).

Merkelio teisingai Tumo „artimuojų bendradarbiu“ pažymėtas Stasys Matijošaitis⁴⁵⁾ „Nepriklausomajai Lietuvai“ kur kas buvo reikšmingesnis negu tai rodo Vaižganto biografas, „Nepriklausomąją Lietuvą“ tik iš Vaižganto straipsnių, išspausdintų jo raštų rinkinyje, tepažinęs. Mokytojas Stasys Matijošaitis

---

45) 1855-1945 m.

vos prieš dešimtį metų Vilniuje tebuvęs, be to, labai neilgai, dabar po dešimt metų jis vėl atvykęs, Vilniaus sąlygų pažinimo atžvilgiu su Tumu, žinoma, negalėjo lygintis, kaip ir populiaraus atžvilgiu visuomenėje. Mūsų visuomenė nei anksčiau apie jį nežinojo kaip apie rašytoją, nei dabar, jam besispausdinant kiekvieno „Nepriklausomosios Lietuvos“ numeryje, neką apie jį nežinojo, nes savo vardo jis niekur nesirašė, tik vis slapyvardžiu Esmailčiu, Kraujučių Stasiu, Stasiu Sm-čiu ir dar kitais. Taip pat, žinoma, nei tuomet, nei vėliau lenkai nežinojo jo žurnalistinės veiklos, tad ir jai nekliudė, nors dėl kitų sumetimų ėmė jam daryti kliūčių mokytojo darbui ir tuo ilgainiui priverstė jį Vilnių apleisti.

O tuo tarpu Matijošaitis rašė už Tumą dažnai ne tik griežčiau ir smarkiau, bet ir nuosakiau. Jo straipsniai, Tumo kartais dedami tik antriniais, nekartą buvo tikri vedamieji ir bene labiau tiko pirmajai vietai gauti negu tuminiai. Paprastai sveiki Maijošaičio straipsniai nekreipė į save visuomenės dėmesio, bent tiek, kiek gyvi, vaizdingi Vaižganto straipsniai; nė kreipti negalėjo kad ir dėl to, jog kasdien bemaž tuos pat dalykus gavo kelti ir priminti, tik ir nejučiomis jie tiekė gausios medžiagos skaitytojams politinei savo pažiūrų kryptčiai nustatyti. Aukštaitis ir suvalkietis, feljetonistas ir šiaip žurnalistas, žinomas talentas ir nežinomas slapyvardis, gyvas smarkuolis ir šaltas griežtuolis, juodu kits kitą ati-

tiko ir tik drauge suteikė „Nepriklausomajai Lietuvai“ reikalingo jai svorio mūsų visuomenėje.

Sutartinis judviejų darbas reiškė tam tinkamus jų būdų ypatumus, o taip pat vaizdavo tą vienybę ir jos būtinumo privalomumą, kuri tuo metu taip buvo būdinga, tur būt, visai susipratusiai mūsų visuomenei Vilniaus krašte. Mūsų nusistatymą ir nuotaiką visai atitiko dar kaip tik susidaręs Kaune koalicinis M. Sleževičiaus kabinetas: mes taip pat buvome koalicininkai, įvairių krypčių vilniečiai stengėmės ne tik susigyventi su kits kitu, bet ir drauge dirbti, kas mums ilgai gana sekėsi. Tumo pasirinkimas sau Matijošaičio darbo talkininku rodo jį ne tik to mūsų nusistatymo buvus, bet ir sugebėjus žmones pažinti.

„Nepriklausomosios Lietuvos“ kronikos ir korespondencijų medžiaga mūsų naujosios gaidynės ir ypačiai kovų dėl Vilniaus istorikų seniai yra branginama ir naudojama (pav., B. Šémio Vilniaus Golgota 1930 m.), bet jos straipsnių vaidmuo nustatant naujybini (lenkų okupuoto) Vilniaus lietuvių-veikėją dar nėra tinkamai nušviestas. Nesiimdamas to per plataus šiai vietai darbo, vis dėlto „Nepriklausomosios Lietuvos“, ypačiai kaip vilniečių pažiūrų reiškėjos, nuotaikai ir kryptiai parodyti pateiksiu čia kiek ištraukų iš jos straipsnių, išspausdintų dar prieš cenzūrai privertus neaiškiai tesisakyti.

Nr. 1 atsargiai tepasisakydamas str. „Nau-

joji valdžia“, išspausdintame pirmuoju, J. Š(e-petys) jau aiškiai kerta: „lietuvių krūtinės negalės pilnai kvėpuoti laisvės laime, jei jie neturės savo sostinės — Vilniaus“. Ten pat str. „Didysis mūsų obalsis“ S. Č(iurlionienė) sako apie „mūsų visus vienijantį obalsį: tikrai gyventi tegalėsime nepriklausomoje Lietuvoje“.

Nr. 3 nepasirašytame str. „Į Kauną“ Vilniaus lietuviai pamokomi: „tik karininkui kelias į Kauną atidaras, visi kiti, galintieji šiokių ar tokiu būdu savo visuomenei patarnauti, neturi teisės... kojos iš Vilniaus iškelti“.

Nr. 4 str. „Įdavimų epidemijos“ dėl okupacinės vyriausybės proteguojamų kits kito įdavimų Vaižgantas įspėja: „Ponai okupantai! Jūs čia buvę, čia nebebūsite. O mums reiks likti“.

Nr. 5 Kraujučių Stasio str. „Du aru“: „Vilnius staiga išvydo baltąjį erelį, kažin kur iš Karpatų kalnų atitrūkusį ir savo kruvinus nagus išskėtusį ant mūsų kruvinos šalies“; „sugebėsime ištrūkti iš viengalvių ir dvigalvių erelių“.

Nr. 8 Esmaičio str. „Nepriklausomybės kelio“: „Mes jau tiek esame paaugę, kad nepakelsime svetimo jungo..., senovinė unija su lenkais dabar jokios prasmės neturi. Lietuva pati apsispręs ir federuosis su tomis tautomis, su kuriomis ji pati panorės“.

Nr. 9 Esmaičio str. „Perdaug apžiojęs, paspringsi“: „Lietuva, matydama sergant Lenkiją mitinąja liga, kaip ir prieš pusantro šimto

metų kad tai yra buvę, gali tik pagailėti jos, bet gyventi su ja yra pavojinga, kad ta liga patys lietuviai neapsikrėstų“.

Nr. 10 M. B(iržiškos) str. „Rimta valanda“: „Lenkų okupantai užgriebė Lietuvos dalį ir jos Vilniaus sostinę... Ir dabartiniai okupantai prižada mums naują Lietuvos išdraskymą, skelbdamies atplėšią Vilnių Lenkijai, jei lietuviai visos Lietuvos su jąja nesuriš... Akylesni lenkų politikai... neabejoja Lietuvą neužleisiant... Lietuvos širdies Vilniaus, nes be Vilniaus nėra Lietuvos... Ne tik savo vidujinius tautų santykius, bet ir kaimyninius su lenkais Lietuva sugebės nustatyti, neverčiama šiokios ar tokios politinės prievartos, bet vaduodamos vien savo realiu, tikrai „kaipo laisvas su laisvu, lygus su lygiu“. Dabartinėmis betgi aplinkybėmis šis gražus obalsis yra mums tuo tarpu ne kas kita, kaip biauři politininkų demagogija... Politinis nusistatymas, balandžio 27 d. pareikštas Generaliniam Rytų Žemių Komisarui pil. J. Osmolovskiui, yra aiškus, nepamainomas. Tvirtai įsitikinę galutiniu Lietuvos laimėjimu — demokratinės Lietuvos nepriklausomybės įvykdinimu su Vilniaus sostine,... turime 1) likti Vilniuje, jei bent badas ar prievarta iš čia išvys; 2) kelti savo įstaigas; 3) stoti bendran kuriamajin visuomenės darban su kitomis Vilniaus tautomis, ypačiai atsirėmę jų demokratiniais sluoksniais; 4) kelti politinę ir kultūrinę plačiųjų minių sąmonę, padėdami joms susiprasti ir pajusti Vilniaus reikalų

bendrumą su visa Lietuva ir tos Lietuvos savybes“.

Nr. 11 Vaižganto str. „Lenkų okupacija ir Lietuvos proletariatas“: „Per 3½ mėnesio (bolševikų) viešpatavimo Vilniuje mes jau buvome bepriprantą prie luomų ir padėjimų lygybės, prie tautybių ir tautų kalbos vertinimo, kur tik buvo ištesima, prie nepaprastai ūmaus tautų literatūros ir dailės kėlimo“.

Nr. 13 Kr(aujučių) St(asio) str. „Pažinkime priešininką“: „visas šitas karas tarp „lenkų“ ir „lietuvių“ yra išdygęs visai ne dėl kalbų ar tautų skirtumo, bet dėl to, kad Lietuvos bežemiai ir mažazemiai garsiai yra paklausę, iš kur jiems žemės reikės imti, o Lietuvos demokratija parodė jiems didelius Lietuvos dvarų plotus, ir Lietuvos Valstybės Taryba pasakė, jog tie dvarai būsią darbo žmonėms išdalyti“.

Nr. 21 Kazio Petrukėlio str. „Lenkų sapnai ir lietuvių tikrėnybės“: „Lenkai sako, Lietuvos žmonės savo valdžios neužjaučią ir jos nereimią. Tegu jie išsiskaitytų į bent vieną lietuvių sąrašą aukų Lietuvos kariuomenei: tai juos prablaivins“.

Nr. 22 Esmaičio str. „Žodžiai ir darbai“: „Pirmiau, negu kalbėtis apie federaciją, lenkams reiktų faktais, ne žodžiais, prirodyti, kad jie gerbia svetimą nuosavybę. Lietuvos vadini mas „ziemie wschodnie“, Vilniaus ir jo apygardų ginklų jėga pagrobimas, netolerantingas elgimasis su Vilniaus ir jo apylinkės lietuviais visai ką kita rodo, negu kad jie mėgsta

mus tuščiais pasižadėjimais migdyti. Nepaviliosite, nesame kūdikiai“.

Nr. 24 Vaižganto str. „Pagyrų puodas — taukuotas“: „kas pasaulyje bėra didesnis pagyra už lenką?.. Lenkai patys muša, patys rėkia ir ginas nemušą“.

Nr. 25 Kazio Petrukėlio str. „Timeo Danaos“: „mes nebetikim (ir atvirai tai pasisakom!) lenkų širdingumu“.

Nr. 26 Esmaičio str. „Mūsų kelias“: „Daukantas, Kudirka, Jablonskis, Basanavičius, Vydūnas ir kiti nebūtų mums brangūs, jei jie būtų tik garsiai rėkavę, tautine vėliava su vyčiu pasipuošę. Lietuviai brangina juos dėl to, kad jie tvirčiau įsmeigė į žemę tautinę vėliavą ir mokėjo parodyti tas jos slėpiningas spalvas, kurios tai vėliavai duoda didesnės prasmės“.

Nr. 27 Esm(ai)čio str. „Nauji bandymai“: „lenkai visokiais būdais stengiasi paglemžti Lietuvą ir gardžiai ją suvalgyti“.

Nr. 28 Stasio str. „Katra politika geresnė“: „Atviri lenkų užpuolimai buvo mums nebaisūs... Lenkų kairiųjų taktika Lietuvoje mums yra daug pavojingesnė... Pirma tegul lenkai padarytų gerą plebiscitą Brastos, Bielsko, Cholmo, Balstogės srityse, net pačioje Varšuvoje ir Lodziuje, tai Lietuvos sienų klausimas tuomet be plebiscito paaiškėtų“.

Nr. 37 Vaižganto str. „Baimė susidėti“: „kai Lenkija siūlo Lietuvai susidėti, tai man jiedvi atrodo. lyg dvi baronienės von Habenichts: tu nieko neturi, aš nieko neturiu: tai

kai drauge susidėsiva, vis gi bus daugiau“. N. P. str. „Sava ir skolinta“: „Lietuviams prisieis naudotis svetimomis kultūromis. Tai reikia pasirinkti grynesnių, senesnių, turtingesnių; semtis ko gera iš pirmųjų šaltinių, ne iš ant-rųjų (lenkų) ir ne iš trečiųjų (rusų)... Švedai, danai, anglai daug daugiau mums duos kultū-ros ir technikos, negu lenkai, rusai ir vis dėlto, toliau būdami, nepavergs nei mūsų dvasios, nei mūsų krašto“.

Nr. 38 Vaižganto str. „Tai kas gi, paga-liau, esame tos žemės gyventojai: piliečiai ar visų teisių nustoję, karo, kurio neva nėra, ne-laisviai? Mes jaučiamės nelaisviais. Adminis-tracija mums ir užsieniečiams sako: lenkai vietos gyventojams pripažįsta visas pilietines lygybes. Dėl tų „lygybių“ Vilniuje nebeliko lie-tuvių ir lyginti jie nebėra reikalo... Lietuvis nei Vilniuje, nei Marcinkonyse, nei kur kitur, kame tik rados lenkų, nebėra tikras pirmiau-sia savo pinigų, paskui kitokios mantos, paga-liau, nei savo sveikatos“.

Nr. 41 Esmaičio str. „Keturi okupantai“: „lenkai nori sudaryti kariuomenę iš vietos gy-ventojų ir parodyti pasauliui, kad Vilnius, Gardinas ir jų apygardos nenori prie Lietuvos dėtis, bet nori jungtis prie Lenkijos ir tai dar-bais remia, reikale gali stoti kovon su Lietuvos kariuomene“.

Nr. 43 Esmaičio str. „Dėl žemės refor-mos“: „su žemės reforma reiktų pasiskubinti,

kad Lietuvos dvarininkai greičiau nusiramintų“.

Nr. 50 Vaižganto str. „Bent kiek apie „pavadi“: „Patinka mums skandinavai, patinka net anglai. Bet nesame davę gero žodžio vokiečiams“.

Nr. 52 Esmaičio str. „Naujo gyvenimo angoje“: „kuriamajame darbe mums pareina apsiginkluoti aukštu tolerantingumu ir išsižadėti tuščių partinių ginčų dėl pirmenybės. Lig šiolei rimtame darbe pastebima solidari dermė, jei neskaityti kai kurių kraštutinių partijų davatkiškų išsišokimų“.

Nr. 53 Esmaičio str. „Rodės stiprus, bet suiro“: „Dabar į Lietuvos rytus atsibastė septynioliktojo ar aštuonioliktojo amžiaus padaras — lenkų ponas“.

Nr. 58 Vaižganto str. „Pripažinsiu, kai man reiks“: „Lenkai visuose dalykuose žengia vokiečių pėdais, nors mus nuolat už tai uja, kad neva mes seką vokiečiais“.

Nr. 62 Vaižganto str. „Junk karvę su žirgu“: „lietuvių pusėje tiesa, kai jie sako atvirai ir stačiai: jokių unijų, pilna nepriklausomybė... Demokratija, kuri Lietuvoje viską sveria, kaip gi pavežtų bendros valstybės vežimą? Gi tiesiog kaip jautis su žirgu“.

Nr. 63 Vaižganto str. „Klaidingos tautinės sąžinės“: „Lenkai Lietuvoje sakė: kas tavo, tai ir mano; bet kas mano, tai ne tavo“. Esmaičio str. „Vėl dangus niaukiasi“: „Lenkų šauksmas apie daromas jiems Kaune skriaus-

das nenoromis primena mums caro laikų rusų taktiką, ruošiantis karui... Jei mums vakarų Europa padėtų iškovoti nepriklausomybę ir nuo slavų piktašasių nusivalyti, tai giliai būsime dėkingi savo padėjėjams“.

Nr. 69 Kraujučio Stasio str. „Šarvuotą kumštį laidojant“: „O kad tie visi Lietuvos okupantai pasektų vokiečių pėdomis ir eitų savo gimtinėn kuriamojo darbo dirbti!“

Iš šių ištraukėlių vilniečių nusistatymas lenkų okupacijos atžvilgiu atrodo visai aiškus.

(1937 m. spalio 28 d. „Trimitas“ nr. 43/880).

XIII. VIRSTAME LENKŲ PUBLICISTAIS

Trim savaitėm tepraėjus nuo „Nepriklausomosios Lietuvos“ pasirodymo, ėmėme leisti dienraštį lenkų kalba „Głos Litwy“; pirmas jo numeris pasirodė gegužės 15 d.

Tokio laikraščio mes buvome labai reikalingi. Turėjome, tiesa, savo organą „Nepriklausomąją Lietuvą“, kuri gražiai reiškė susipratusios Vilniaus lietuvių visuomenės nusistatymą ir drąsiai gynė tos visuomenės reikalus, bet ir vienu ir kitu atžvilgiu liko trūkumas, kurį išlyginti tegalėjo tik lenkų kalba leistinas laikraštis. Turiu čia galvoje lenkiškai kalbančią Vilniaus visuomenės dalį, kuriai lietuviškoji spauda buvo neprieinama, o šios teikiamos žinios ir reiškiamos pažiūros nė neprileidžiamos ar bent tiek tebuvo prileidžia-

mos (verčiamos ir kartojamos lenkų spaudoje), kiek nustatą ir veikią vilniečius lenkų politikai pripažino sau naudinga ir neišvengiamą. „Nepriklausomoje Lietuvoje“ būtume galėję — ir iš dalies tuo naudojomės — nežinia ką rašyti, kelti aiškiausias savo skriaudas ir nuosakiausiai, smarkiausiai griauti lenkų veikėjų ir spaudos platinamus prieš savą, nepriklausomą valstybę kuriančius lietuvių tautos veikėjus gandus, melus ir šmeižtus, ir visa tai bebūtų žinoma tik okupantų vadovybei, toliau jų įstaigų nebūtų siekę, nelietuviškai kalbančios visuomenės nebūtų veikę.

Tuo tarpu nelietuvių ir net iš dalies lietuvių nesusipratusi visuomenė mūsų nenaudai ir tiesiog prieš mus buvo nustatoma visomis priemonėmis, kokias tik galėjo sugalvoti Varšuvos pilsudskininkų ir Vilniaus endekų politiniai štabai. Taigi, okupacijos veikėjai platino Amerikos paaukotus bolševikmečių išbadėjusioms minioms gelbėti miltus ir lašinius, paversdami juos politinės agitacijos įrankiu, nes a) skelbė juos „turtingos ir dosningos“ Lenkijos esant aukojamus ir ją dar suteikiant anglies, cukraus ir druskos, kurių nuskurusi Lietuva iš viso neturinti; b) sodžiuje davė tai tiktai tiems, kurie sutiko rašyti norį lenkų valdžios, nepripažįstą Lietuvos ir net esą lenkai.

Vilniuje ir provincijoje lenkai nuolat rengė susirinkimus ir mitingus, net turgun žmoniems suvažiavus kuris Varšuvos agitatorius

paskaitydavo kokių rezoliucijų, kurių žmonės paprastai ne tik nesuprato, bet ir gerai neišgirdo, ir paskui skelbdavo tos vietos tiek ir tiek tūkstančių žmonių pareikštus norus dėtis su Lenkija. Neraštingiems, žinoma, kaip ir susipratusiems raštingiems nesirašant, rezolucijai pasirašyti ir paskelbti gana buvo kelių atsitiktinių ar vėlesnių parašų, tos pat organizacijos parūpintų, kuri surengdavo „mitingą“. Veikliausia buvo „Straż Kresowa“ (pakraščių sargyba), Varšuvos dar 1918m. įsikūrusi ir prekyje pastačiusi porą metų Vilniuje prieš tai veikusią ne vilnietį inžinierių T. Šopą, o 1919m. jau gegužės mėn. ėmusi veikti ir Vilniaus krašte, remiama ne tik lenkų veikėjų, bet ir okupacinės administracijos bei kariuomenės. Visa tai buvo reikalinga ne tik visuomenei veikti, bet ir skelbti Paryžiuje besitariantiems valstybių atstovams Vilniaus krašto ir tiesiog Lietuvos žmonių nusistatymu ir valia. Tad ir reikalingi buvo dideli skaitmenys, kurie darytų didelį įspūdį. Pavyzdžiui, jau pirmas lenkų okupacijoje Vilniuje įvykęs mitingas, dar 1919m. balandžio 27d., buvo paskelbtas sutraukęs 5.000 dalyvių, nors cirke, kuriame jis buvo sušauktas, tetilpo vos apie 1.000, o kiek vėliau, kitas, Darbininkų Lygos kieme, turėjęs net 15.000 ir vis tos lygos narių, nors kiemas tegalėjo patalpinti vos porą tūkstančių, o ir lyga, tiesa, skelbėsi turinti 15.000 narių, bet — drauge su šeimynos nariais, taigi su vaikais... Tuo būdu atsirasdavo šimtai tūks-

tančių norinčių Lenkijos, kiek reikiant parašų ir t.t. Susipratusių lietuvių tam pasipriešinimas ir iš viso savarankiškas laikymasis buvo laužomas taip bendromis persekiojimo priemonėmis, apie kurias esu jau sakęs ir kurių tikslas buvo juos ne tik nutildyti, bet ir kiek galima daugiau jų pašalinti iš Vilniaus krašto, taip ir tam tikromis, pavyzdžiui, „Straż Kresowos“ agitatorių taikomomis lietuvių kunigams, kun. Maciejevičiaus ir kitų — vysk. Matulevičiui, ir t.t., apie kurias dar teks kalbėti.

Nuo pat pirmos lenkų okupacijos dienos Vilniaus žmonės buvo nustatomi ir atitinkamos lenkų spaudos, brošiūrų, lapelių ir kt. Straipsnių ir knygelių autoriai težiūrėjo, žinoma, tik lenkų, dažnai net tik dvasininkų, reikalų, nustatydami visokias politines ir kitokias priemones jiems aprūpinti ir apdrausti, o lietuvių ar gudų reikalus aiškiai palenkdamai saviesiems ir skelbdamiesi natūraliais jųjų globėjais. Vieni brošiūrininkai atvirai pasisakydavo, neslėpdami agresingų, imperialistinių ir šiaip priešingų lietuviams ar gudams Lenkijos politikų siekinių, kaip štai žinomas lietuvių ir latvių priešas, pats vokietininkas Vladislovas Studnickis (nuo Daugpilio) knyg. Północno wschodnie ziemie dawniej Rzeczypospolitej polskiej ir W sprawie stosunku politycznego Polski do jej ziem wschodnich, arba vėliau pagarsėjęs lenkų rašytojas ir, rodos, 1936m. knyg. Szczenięce lata gywai, bet nevi-

sai švariai atvaizdavęs prieškarinius savo įspūdžius iš Lietuvos ir Gudijos, 1919 m. tebeveikęs Straž Kresowos agentu Melch. Vankavičius broš. Z czym żołnierz polski idzie na Litwę, kuriuodu sutartinai tą tikslą rodė — reikalą iškolonizuoti Lietuvos ir Gudijos dvarus lenkų valstiečiais ir kareiviams. Minėtasis T. Šopa knyg. O narodzie polskim na Litwie baigė šūkiu: Sięgajmy po najdalsze ziemie! O toks Lietuvos Tautinės lenkų tarybos narys, dvarininkas nuo Kelmės, bet pats valuinietis, Vlad. Vielhorskis (vėliau nepriklausomosios Lietuvos lenkų spaudos vyriausias ir gabiausias publicistas, paskui Vilniaus Rytų instituto direktorius, Varšuvos seimo narys, padėdąs Bekams ir Bocianskiams engti Vilniaus lietuvius, pridengdamas jų veiklą melagingais paklausimais dėl tariamojo Lietuvos lenkų persekiojimo) 1919m. kovo mėn. referate Pań stowowšč Litwy etnograficznej wobec zagadnienia trwałego pokoju w Europie nepripažino Lietuvai galios būti nepriklausomai ir reikalavo, kad ji būtų pavesta Lenkijos globai; kaip tik tuo referatu buvo nustatomos Kauno peovakių pažiūros ir veikimas prieš Lietuvos nepriklausomybę (J. Rainio P. O. W. Lietuvoje 1936m., p. 30-31)!

(1937m. lapkričio 5d. „Trimitas“ Nr. 44(881).

Periodinė lenkų spauda priklausė daugiausia vienai katrai vyraujančiai Lenkijoje

politinių krypčių — endekų (tautininkų) arba pilsudskininkų (besidedančių kairiaisiais) ir savo skiltyse reiškė atitinkamas pažiūras, paprastai atsargiau negu minėtieji Studnickis, Vankavičius arba Šopa savo brošiūrose, bet nekartą, ypačiai suerzinti tvirtu lietuvių laikymusi, pusiausvyros neišlaikydavo ir atviriau pasisakydavo, net „lenkiškai“ išsikoliodavo. Varšuvos spaudoje — „Gazeta Polska“, „Kurjer Poranny“ ir kituose laikraščiuose tuojuo prasadėjo pamokymai ir puolimai nepriklausomos lietuvių politikos, nekalbant apie endekų leidžiamą „Gazeta Warszawską“, kurios redakcijos narys — buvęs endekiškų Vilniaus leidinių redaktorius Juozas Hlasko ir bendradarbiai iš Vilniaus Emilija Venslauskienė ir atvirai nesirašęs kun. Stanislovas Maciejevičius Vilniaus krašto atžvilgiu varė aiškią aneksionistinę agitaciją, remdami Vilniaus endekų veikimą.

Rodos, iš visos tos spaudos reikėtų išskirti T. Holuvkos straipsnius laikraštyje „Rząd i Wojsko“. Vėliau virtęs klusniu Pilsudskio agentu, aklaai vykdžiusiu provokacinius jo paliepimus Lietuvos atžvilgiu („28 lenkų mokytojų“ laiško falsifikavimą, lietuviškų mokyklų ir mokytojų seminarijos uždarymo „globojimą“, plečkaitininkų žygių prieš Lietuvą rėmimą), nekalbant apie jo provokacijas prieš gudus ir ukrainiečius (už tai nužudytas⁴⁶⁾)

---

46) ukrainiečių.

1931 m. ir galiausiai nusiritusiu ligi nešvarių pasiūlymų Lietuvos vyriausybei^x), šiuo tarpu betgi, tebebūdamas dar P.P.S. nariu ir, dar nenusikratęs jaunuolišku idealizmu, labiau už kitus lenkų politikus ir publicistus pasireiškė, bent savo straipsniuose, mus supratęs, nesipiktinęs tautiniais mūsų siekimais ir mėginęs su jais derinti Lenkijos reikalus, o ne mūsų reikalus lenkti lenkiškiesiems. Gal būt, galima ir daugiau sulasyti tuometinėje lenkų spaudoje mums padoresnių straipsnių, tik aš jų jau nebeprisimenu.

Vilniaus lenkų laikraščiai vienas po kito ėmė rasti, lenkams bolševikus tik išvijus ir net bevejant; bent „Nasz Kraj“ dalį išspausdintų pirmojo numerio egzempliorių paleido apyvarton dar balandžio 21d. Jų tarpe „Ojczyzna“ buvo P. O. W. organas, jau slaptai ėjęs dar bolševikams Vilnių tebevaldant ir kurį laiką prie lenkų, bet didesnės reikšmės neturėjęs; jis kėlė Lietuvos ir Lenkijos unijos šūkį, žinoma, tiek, kiek tai buvo reikalinga Varšuvos politikai.

„Dziennik Wileński“ ėjo dar vokiečių laikais (1916-1918m.) ir kelias dienas 1919m. sausio mėn. (prie pirmųjų lenkų), pakeitęs senesnę (1911-1915m.) „Gazetą Codzienną“ (1911m. pakeitusią „Gazetą 2 grosze“), ir at-

---

x) Palyg. Vilniaus Kelmo Dėl Holuvkos nužudymo — 1931m. „Mūsų Vilnius“ nr. 26 (64).

gijo prie antrųjų lenkų. Tai buvo endekiškos demagogijos dienraštis, leidžiamas Vilniaus gatvės miniai, priešlietuviškas, antisemitinis, ir t.t. Jį rėmė labiausiai kunigai, ne tiek parapijos švietėjai, kiek gatvės veikėjai (Juozas Songinas, Stanislovas Maciejewičius, Adomas Kulieša, Karolis Liubėnas, Stanislovas Jasenskis⁴⁷⁾ ir kiti (xx)), kurių vieni viešomis prakalbomis ir slaptais darbeliais, o kiti ir raštais (pav., Maciejewičius, pasirašinėjęs St. Bogorja) stiprino Vilniuje nešvarią „Dzienniko“ įtaką.

Jo kryptį labiausiai nustatė puslenkis Jonas Obstas (rašėsi J. O.), Leipcigo vokiečio ir sulenkėjusios latvės⁴⁸⁾ sūnus, kryžioniškai neapkentęs ir niekinęs lietuvius, be to, dar girtuoklis. Dar prieš karą Vilniuje pasireiškęs liguistų lietuvių neapkentimu, karo metu okupacinės vokiečių administracijos vertėjas, o paskui ir faktinis „Dzienniko“ redaktorius, pro visokius vokiečių cenzūros plyšius stengėsi įleisti miniai paniekos jausmo lietuviams. 1918m. pabaigoje jau laisvas nuo vokiečių cenzūros, o 1919m. ne tik nevaržomas, bet Varšu-

---

47) „Trimite“ spaudos riktas: Jasinskis.

xx) Daugelis jų, be to, nešvariai gyveno ir dabar baigia arba jau yra pabaigę (kun. Songinas mirė 1935m.) savo amžių kas paralitiku, kas tik dvasios paliegėliu, pačių lenkų pamirštu ir lietuvių niekinamu.

48) Latgalės.

vos endekų dar raginte raginamas („hulaj duszo bez kontusza“), Obstas tiesiog virto nepamainomas gatvės kurstytojas prieš lietuvius, Lietuvos vyriausybę ir nepriklausomybę. Tiesa, jo straipsniai dažnai aiškiai dvokė alkoholiu, bet endekų siekiamus tikslus, jie visiškai atitiko, o ir pilsudskininkų polemizuojami tebuvo daugiausia tik pro forma, toleruojami minią nustatant prieš lietuvius, į tai nei lenkų administracijai, nei pilsudskininkams neužsiangažavus. Galima drąsiai pasakyti, jog per kelerius ar net keliolika savo publicistinės veiklos metų nieks nėra tiek pribauriojęs, pridėgęs, prišmeižęs lietuvius, kiek Obstas⁴⁹). Tik paskutiniaisiais keleriais metais Krokuvos „Ilustrowany Kurjer Codzienny“ Zigm. Hrinevičiaus (vilniečio, taip pat girtuoklio!) ir kitų parūpinamais Lietuvos šmeižtais mėgina jį nurungti, juo lengviau, jog nusigėręs, kelis kartus lenkų karininkų muštas ir pačių endekų likviduotas, Obstas jau kelinti metai lenkų spaudoje ne vaidina jokio vaidmens ir tik prie stikliuko teprisimena sau buvusįjį savo garsą.

Iš kitų „Dzienniko“ rašytojų mums minėtina dar nuo 1909m. Vilniuje apsigyvenusi Lodzės lenkė Vanda Stanislavskienė, kuri Ol-

---

49) Lenkų valdžios pensininkas (už nuopelnus!) 1940m. Obstas gavo kreiptis į mane ir prašyti, kad jį užtarčiau jam prašant tos pensijos mokėjimo — Lietuvos vyriausybę...

gierdo Pilawos vardu referavo visokius priešlietuviškus viecus(mitingus), apdirbinėjo prieš mus sodžiaus „balsus“ (głosy), korespondencijas ir t.t. Stebėtina, kiek tos moters plunksna galėjo prieš mus išlieti visokio purvo ir nešvarumo! Kiti bendradarbiai, kaip buvęs valsstybės dūmos narys nuo Kauno gub. dvarininkų Pel. Račkauskis, gimnazijos mokytojas, tik karo metu Vilniuje atsidūręs varšuviokas Zigmantas Fedorovičius, kaip ir Stanislavskienė iš Lodzės atkviestasis Aleksandras Zwiežinskis tuo tarpu mažai tesireiškė; Fedorovičius ir Zwiežinskis vėliau, želigovskio pseudomaišto laikais, spaudoje gyviau dalyvavo.

Vilniui visiškai naujos, sakyčiau — kaip ir svetimos krypties buvo „Nasz Kraj“, kurio leidėjais ir redaktoriais buvo rašomi vilniečiai (Vyt. Pšegalinskis, Zigm. Nagrodskis, Ignas Turskis, Julius Sumarokas). Iš tikrųjų jis buvo leidžiamas kariuomenės vadovybės politikos ir spaudos, taip pat kontržvalgybos - defenzyvos, pagaliau vad. II-jo skyriaus, kurio priekyje buvo pastatytas poručnikas (vyresnysis leitenantas) Marijonas Koscialkovskis, Pandėlio valsč. dvarininkaitis, vienas peoviakų vadų, vasarą ėmęs iš Vilniaus organizuoti Nepriklausomosios Lietuvos peoviakus jai prijungti prie Lenkijos, 1935 m. Varšuvos ministerių pirmininkas. Laikraštį redagavo atsiųsti iš Varšuvos M. Špotanskis, Petras Goreckis, podporučnikai (jaunesn. leitenantai) Eug. Svierščevskis ir K. Biernackis; paskui dar

Vacl. Lipinskis, Leonas Vasilevskis (rašė veda-
muosius) ir vienintelis vilnietis Liudvikas
Chominskis, pasirašinėjęs J. L(ux), po poros
savaičių laikraštį perkėlęs savo spaustuvėn
„Lux“. Bepolemizuodamas su „Nasz Kraj“ ra-
šytojais, „Dziennik Wileński“ nekartą juos iš-
vadindavo ateiviais, nors pats savo tarpe ne-
turėjo nei vieno tikro vilniečio: vadinasi, ir
katilas ir puodas — abudu juodu.

„Nasz Kraj“ buvo skiriamas Pilsudskio
politikai remti, ypačiai Lietuvos atžvilgiu, tad
ir atvaizdavo visus tos politikos svyravimus,
nuo didžiausių komplementų lietuviams ligi
smarkiausių priekaištų, kaltinimų ir kolioji-
mų, taip vasarą Pilsudskiui su Kosciolkovski
organizuojant Kauno peoviakus ir rengiant
savo visuomenę prie puolimo Nepriklausomo-
sios Lietuvos, taip dar labiau Lietuvos vyriau-
sybei susekus mūsų krašte Varšuvos ir Vilniaus
siūlus ir peoviakus iš dalies išgaudžius, iš da-
lies išblaškus (jie Vilniun subėgo). „Nasz
Kraj“ rašytojai, ypačiai kukliai E.S. pasira-
šinėjęs Svierščevskis, uoliai stengėsi išlyginti
pasireiškiančius Pilsudskio politikos trūkumus
ir visa aiškinti savo dievinamo vado naudai;
jie labai pyko, kam nors, ypačiai lietuviams,
drįsus paabejoti dėl to vado politikos neklai-
dingumo arba net prieš ją pasistačius ir vei-
kiant. Nuo endekų jie skyrėsi tiktai tuo, jog
šiems aiškiai pasisakant už Vilniaus krašto
aneksavimą ir nesiskaitymą su Lietuva, su ku-
ria ir šiaip apsidirbsią, pilsudskininkai, kaip

ir jų vadas, vis dar tikėjosi priversią Lietuvą su Lenkija tuojau ar kiek galima greičiau susidėti, o tam Vilnius būsiąs dar reikalingas, nors šiaip jau Vilnių laikė taip pat lenkišku miestu kaip ir endekai.

Visa toji, ir šiokia ir tokia, ir Vilniaus ir Varšuvos spauda*), Varšuvos jai pristatytieji redaktoriai ir bendradarbiai ir šiaip atsiųstieji agitatoriai apipuolė, aplipdė, apūžė, tiesiog apsvaigino iš vienos okupacijos kiton vis įkliūvančius Vilniaus žmones, išvargusius, išbadėjusius, visa ko bijančius ir kiekvienai jėgai nusilenkiančius.

(1937m. lapkričio 11d. „Trimitas“ nr. 45 (882).

Mes negalėjome likti abejingi agresingos Varšuvos akcijos atžvilgiu. Negalėjome jai leisti nekliudomai klaidinti žmonių, kad ir žinojome esą už ją silpnesni, atsidūrę okupacinėje jos valdžioje, tad turėdami prieš save karines ir žandarmerijos pajėgas, administracijos aparatą ir laisvą bei gausiai Varšuvos subsidijuojamą lenkų organizavimąsi, patys būdami persekiojami, suvaržyti, atskirti nuo savųjų ir dažnai bepinigiai. Ir vis dėlto suprasdami, jog prieš lenkų agitaciją šiaip ar taip

---

x) Čia neminiu dar savaitraščių ir kitokių Vilniaus leidinių, su kuriais gal dar susitiksime tolesniame pasakojime.

turime veikti, drįsime stoti prieš jų spaudos monopolį, nutardami leisti dienraštį lenkų kalba „Głos Litwy“.

Pirmame ar bent viename pirmųjų laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto posėdyje tai esame nutarę, bene iš šalies dar raginami buvusiojo 1918 m. lapkričio-gruodžio mėn. lietuviškosios krypties dienraščio „Nowiny Litewskie“ leidėjo Boleslovo Stadzevičiaus. Nutarimas gražus, bet tiesiog desperatiškas: kas gi dirbs?!

Viename „Nowiny Litewskie“ numeryje (1918.X.21 nr. 5) gerbiamasis Stadzevičius, atsisikirdamas nešvariam „Dziennik'o Wilenski'o“ jo asmens puolimui, aiškiai save apibūdino „lietuviu, kuris lietuviškai nemoka ir visa siela pasinėręs yra lenkų kultūroje, o taip pat savo santykiais ir būkle priklauso lenkų visuomenei“. Vilnietis, ilgametis draudimo įstaigos tarnautojas, aiškiai pasireiškęs Nepriklausomosios Lietuvos šalininiku, jis kaip tik tiko tokiam dienraščiui, kokį mes buvom nutarę, tik, deja, administratorium, ne faktinuoju redaktorium: jis plunksnos nemėgo. Ir štai komiteto posėdyje dienraščio leidimo klausimą beaptariant man paabejojus, kas gi jį beredaguos, Tumas tiesiog į mane nurodė:

— Ogi Tamsta! o mes padėsime.

Formaliai dalykas buvo išspręstas, bet sprendimo įvykdymas nuo to nepalengvėjo. Prisiminė man, kaip prieš ketverius metus A. Smetona netikėtai buvo pasiūlęs mane gimna-

zijos direktorium, nors aš niekad dar mokykloje nebuvo nė mokytoju dirbęs, ir šiaip taip ši pavestą man darbą pirmyn stūmiau, bet dabartinis komiteto pasiūlymas atrodė už aną rizikingesnis. Tiesa, 1906 m. bendradarbiauau Myk. Roemerio dienraštyje „Gazeta Wileńska“ ir kurį laiką redagavau socialdemokratų partijos savaitraštį „Echo“, bet po to per keliolika metų tik retai ir atsitiktinai tepasireikšdavau lenkų spaudoje, bemaž tik lietuvių literatūros istorijos raštais. Per kelerius metus ir lietuvių kalba mažai tedalyvavau mūsų publicistikoje, karo metu daugiausia pasiskyręs, be gimnazijos darbo, dar vadovėlių rašymui. O čia dar, vos prieš pusantų metų iš partijos tepasitraukęs, bet partijos pažiūrų neišsižadėjęs, turiu atstovauti visai lietuvių visuomenei, reikšti ir ginti jos bendrąsias pozicijas, pagaliau atsakingai nustatyti mūsų politinę liniją, nors veikdamas nebe partijos eilėse ėjau lig šiol tik partizanų. Dar gimnazijos darbas, dar ir toks vadovėlių rašymas, posėdžiai, interesantai, kratos ir t.t.; kur gausiu sau laiko dienraščiui dirbti?! Iš kur, pagaliau, gausiu būtinai reikalingų redakcijos darbui bendradarbių?

Matyt, vis dėlto mūsų reikalas buvo tikras, grynas, teisingas, sakyčiau — šventas, gerų dangaus dvasių globojamas, nes ne tik pavyko sutvarkyti dienraščio leidimą, bet jis ėjo, tik savo antraštes temainydamas, ištisus trejus metus, ligi 1922 m. vasaros, gaudamas įveikti sunkias išorines kliūtis, bent nenusi-

skūsdamas bendradarbių trūkumu ir net savo priešų nekartą dėl jų komplementuojamas. Apats į darbą ilgainiui taip išitraukiau, jog lenkai tik prievarta nuo jo teatitraukė, 1922 m. vasario mėn. drauge su kitais ir mane ištremdami iš Vilniaus krašto.

Kitų patariamasis, per porą dienų sudariau mažutį redakcijos sąstatą. Be savęs, pasikviečiau dar tik baigusią gimnaziją panelę Aldoną Čarneckaitę⁵⁰⁾, daugiausia straipsniams ir žinioms iš lietuvių kalbos versti lenkų kalba, ir drauge su ja surašęs porą pirmųjų numerių, dar 60 metų amžiaus Napoleoną Roubą. Tai buvo prityręs žurnalistas, Varšuvos ir Vilniaus spaudos bendradarbis, apie 10 metų dirbęs Vilniaus dvarininkų dienraščio „Kurjer Litewski“ redakcijoje, B. Stadzevičiaus pritrauktas prie „Nowiny Litewskie“ ir to pat man pasiūlytas, bet mano jau rastas „Nasz Kraj“aus“ redakcijoje, iš kur pavyko jį pas mus pertraukti. Tai nebuvo susipratęs lietuvis mūsų prasme, bet ir ne nesukalbamas lenkas, tik „litwin“ (1901 m. Krokuvoje jis išspausdino net apysaką Żerowskiego litewskie), ne tiek Nepriklausomosios Lietuvos šalininkas, kiek iš viso skersavęs į „svetimuosius“: varšuviokus, galicijiečius, poznaniečius, tad „lenkus“. Jo pažiūros dažnai buvo mums nepriimtinos, straipsniai taisytinai arba iš viso nedėtinai, ypačiai, kurie perdaug

---

⁵⁰⁾ vėlesniąja dr. Birutienę.

atsirūgdavo nabašninko „Kurjer Litewski'o“ tradicijomis, bet jų autorius buvo mums brangus kaip technikinis darbininkas, malonus ir sukalbamas bendradarbis.

(1937 m. lapkričio 18 d. „Trimitas“ nr. 46/883).

Šitokia trijulė stojo prie darbo, p. Stadzevičiui pačiam jau, savo nuožiūra, sudarius administracijos darbuotojų sudėtį. Aš pasirašiau leidėju, gerb. Čarneckaitė atsakomąja redaktore. Spaustuvę parinko administratorius — našlės Marijos Lapinskienės „Promień“ (Spindulys) Ignoto gatvėje Nr. 5; tuose pat namuose prisiglaudė ir redakcija su administracija. Priešais buvo vadinamosios Ignoto kareivinės, su kuriomis, žinoma, jokių santykių neturėjom, bet kurių kaimynystė nevisados mums buvo maloni. Kartą, bet jau vėliau, kai „Głos Litwy“ lenkų spaudoje visai jau buvo linksniojamas, kažkoks kareivis, matyt, spaudoje apsiskaitęs, mėgino mane pabaidyti, paleidęs pro savo langą mano pusėn vieną šūvį, bet nepataikęs tik susikeikė:

— Nie trafiłem, psia krew!

O aš po to redakcijon eidavau jau iš kito gatvės galo (ne pro kareivines).

Reikalas, jaunystė, gal tiesiog guzo ieškojimas suteikė man drąsos imtis taip rizikingo darbo, kaip lenkiško dienraščio redagavimas, tik kažin, ar tokia sudėtimi, kaip esu minėjęs,

ilgai bebūtume įstengę savo darbą varyti; juo labiau, jog man kartais tekdavo vėliau čia Kaunan, kartą net ir Varšuvon pavažiuoti. Tačiau netikėtai greit atsirado mums dar daugiau bendradarbių.

Be Roubos straipsnių, kuriuos jis pasirašinėjo Pax'u arba N., be straipsnių, verčiamų iš „Nepriklausomosios Lietuvos“ (pavyzdžiui, lenkų spaudos pakartotas dr. J. Basanavičiaus „Jak niemcy wyzyskiwali Litwę“), Vaižgantas davė įspūdėlį „Jam kochał Litwę“, J. Cz. (Sofija Čiurlionienė) keliems numeriams „Słow kilka o rozwoju piśmiennictwa litewskiego“, Stefanija Jablonskienė lietuvių poezijos vertimų, šį tą V.D(idžiokas), T. Sz. (T. Šulcas), kelis ekonominius ir kitokius straipsnius Alf. Moravskis (pasirašinėjo A.L., L., A.M.), bet brangiausiais bendradarbiais pasirodė Andrius Randomanskis (A.R., Rondo, Mański ir t.t.), Ad. Sołoduch, kuris rašėsi ir kitais slapyvardžiais, ir, pagaliau, mano brolis Vaclovas.

A. Randomanskis⁵¹⁾ beveik nuo pat pradžios ėmė mums rašyti, Nr. 7 pasireikšdamas pirmuoju straipsneliu „Mamuty“. Tai ne tik buvo mūsų „Głos Litwy“ gabiliausias rašytojas, bet ir pačių lenkų 1919-1920 m. laikomas iš viso geriausiu lenkų žurnalistu, ką jie nekartą man reiškė ne tik Vilniuje, bet ir Varšuvoje.

---

51) Nepriklausomoje Lietuvoje jis virto Randamoniū. Mirė vokiečių okupacijos metu (1943 m.).

Savo gyva, smailia plunksna, sąmoju, grynai lenkišku stilium ir giliu, gaudžiu lietuvišku jausmu jis ne tik pagyvindavo mūsų dienraštį, bet tiesiog jį papuošdavo, taip aukštai pakeldamas, jog dėl jo straipsnių ne tik mūsų šalininkai-skaitytojai, bet ir mūsų priešai atleidavo dienraščiui jo trūkumus, ypačiai kai kurių bendradarbių šlubuojančią lenkų kalbą ir tiesiog nepakenčiamai menką korektūrą. Vėliau, jau Kaune drauge su manim ir kitais atsidūręs, A.R. ėmė rašyti ir lietuviškai, bet jo lietuviškieji rašiniai neprilygsta lenkiškiems. Užtat į jo kelerių metų per Kauno radiją pranešimus lenkų kalba tenka žiūrėti kaip į jo „glosinio“ veikimo tęsinį, nekartą stebinantį mus tiesiog neišsemiamu jo žodmenės gausumu ir sąmojo gyvumu. Kaip „Gł. Litwy“ ir vėlesnių mūsų leidinių redaktorius, jo darbo du „trūkumu“ tekdavau pajusti: 1) kad jam kartais užeidavo nenoras rašyti, paprastai po redakcijos užvertimo didžiausiu jo straipsnių pluoštu, kai kada pačiu jai reikalingiausiu laiku, 2) kad mėgdavo „prašmugliuoti“ ką nors, dėl ko lenkai ypatingai siuto, ir vėl, kaip tyčia, tokiuo momentu, kai redakcija labai bijodavo, kad lenkų administracija prie ko neprikibtų ir laikraščio neuždarytų. Tik vis dėlto mudu su juo niekados nesusikirtova, o ir vis pavykdavo šiaip ar taip iš pavojaus „ištrūkti“.

Dėl tam tikrų priežasčių per anksti dar plačiau sakytis apie Ad. Sołoducho bendra-

darbiavimą.⁵²⁾ Kalbant gi apie brolių Vaclovą, tenka pažymėti, jog „Głose Litwy“ jis vėliau už A. Rondonanskį ėmė dalyvauti, ne tuoju teatsipeikėjęs nuo staigaus perėjimo iš komisarų į labai neaiškią būklę, be to, iš pradžių dar kelias savaites gavęs kalėti lenkų kalėjime. Tačiau susirišęs su Vilniaus lietuvių gimnazija, iš pradžių betvarkydamas jos biblioteką, o paskui ir mokydamas, ir suėjęs ne tik su gimnazijos visuomene (mokytojais ir mokiniais), bet ir kovos dėl Vilniaus dalyviams, ėmėsi ir plukšnos, pradėdamas kultūros ir politikos istorijos temomis, o paskui rašydamas ir opiaisiais gyvos politikos klausimais. Bene nuo (1919m.) rudens „Głos Litwy“, o paskui „Echo Litwy“ darbas labiausiai Mykolo-Andriaus-Vaclovo jėgomis buvo atliekamas, Sołoducho ir kitų dar paremiamas.

Aš nuo pat pradžios gavau rašyti veda-muosius, pasirašydamas M. B-ka. Lenkų spaudai mane puolant ir gresiant pavojui, jog dėl

---

52) Nuo 1940 m. tų kliūčių nebėra. Tai kun. Vladas Toločka (1887-1942) — „gudiškos kilmės, lenkiškos kultūros ir lietuviško valstybingumo“ (taip save apibūdino) vyras, kukliai gyvenęs, nedrąsiai (primykčiodamas) kalbėjęs, bet rašęs griežtai trimis kalbomis: lenkiškai, gudiškai ir lietuviškai. Gausingiausia „Głos Litwy“ plunksna. Keliolikai metų praėjus, Vilniaus arkivyskupas Jalbrzykowski susekė jį rašant prieš endekišką arkivyskupo politiką ir ištrėmė iš Vilniaus.

manęs gali pulti ir mano vedamą gimnaziją, gavau ne tik nuimti savo parašą kaip leidėjo (mane pakeitė geras Vilniaus lietuvis Aleksandras Paulavičius), bet ir straipsnius ėmiau pasirašinėti Z.A., kas betgi nelabai tegelbėjo, nes priešingoji pusė nebojo žurnalistinės etikos ir tiesiog rašė, jog Z.A. esąs tas pats M. B-ka. Straipsnius rašiau paprastai anksti (5-6 val.) rytą kurioj klasėj užsidaręs ir paskirtu laiku savo rašinį įteikdavau iš redakcijos atsiųstam berniukui. Tačiau kartą, nežiūrint mano draudimo, sargui įleidus pas mane atbėgusias moterų gimnazijos vadoves su žinia, jog lenkai ją atimą iš lietuvių, tos žinios sujaudintas šiaip taip straipsnį tepabaigiau ir net nedrįsau pasirašyti, būdamas juo ypatingai nepatenkintas. Be to, perkėliau rašymo laiką į vakarą, kas paprastai užsitęsėdavo ligi 2-3 val. nakties, įvairinama dažnu užsnūdimu, desperacija ir net prialpimu. Čia dar pridursiu, jog, be vedamųjų, tekdavo kartais rašyti ir šiaip straipsnių, visaip pasirašomų, ilgainiui ir kronikos žinių, kurios (noty, notki), bene A. Rondonanskio parodytu pavyzdžiu, vis labiau virto tam tikra publicistika, kuri kai kam patiko labiau už mūsų straipsnius.

Šitokiuo frontu, šitokiomis sąlygomis dirbome ne ramų spaudos ir akademinį darbą, tik kovojome karštą, smarkią, įtemptą ir tiesiog nuo kojų verčiančią rašto kovą.

(1937 m. lapkričio 26 d. „Trimitas“ nr. 47/884).

Pirmame „Głos Litwy“ numery (gegužės 15 d.) gavau pasisakyti redakcijos vardu, koki uždavinį mūsų dienraštis yra sau pasistatęs, taigi atlikti sunkų, „mūsų sąlygose nekartą pavojingą“ darbą — „spiesti ir derinti paskiras pastangas, kelti naują visuomenės gyvenimą, atitinkantį plačiausių sluoksnių reikalus, ir surišti nutrauktus supainiotus siūlus, kurie sieja Vilniaus sostinę (Wilno stołeczne) su visa Lietuva, kuri bunda nepriklausomam gyvenimui“; nuoširdus demokratinis darbas, jungiąs visas Lietuvos tautybes ir „Vilniaus bylą“ nulenkiąs visos demokratinės Lietuvos reikams, bus tuo šaltiniu, kuris gaivins „Głos Litwy“. Ir dar kartą tame pat straipsny pabrėžiama, kad „darbo Lietuva (Litwa pracująca) su Vilnium priekyje, remianti savo nepriklausomą ateitį demokratiniiais pagrindais, ras mumyse karštus savo gynėjus“.

Tas pareiškimas pakankamai aiškiai nustatė politinę dienraščio kryptį, bet, tiesą sakant, apie tos programos vykdymą ir šiaip apie dienraščio taktiką nieko nepasakė, pasitenkindamas įspėjimu, jog tatai paaiškėsia iš kitų straipsnių ir paties laikraščio sudarymo (układ). Tvirtai laikydamasis savo pasižadėjimo, o taip pat neatšokdamas nuo Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto IV.27 Osmolovskiui įteiktų vidinės politikos reikalavimų (aukščiau apie tai sakyta) ir „Nepriklausomosios Lietuvos“ 10 nr. (gegužės 7 d.) str. „Rimta valanda“ mano suformuluotų mūsų vilniškio tauti-

nio darbo dėsnių (irgi jau minėtų), mūsų dienraštis ne tik savarankiškai aiškino savo skaitytojams kylančios Lietuvos siekinius ir jų siekimo kelius bei būdus, kovojo su Varšuvos politikų platinamais prieš mus klaidingais gandas, šmeižtais ir melais, sekė pačios Lenkijos vyriausybės, politinių srovių, atskirų veikėjų, ypačiai Vilniaus krašto administracijos žodžius ir darbus Lietuvos, lietuvių ir Vilniaus atžvilgiu, sugretindamas juos ne kartą iškel-davo ir lenkų slepiamus nuo mūsų, ir ne tik nuo mūsų, dažnai mums pavojingus dalykus, bet ir kuone kiekviena žinele, tikrai visu numerio sudarymu aiškiai ir nedviprasmiškai gynė Lietuvos pozicijas prieš Varšuvos agresingumą. „Głos Litwy“, žinoma, nenulėmė Lietuvos ir Lenkijos kovos dėl Vilniaus nei jų dviejų tarpusavių santykių, o ir nesurišo, kad ir rišo, Vilniaus siūlų su Nepriklausomąja Lietuva, bet su savo palikuoniais ligi 1922 m. pūsės, kai Varšuvos politikų galutinai buvo uždraustas, nemažai svėrė politiniame ir iš dalies visuomeniniame vilniečių gyvenime, ne tik lietuvių, bet ir pačių lenkų, net gudų ir žydų. Taip tenka spręsti žinant vilnietišką jo skaitytojų tarptautinę, o taip pat gyvą įvairiatautės Vilniaus spaudos, ypačiai lenkiškų laikraščių, reagavimą į jo straipsnius, žinias ir informacijas.

Savo taktiką nustatėme ne komiteto ar redakcijos pasitarimuose ir sprendimuose nei kas vienas ją buvo padiktavęs, tik vaduoda-

mies gal savo būrelio, nesvetimų lenkiškai kultūrai, bet aiškių ir griežtų lietuvių nusivokimu, tiesiog kartais tautiniu instinktu ir sutartinai dirbdami atsidėję savo dienraščiui lyg pačiam svarbiajam Vilniaus lietuvių darbui. Net su „Nepriklausomosios Lietuvos“ redakcija jokių pasitarimų, jokių mūsų darbo derinimų neturėjome, vieni ir kiti dirbdami savarankiškai, taktikos ir atskirų klausimų atžvilgiu nevisados vienodai nusistatydami ir pasisakydami, bet nė karto dėl to nesusikirdami. Abudu dienraščiu ir čia, kaip ir skaitytojų sąstato atžvilgiu, tik papildė kits kitą.

„Głos Litwy“ taktika nusistatė, galima sakyti, per pirmąsias dvi savaites, ir pats pirmutinis numeris tuo atžvilgiu aiškiai pasireiškė skirtingas nuo lenkiškų laikraščių ne tik savo kryptimi, bet ir žiniomis, jų patiekimu. Nepasitikėdami dar savo pajėgomis, kelias dienas teleidome tik pusę numerio (2 pusl.), bet jau pirmame numeryje be dviejų vedamųjų (minėtojo redakcinio ir dar atskiros mano) straipsnių, neišvengiamų politinių žinių, imamų iš Varšuvos telegramų agentūros (PAT — Polska Agencja Telegraficzna), ir dar nerikšmingos Vilniaus kronikos (paskui ji virto mūsų skaitytojams labai reikšminga!), davėme dar greta kits kito dviejų generalinių štabų pranešimus, lenkų ir lietuvių, trijų tautų spaudos straipsnių vertimus — lietuvių, gudų ir žydų, pagaliau dar žinias iš Kauno ir Minsko.

Ne iš mandagumo, tik iš atsargumo išspausdinę mūsų štabo pranešimą po lenkiško (labai nereikšmingo), idėjome jį ne tik iš bendrų sumetimų, bet ir su tam tikru tikslu, net malonumu. Mat, ne tik „Dziennik Wileński“ (balandžio 30 d.), bet ir „Nasz Kraj“ (gegužės 13 d.) sutartinai skelbė, jog Ukmergė laukianti lenkų kariuomenės, o čia mūsų štabas dar gegužės 5 d. praneša mūsų kariuomenę Ukmergę iš bolševikų atsiėmus! Po to, žinoma, sunku jau buvo lenkų spaudai dėl Ukmergės klaidinti Vilniaus visuomenę. Paskui dėjome mūsų štabo pranešimus aukščiau lenkiškųjų, tik, deja, dažnai mūsiškio neturėjome, kartodami juos iš Kauno „Lietuvos“, o šią labai nereguliariai gaudami, dažniausiai išsyk kelis numerius, vieno ar kito kauniečio, kartais grįžtančio vilniečio, atvežamus.

Iš „Lietuvos“ daugiausia semdavomės ir kitokių informacijų, kurias, ypač politines, paskui pas save kartojome. Pirmame numery, pavyzdžiui, pakartojome ištisą Lietuvos vyriausybės įgaliotinio Aleks. Žilinskio protestą prieš lenkų kariuomenės Gardino užgrobimą. Apie politinį gūdų gyvenimą daugiausia informavomės ir kartojome iš „Bielaruskaja Dumka“ (pasirodė jau balandžio 27 d.), žinodami ją esant vyraujančių Vilniaus gūdų visuomenėje (tautinėje taryboje) nuomonių ir nusistatymų reiškėja, lenkų nepalenkta nei idėjiniu, nei piniginiu atžvilgiu. Vertėme iš jos patys. Iš žydų spaudos (sionisto dakt. Jok. Vy-

godskio „Idiše Ceitung“ ir liberalo dakt. Šabado „Tog“) teikė mums žinių jaunas žydų reporteris, kurio pavardės neatsimenu; jis parąšė mums ir vieną neblogą reportinį feljetoną (13 nr-y Biuletyn Stacji Meteorologicznej „Naszego Kraju“), pasirašydamas Aleksander'iu.

Jau pirmame nr-y gavau pažymėti, jog Pilsudskio pasiskelbimui Lietuvos vaduotoju, pripažįstančiu laisvą jos nusprendimą savo politinės ateities, prieštarauja daugelio lenkų publicistų ir spaudos pareiškimai, ypačiai politinis Vilniaus minių apdirbinėjimas, lietuvių atžvilgiu besiverčias tokiais įrodinėjimais, kurie gyvai primena pasakėčios vilko pasikalbėjimą su avinėliu ir, kaip ir ligšiolinis lietuvių santykiavimas su lenkais, tik negali lietuvių patraukti Lenkijos linkui. Be jau minėtų brošiūrų ir spaudos balsų juk galėčiau čia nurodyti dar kelis lenkų balsus, kad ir nevisados vilkinius, bet labai būdingai apie mus atsiliepiančius.

Balandžio 25 d. Varšuvos dienr. „Gazeta Polska“ ištikimas Pilsudskio draugas Leonas Vasilevskis vadino lietuvius netinkančiais valstybei sukurti (minimalnie państwowo - twórczy), o kitą dieną „Nasz Kraj“ str. „Sprawa polska a Litwa“ nedvejodamas šaukė apie lenkų misiją išspręsti lietuvių ir gudų likimą, šiųjų chaotinę ir anarchinę būklę pakeisti lenkiškąja tvarka (ład i porządek). Apsimetę pamiršę, ką apie jų „tvarką“ visad sakė jų kai-

mynai („Polnische Wirtschaft“!), čia lenkų politikai ir ateities atžvilgiu pasirodė tik save pajuokę, kaip tik Lietuvai per 20 savo nepriklausomybės metų sugebėjus kur kas geriau susitvarkyti už Lenkiją, ypačiai Vilniaus krašte pasireiškusią menku politiku ir dar menkesniu gaspadorium!

Gegužės 6 d. J. L. (lux, taigi Liudvikas Chominskis) tame pat „Nasz Kraj“uje“ str. „Niepiękne machinacje“, bepuldamas endekus už daromas kliūtis Pilsudskio planams vykdyti (sujungti su Lenkija visą Lietuvą ir Gudiją), nes kitaip Nepriklausomoje Lietuvoje lenkybė žūsianti (lenkų politikai jau tuomet numatė neišvengiamą „lenkų“ grįžimą į savo tėvų ir protėvių tautybę (lietuvybę) be kokių „persekiojimų“, kuriuos jie vėliau apie mus pramanydavo šiai neišvengiamai istorijos eigai išaiškinti, o ypač pridengti savo pastangoms nutautinti Vilniaus krašto lietuvius ir šiaip Lietuvą paspausti), čia pat ramino, jog vis viena lenkai neduosią lietuviams nei Vilniaus miesto, nei Vilniaus krašto!

Nors jau balandžio 12 d. Kaune valdžia perėjo į M. Sleževičiaus koalicinio (su kairiaisiais ir dešiniais) kabineto rankas, bet dar gegužės 7 d. „Nasz Kraj“ teminėjo „klerikalinę lietuvių valdžią“, kurią „lietuvių liaudis“ „tinkamu momentu“ (w odpowiedniej chwili) nuversianti; paskui tas pat grasinimas buvo kartojamas ir prieš koalicinį kabinetą (atsiminkime vėlesnį peoviakų tam rengimąsi su lenkų

kariuomenės pagalba!). Tame pat numery K. W. str. „Dziwna taktyka“ jau puolė Vilniaus lietuvius, kam vengią dalyvauti bendrame darbe; kaip žinom, lietuvių promemorios Os-molovskiui istorija ką kita sako. Tai buvo pir-mas puolimas Vilniaus lietuvių.

Reikšminga, kad tą pat dieną ir „Dziennik Wileński“, dar neseniai (gegužės 1 d.) lietuvių kariuomenę pavadinęs „wojsko bratnie“ (tur būt, vienintelį kartą per kelioliką metų savo „darbuotės!“), puola Vilniaus lietuvius („Ne-priklausomą Lietuvą“ ir Laikinąjį Vilniaus lie-tuvių komitetą), neįvardindamas, bet karto-damas, taigi ir Vilniaus lenkams žinomus, kai kuriuos komiteto promemorios reikalavimus, smerkia už pritarimą „žydų pretenzijoms len-kams“, už pasisakymą už Lietuvos nepriklau-somybę, kas buvo gera dar rusų gubernatorių laikais (?!), bet „dabar nebetinka“ (nie na do-bie); str. autorius P. Bohusz'as jau graso ir įspėja Vilniaus lietuvių politikus.

Gegužės 9 d. vėl Jan Lux'ų pasirašęs Cho-minskis tiesiog mums kerta: rinkitės — arba su Lenkija arba prieš ją, federacija arba mėš-las (mierzwa), laisvė (su Lenkija) arba ne-laisvė (be Lenkijos)!.. O čia gegužės 15 d. Var-šuvos dienr. „Przegląd Wieczorny“ kažkoks Ai-bus, kuriam tuojau pritarė Em. Venslauskienė vilnietiškam „Dzien. Wilen.“, pareiškė Lietuvą tesant „nuo Klaipėdos ligi Trakų“, nuo Trakų

ligi Mensko esant jau Bialopolska (paskui bene ligi pat Želigovskio laikų tai buvo mėgiamas endekų žodis), o tik toliau — Gudija.

(1937 m. gruodžio 2 d. „Trinitas“ nr. 48/885).

Tad mums ir teko susiorientuoti visų pirma lenkų spaudos balsuose, siūlymuose, kaltinimuose, grasinimuose, kas buvo jų politikų slepiama ar neaiškiai pasakoma — atidengti ir išaiškinti, turint galvoje ne tiek lietuvius, kiek lenkus skaitytojus, ir stengiantis paveikti jų sveikus protus, kiek šie nebuvo prislėgti pakilusių jausmų arba baimės prieš Varšuvos instrukcijas savarankiškai pasielgti. Taip 2 nr-y priminiau, kaip Ad. Mickevičiaus laikų „w Litwie“ paskui imta keisti į „na Litwie“, kas vokiečių okupacijos metu buvo paverčiama „połnocną połacią kraju“ (supraskim — Lenkijos šiaure) ir aiškiau išreikšta Varšuvos seimo Lietuvai ir Gudijai pritaikintu terminu „połnocnowschodnie ziemie polskie“, taip primenančiu Muravjovo „sievero-zapadnyj kraj“, rusifikatorių vėliau pakeistą į „iskoni russkij kraj“ (nuo senovės rusų kraštas). Tuos „gramatinius ir geografinius“ keitimus aiškinau gerais politiniais caro valdininkų ir lenkų politikų apetitais lietuvių ir gudų atžvilgiu; muravjoviečiai gavo pralaimėti, o kuo baigsis panašūs endekų mėginimai?

Idomu, jog kitą dieną „Nasz Kraj“ netie-

siogiai mums pritarė, dėl organizacijos „Straż Kresowa“ (pakraščių sargyba) vardo pasisakydamas prieš „kresų“ vartojimą kaip iš anksto nulemiantį Lenkijos ir Lietuvos santykių klausimą Lietuvą tepripažįstant Lenkijos pakraščiu. Daugiau panašių balsų neteko man girdėti (vėliau ir „Nasz Kraj“ prieš „kresus“ nebeprotstavo), o šiaip Lenkijoje jos lietuviškai-gudiškas ir net valuiniškas valdas paprastai „kresais“ vadina, nors tuo reiškiasi aiškus tuos kraštus niekinąs centrinių lenkų išdidumas.

Pastebėję lenkų spaudos tendenciją aiškinti Lietuvos nusistatymą eiti savarankišku, nepriklausomu nuo Lenkijos keliu kažkokiuo lietuvių politikų priklausomumu nuo vokiečių politikų ir kartoti „lietuvių liaudies“ „svajojimą“ ir net „maldavimą“, kad Lenkija išvadotų iš vokiečių ir lietuvių valdžios jungo (!), kad ir nežinojome apie atitinkamą Varšuvos organizavimą Nepriklausomosios Lietuvos lenkų prieš Lietuvos nepriklausomybę, bet jau turėjome išpėti Vilniaus visuomenę prieš lenkų politikų prasimanymus. Tad „G.L.“ 2 nr-y kartojo iš Kauno „Žaibo“ žinias vokiečių atžvilgiu griežtai priešingas lenkiškoms, o iš „Kurjer Polski'o“ ir „Nasz Kraj'aus“ paduodami apie lietuvių kariuomenę (lietuvių liaudis ir 60% kariuomenės priešingi esą Lietuvos vyriausybei ir pritarią Lenkijai!), pridūrėme ir mano pastabas dėl šių žinių, iškeliančias jų netikrumą. Be to, žinodamas dar iš „Nepri-

klausomosios Lietuvos“, jog jau gegužės 6-7 d. lenkai Vilniuje rūpinosi išspausdinti lietuviškus atsišaukimus, kurstančius lietuvių kariuolius prieš Lietuvos vyriausybę, ir pastebėjęs vieną tų atsišaukimų egzempliorių kelias dienas kabantį prie Vilniaus miesto valdybos durų, tame pat numery kreipiausi į burmistrą (Vytautą Abramavičių) užklauskamas, ar tai jis esąs įsakęs iškabinti šitokią atsišaukimą, aiškiai priešingą taikingiems Lenkijos pareiškimams ir užgaunantį dalį Vilniaus gyventojų (lietuvių)? Kitą dieną Abramavičiaus įsakymu atsišaukimas buvo pašalintas, tačiau jis mums jau padėjo suprasti savo ryšį su lenkų platinais žiniomis apie tariamąją lietuvių kariuomenės ir liaudies norą „kilti“ prieš Lietuvos vyriausybę ir suragino rimčiau sekti ne tik viešus, bet ir neviešus lenkų politikų žygius.

Jau 2 nr-y pakartojome iš „Nepriklausomosios Lietuvos“ Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto sudėtį, pakartojome jo V.12 protestą generaliniam komisariatui prieš lietuvių kratas ir suėmimus ir pateikėme žinių apie lietuvių suėmimus, šalinimus iš vietų ir t.t. Kituose numeriuose panašioms rašiniams taip pat negailėjome vietos, stengdamiesi savo skaitytojams pateikti tikrąją mūsų būklės vaizdą ir parodyti, kaip skiriasi lenkų politikų žodžiai nuo jų darbų.

2 nr-y kartodamas lenkų žinią apie „mažą“ ir „nerimtą“ 6.000 lietuvių kariuomenę, jau turėjau parengtą iš „Lietuvos“ ir 3 nr-y

skelbiau Amerikos lietuvių telegramą apie parengtus Lietuvai 75.000 Amerikos lietuvių karių ir Lietuvos prezidento Ant. Smetonos jiems padėką nurodant jų talkos reikalą ne tik rytų ateiviams Lietuvą puolus, bet ir pietų vakarų kaimynams sostinę Vilnių pagrobus bei ruošiantis užgriebti visą kraštą. O kitame puslapyje įdėjau dar žinelę apie gen. Silv. Žukausko V.7 paskyrimą Lietuvos kariuomenės vadu, žinodamas, kad lenkų karininkai aukštai kelia jo autoritetą. Jau kitą dieną „Dziennik Wileński“ (Monceret str. „Gniew litwomański“) pasipiktinęs puolė ne tik mūsų prezidentą už Vilniaus „vaduotojų“ laikymą puolikais, Lietuvos priešais, bet ir mane, primindamas mano sausio mėn. protestą prieš Vilniaus darbininkus puolusią lenkų kariuomenę, o kitame straipsnelyje („Atleta“) Olg. Pilawa (Vanda Stanislavskienė) mėgino mane („tę czy tego M. B-ka“) pajuokti, jog „milijonus Lietuvos žmonių“ ėmėsis įtikinti jų vaduotojus esant puolikus, sakėsi padarysianti mano, kaip naujo Pytliasinskio (toks lenkų stipruolis), nuotrauką ir ją pasisiųsianti Varšuvon ir net Paryžiun parodyti, kokius stiprius ir darbščius žmones turinti Lietuvax).

---

x) 1921 m. mums beminint 500 „Głos Litwy“ (tuomet jau „Straż Litwy“) numerių ir drauge su manim stebintis, iš kur mums imasi jėgų pakelti visus lenkų persekiojimus (jie dar toli gražu ne visi buvo pakelti!) ir išverti, garsus advokatas Tadas Vrublevskis visus mus pakėlė Pytliasinskiais!

Tą pat (gegužės 18) d. savo vedamajame griežčiau negu pirmame nr-y pabrėžiau prieštaravimą tarp Pilsudskio pareiškimų ir Varšuvos seimo bei Vilniaus veikėjų aneksionistinės politikos, o taip pat tuščias „Nasz Kraj‘aus“ pastangas išlyginti tuos skirtumus nestojant kovon su aneksionizmu. Į tai jau kitame „Nasz Kraj‘aus“ nr. gavau E.S.(vierščeviskio) atsakymą, paremtą tame pat nr-y paskelbtu V.15 Varšuvos seimo atsargesniu Lietuvos atžvilgiu nutarimu, ir tvirtinantį, jog nuo šiol Lenkija teturinti tik vieną — Pilsudskio — politiką, taigi, girdi, priešingą aneksionizmui, kuris nebeturėsiąs jokios reikšmės. Drauge E.S. puolė „Bielaruskąją Dumką“ ir „Glos Litwy“ už straipsnius, o Vilniaus žydų bendruomenę už nutarimus, nepalankius Varšuvos politikai ir Vilniaus administracijai. Ypačiai teko mums už Pax‘o str. „Pierwsze kroki“, E. S-ui nė galvon neparėjus, jog šį straipsnį mums parašė „Nasz Kraj“ redakcijos darbininkas Napoleonas Rouba! Šiaip nesutapęs su mumis politiniu ir visuomeniniu savo nusistatymu, Rouba čia puolė Pilsudskį, Varšuvos seimą ir generalinio komisariato vadovybę („klika“) už netikusią politiką Lietuvos atžvilgiu, neleidžiančią lietuviams susiprasti su lenkais.

Porą dienų neatsakinėjau į „Nasz Kraj‘aus“ straipsnį, tepsausdindamas pačių lenkų laikraščių seimo nutarimo įvertinimus, tuo tarpu kai „Nasz Kraj“ dėl to nutarimo ne tik džiaugėsi, kaip geležėlę radęs, bet ir E. S. str.

„Tryumfy oręža polskiego“ griežtai ir net Lenkijos vardu iš Lietuvos reikalavo „aiškiai, nuosirdžiai ir tuoju atsakyti“, ką ji pasirenkanti: Vokietiją, Rusiją ar Lenkiją, pats Lietuvai visą laimę tenumatydamas sąjungoje su Lenkija, o „visišką Lietuvos savarankiškumą“ (samodzielność) laikydamas saužudybex). Čia betgi tą pat dieną ir „Gl. Lit.“ mano straipsniu, prasilenkusi su šiuo E.S. straipsniu, atsakė į „Nasz Kraj‘aus“ optimizmą dėl seimo nutarimo. Aš atkreipiau dėmesį į tai, jog tariamai neaneksionistinis nutarimas buvo priimtas ir aneksionistų balsais, be to, lenkų kairiesiems šiaip jau sakantis, jog Vilniaus atžvilgiu jie sieksią to pat tikslo, ką ir endekai. Nurodęs, jog mes labiau turime skaitytis su realiu lenkų imperializmu negu su tariamai neimperialistiniais jų vadų pareiškimais, pasisakiau ir prieš „Nasz Kraj‘aus“, drauge su kai kuriais lenkų politikais, siūlomą uniją, patar-

---

x) Reikšminga, jog kaip tik tą pat dieną ir „Nasz Kraj‘aus“ priešas, drauge amžinas lietuvių ėdikas J. Obstas endekų „Dziennike Wilen.“ (str. „O przyszłość Litwy“) panašiai nepripažino „mažutei Lietuvai“, nieko neturinčiai (nei šviesuomenės, nei druskos, nei naftos, nei cukraus) galios išlaikyti savo nepriklausomybę; Lenkija negalinti leisti, kad lietuvių politikai „parsidavėliai“ užleistų Lietuvą Rusijai arba Vokietijai, ir turinti ją sau pritraukti unijos, federacijos, arba protektorato keliu.

damas verčiau kalbėti apie kokias „karines sąjungas“ ar net tik apie „politinį susipratimą“.

Tuo tarpu „Nasz Kraj“ ir toliau vis giedoja unijos himnus, bet kiek pasvyravęs (žiūr. prierasą apie Obsto straipsnį) „Dziennik Wileński“, susipratęs su Varšuvos endekais, ėmė jį ir kitus unijininkus pulti, vėl grįždamas prie reikalavimo prijungti Vilniaus kraštą prie Lenkijos neatsižvelgiant į likusiąją Lietuvą, o mūsų spiriamas „Nasz Kraj“ ėmė jį pulti kaip trukdytoją. Kiek „Nasz Kraj“ stengėsi dar mūsų atžvilgiu susivaldyti, pavyzdžiui, gegužės 24 d. E.S. str. „Objawy złej woli“ (prieš „Nepriklausomosios Lietuvos“ str.) pripažindamas „Glosui Litwy“ labai padorų diskutavimą“ (wysoce poprawne stanowisko dyskusyjne), arba mums V.22 pažymėjus, jog bešalinant vokiškus gatvių pavadinimus kartu naikinama ir lietuviškieji, V.24 jis ragino lietuviškųjų neužtepti, „Dziennik Wileński“ ne tik ragino rinkti parašus už prijungimą prie Lenkijos, bet ir kur galėjo puolė lietuvius, pavyzdžiui, net laikinąjį komitetą už „leidimų“ važiavimui davinėjimą (V.24), dėl ko kitą dieną gavo išspausdinti mano pataisymą, o apie uniją žadėjo kalbėti tikrai tada, „kai lenkų karėivis atsistos ties Kražiais ir Palanga“, nes lenkai, girdi, nėt nemaną lenktis „Smetonų, Šaulių, Biržiškų, Kapsukų kietai valdžiai“. (S. Bogorjos str. „Monopoliści polityczni“ geg. 28 d. n-ry).

Geg. 27 d. turėjau atsakyti į naujus „Nasz Kraj'aus“ straipsnius, visų pirma protestuodamas prieš Lenkijos politikos Lietuvos atžvilgiu prilyginimą Anglijos elgsenai su Airija: Anglija suteikė Airijai nepriklausomybę, atleisdama nuo unijos, tuo tarpu kai Lenkija nori primesti uniją Lietuvai, kuri jai nepriklauso. Sugretinau „Nasz Kraj'aus“ išpėjimus prieš Lietuvos vyriausybę su Vilniuje lenkų spausdintais atsišaukimais į lietuvių kareivius, kad pašalintų savo ministerius, ir atkreipiau dėmesį į Varšuvos ministerio pirmininko Paderevskio pareiškimą apie reikalą tuojuo padaryti plebiscitą „šiaurės rytų pakraščiuose“, nors tų „pakraščių“ gyventojai, saugomi lenkų kariuomenės ir valdomi lenkų administracijos, negali laisvai pasisakyti. Išvada: lietuviams reikia saugotis lenkų kairiųjų unijonistinių šūkių, nes kairieji negali užtikrinti, kad paspaudę atkreiptą į juos kairiąją lenkų ranką, lietuviai nepatektų į „mylinčių“ juos dešiniųjų lenkų glėbį.

Ir geg. 29 d. gavau „Nasz Kraj'ų“ išpėti, jog lietuviai turi būti atsargūs ir daugių daugiausia galima su jais kalbėti apie kokią „sąjungą“, ne apie unijas ar federacijas, ir pastebėjęs viename E.S. str. (geg. 27 d. „Wolność i karność narodowa“) pirmą kartą esant pareikštą reikalavimą lenkams pakeisti savo pažiūras į jauną Lietuvos valstybingumą ir rimtai skaitytis su lietuvių kultūra ir tauta, tam karštai pritariau, nurodydamas, jog tokia

lenkų politikų pozicija priverstų juos išsižadėti unijinių svaigiojimų ir pripažinti jaunos Lietuvos reikalavimų teisingumą. Tačiau geg. 29 d. savo straipsnį dar papildžiau, reikšdamas abejonę, ar beįveiks „Nasz Kraj‘aus“ grupė per keliolika metų Lietuvoje įsigalėjusius endekus, kurie padarė visa, kad tik lietuviai turėtų tvirtą pagrindą lenkų šalintis ir vengti su jais kokių ryšių.

Tuos mudviejų („Głos Litwy“ ir „Nasz Kraj“) ginčus dėl unijos iš šalies stebėjęs „Dziennik Wileński“ paskutinę geg. mėn. dieną savo publicisto Moncereto lūpomis ironiškai apibūdino: „dziad przemówił do obrazu, a obraz do niego ani razu“ — nes, girdi, senis („Nasz Kraj“) vis mus kalbinaš, o mes jam nė kiek nepritarią. Taip tikrai buvo, ir kitaip būti negalėjo; per gerai buvome pažinę ne tik viešą, bet ir slaptą lenkų politikų veikimą ir endekų įtaką lenkų visuomenėje, o taip pat pačios Lenkijos imperialistinius apetitus, kad būtume galėję kitaip sakyti; be to, kai kurių vilniečių numone, ir šiaip per toli, girdi, savo atsakymuose lenkų linkui buvome nuėję. Ant- ra vertus, neabejojome, jog jokie mūsų ginčai ir, net, leiskime, galimi susipratimai ar net susitarimai su lenkais, nei Varšuvai nei Kaunui nebus reikšmingi, o tik Varšuvos gali būti panaudoti Kaunui paspausti, tad ir stengėmės būti kuo atsargiausi. Juk mes buvome atkirsti nuo Nepriklausomosios Lietuvos, jos visuomenės, vyriausybės, santykių su kitais kraštais ir

t.t., tad nesijutome turį teisės svarbiau sakyti ar spręsti, tiesiog jautėmės patys esą nepilnai informuoti, kas kaip Lietuvoje vyksta.

Žinoma, nei mūsų ginčai tuomet, nei vėliau nesibaigė, tik buvo bemaž vienintelė mums proga viešai reikšti ir ginti savo politines pažiūras, ypačiai atsikirsti lenkų daromiems neteisingiems priekaištams mūsų tautos ir valstybės vadovybei, kartais net ir pačiai tautai. Ir atsikirsdami stengėmės kiek galima geriau išaiškinti tautinius ir valstybinius mūsų siekimus, parodyti tikrą mūsų tautos veidą. Tam skyrėme dar kitus straipsnius, pavyzdžiui, aiškindami lenkų apjuodintos ir apspiaudytos Lietuvių Tarybos istoriją ir nuveiktąją darbą (viename mano vedamųjų straipsnių), Lietuvos valstybės atgavimą (Alf. Moravskis) ir kitus klausimus. Kai tik gavome daugiau vietos laikraštyje (jam ėmus eiti 4 puslapiais), atkarpoje duodavome patriotinės lietuvių poezijos (Krašiausio Witoldowe Boje — kelis fragmentus, o paskui ir ištisai, Maironio poezijos vertimus, Stef. Jablonskienės parūpintus), S. Čiurlionienės lietuvių literatūros apžvalgą ir pan.

Po dviejų savaičių darbo paaikšėjo, jog savo lenkišku dienraščiu ne tik apėmėme svarbią tautinę poziciją, bet ir joje stengsime priešingai pusei atsilaikyti, kiek nebus prieš mus pavartota fizinė pajėga. Tik jutome didelį trū-

kumą, negalėdami betarpiškai sueiti ir išsiaiškinti su mūsų kauniškiais. Tačiau birželio mėn. pradžioje ir tat mums pavyko pasiekti.

(1937 m. gruodžio 9 d. „Trinitas“ nr. 49/886).

XIV. PIRMOJI KELIONĖ KAUNAN

(1919. VI. 1-6)

Mano darbas Laikinajame Vilniaus Komite ir „Głos Litwy“ redakcijoje ligi rudens nesusikirsdavo su mano vedamos gimnazijos darbu. Dar vokiečių okupacijos metu įpratę baigti mokslo metus balandžio 1 d., revoliucinei vyriausybei mus bevaldant buvome nusistatę paleisti mokinius vasaros atostogų tuoj po Velykų atsiganyti. Švietimo komisariatas vertė mus mokytis ir po Velykų, bet Varšuvos lenkams Vilnių užvaldžius, žinoma, atkrito reikalas su tuo skaitytis, o lenkai dar nebuvo susitvarkę kuriems toje srityje paliepiams. Tuo naudodamiesi, po velykinių susišaudymų negausingai Vilniun grįžusius mokinius gavome atleisti atostogų nuo gegužės 1 d.; reikia pastebėti, jog ir daugelio mokytojų mums trūko nebegrįžusių iš Nepriklausomos Lietuvos. Susirinkęs mokytojų būrelis vis dėlto užbaigė mokslo metus, ligi gegužės 8 d. atliko dar pataisininkų ir naujai stojančiųjų kvotimus, ir po to visi jau buvome laisvi. Gegužės 15 d., kaip žinome, pasirodė „Głos Litwy“ pirmasis

numeris, tad jam pasirengti ir kitiems numeriams leisti gimnazijos darbo nebuvo varžomas.

Redakcijos ir kiti darbai neleido man naudotis atostogomis ir šiaip jau ilgesniam laikui iš Vilniaus pasitraukti. Tad gavau čia pasitenkinti, rodos, birželio mėn. išleisdamas žmoną su dviem dukrytėm (2-ra klasininke Maryte ir tik stojusią 1-on klasėn Onyte) pas mano tėvus Žemaičiuosna (Viekšniuosna), iš kur jų grįžimo būdas šiuo tarpu mums dar nebuvo aiškus; viena tik buvo aišku, jog šiaip ar taip jos rudenį turi grįžti.

Likusiems Vilniuje lietuviams neteko pajusti atostogų. Kad ir atkirsti ne tik nuo Nepriklausomosios Lietuvos, bet ir iš dalies nuo Vilniaus krašto, su kuriuo susisiektas mums buvo ypatingai apsunkintas ir beliko tik „natūralinis“ (arkliais arba, dar sveikiau, savo kojomis), savo vilnietiško darbo trūkumu negalėjome nusiskusti. Neminint laikinojo komiteto tiesioginio darbo — lietuvių reikalų gynimo nuo lenkų administracijos, visuomenės ir paskirų „veikėjų“ puolimų ir persekiojimo, o taip pat mūsų laikraščių, lietuviškojo ir lenkiškojo, leidimo ir nesustojant ties paprastu senų mūsų vilnietiškų draugijų veikimu — mokslo draugijos, savitarpiečių, blaivybės, žitičių ir kitų, su jų visuotiniais susirinkimais, valdybų posėdžiais, paskaitomis, vaidinimais ar pramogomis, tenka čia ypatingai pabrėžti

Lietuvių draugijos dėl karo nukentėjusiems
sėti centro komiteto veikimas.

Isteigtas 1914 m. rudenį, tad rusų laikais
(lenkų politikos veikėjai dar tai tyčiomis nu-
tylėdavo, lyg tuomet būtų švaresnis jų 1937 m.
tos draugijos palikuonės — Labdarių draugi-
jos uždarymas!), ligi 1915 m. rudens vadovau-
jamas valstybės dūmos atstovo Martyno Yčo,
1915-1918 m. vėlesniojo Lietuvos respublikos
prezidento Antano Smetonos, 1918 m. vasarą
ir rudenį grįžusio iš Rusijos M. Yčo, o paskui
ligi 1922 m. sausio mėn. pabaigos kanauninko,
dabartinio Kaišiadorių vyskupo Juozapo Kuk-
tos, centro komitetas tikrai užsitarnavo „di-
džiojo komiteto“ vardo, kurį jam vokiečių lai-
kais visuomenė ėmė teikti. 1917 m. rudenį įsi-
steigus Lietuvos Tarybai, nuo centro komiteto
atkrito politiniai Lietuvos dalykai, beliko betgi
platūs ir įvairūs Vilniaus lietuvių tautiniai ir
labdariniai, o 1919 m. pavasarį ėmus veikti
Laikinajam komitetui — jau tik labdariniai.
Tačiau vien tik labdaros srityje centro komi-
tetas, nesuiręs darbininkų tarybos šeiminin-
kavimo metu, dar pirmomis lenkų valdžios
dienomis reiškėsi dešimtimi prieglaudų ir
bendrabučių (Didžioji vaikų prieglauda Suba-
čiaus g. 16, Mergaičių bendrabutis Subačiaus
g. 16, Moksleivių bendrabutis Aušros Vartų g.
12, Seminaristų bendrabutis Aušros Vartų g.
25, 2-klasės mokyklos internatas Lydos g. 7,
Antakalnio vaikų prieglauda Vasario g. 7,
Švento Mikalojaus prieglauda Užulankos g.

1, kun. Liegaus prieglauda Linksmojoj g. 37, Vaikų prieglauda Trinopoly ir ten pat Senelių bendrabutis), kuriuose priglaudė per 700 vaikų ir senelių; vienuolika liaudies ir inteligentų valgyklų (nr. 7 Kreivojoj g. 23, Nr. 8 Antrojoj šiaudų g. 13, Nr. 9 Poplavų g. 28, Nr. 10 Orenburgo g. 29, Nr. 14 Trakų g. 14, Nr. 6 Šv. Jono g. 19, Inteligentų valg. Dominikonų g. 12, Nr. 15 Artilerijos g. 4, Nr. 17 Antakalnio g. 27, Nr. 18 Pirmojoj Ponamarių g. 12, Nr. 16 Inteligentų valg. Pirmojoj Uosto g. 23) su 12.000 valgytojų^{x)}, su nemažu darbuotojų ir tarnautojų personalu, su plačiu daržu ir kitokiu ūkiu. Čia taip pat šlijo ir du lietuvių kooperatyvu — „Laimė“ ir „Darbininkas“.

Nors centro komitetas ir jo Vilniaus skyrius lenkų laikais griežtai atsiribojo nuo bent kokios politikos, tik jo platus labdarinis, bet lietuviškas, veikimas vis viena lenkų politikams ir lenkų administracijai buvo labai nemalonus ir dėl jo artimo, nuoširdaus bendravimo su Vilniaus darbo miniomis net ir tik duoninėje srityje atrodė ir politiniu atžvilgiu pavojingas, gal net pavojingesnis už tiesiogius Vilniaus lietuvių politinius tautinius žygius ir pasireiškimus. Todėl tatai nuo pat pradžios miesto lenkų savivaldybė ir lenkų administracija kur galėjo jį skriaudė, neduodamos komitetui tiek produktų ir kitokių labdarai ski-

---

x) „Nepriklausomoji Lietuva“, 1919 m. nr. 21, 26-

riamų teikinių, kiek jų būtų reikėję jam duoti dėl šelpiamųjų skaičiaus, o ką bekalbėti apie piniginę pašalpą, kurią gausiai gaudavo lenkų organizacijos, o komitetui apie tai neteko nei svajoti (šiaip lenkų vadovybė skelbėsi visus šelpianti, neatsižvelgdama tautybės). Taip pat nuo pat pirmųjų Vilniaus užgrobimo dienų provokuojamai kratyta komiteto įstaigos, atiminėta ir net naikinta (pievos) jo turtas, suiminėta ir mušta jo įstaigų tarnautojai ir pan. Nežiūrint komiteto atviro ir griežto lojalumo Vilniaus administracijos atžvilgiu, štai 1937 metais okupacinė administracija vis dėlto uždarydino pagaliau tos įstaigos veikimą, rodydama tuo visą savo menkystę ir — politinį silpnumą^{xx}).

Nors aš, kad ir būdamas (nuo 1915 m. rudens) centro komiteto narys, nuo 1918 m. mažai tedalyvavau jo darbuose ir iš viso nesikišau į jo veikimą, žinodamas kom. pirmininko didelį vilnietišką prityrimą ir taktą, bet žinojau taip pat, kaip jam sunku suvesti galus su

---

xx) Gal be didelio reikalo dėl šio uždarymo ir kitų panašių lenkų politikos nešvarių žygių Vilniaus lietuvių atžvilgiu kiti pas mus kaltina šiaip jau lenkus; ne lenkai, taigi ne paliokai visa tai daro, tik jų padliokai, jų prūsinės-galicinės ir net — kauninės atmatos, nustatomos ir įsakomos valdančiųjų Varšuvos politikų ir diplomatų, kurių darbą Lietuvos atžvilgiu dar 1928 m. velionis Tadas Holuvka, vienas to darbo vykdytojų, man šiaip atvirai apibūdino: — Cóż robić? Polityka to podła rzecz.

galais ir išsiversti savo turimomis lėšomis. Jau tada, galvodamas apie tolesnę komiteto veiklą, noromis nenoromis prisimindavau Ameriką ir mūsų amerikiečių jautrų dosningumą bendriesiems lietuvių dalykams, bet tik rudenį te pradėjome daryti pirmuosius, bandomuosius žygius amerikiečių dėmesiui pakreipti mūsų pusėn, jų dosningumui sukelti vilnietiškujų mūsų įstaigų naudai.

Beveik neprisidėdamas prie centro komiteto darbo, daug betgi dirbti turėjau Lietuvių mokslo draugijoje, iš dalies jos surengtose vietose paskaitose (mūsų gimnazijos rūmuose), apie kurias esu jau sakęs ir kurių pirmieji metai pasibaigė gegužės 17 d., bet ypačiai daug jos vadovėlių leidimo komisijoje. Komisija, kaip žinome, veikė dar nuo 1915 m. rudens, buvo tikra komisija su tam tikru narių sąstatu, posėdžiais, protokolais ir t.t., ligi 1918 m. pabaigos išleido 23 vadovėlius^x), bet nuo 1919 m.

---

x) Apie komisijos veikimą ir išspausdintus vadovėlius paskaitome kasmetiniuose 1915-1922 m. dr. J. Basanavičiaus pranešimuose visuotiniams Lietuvių mokslo draugijos susirinkimams, išspausdintuose draugijos organo „Lietuvių Tautos“ knygoje. Nurodysiu čia dar savo straipsnį „Podręczniki litewskie“, kurį išspausdino „Głos Litwy“ 1919 m. Nr. 27. Patyręs iš jo „Dziennik Wileński“ apie algebros vadovėlių lietuvių kalba nesitvėrė juoku netikėdamas, kad „mužikų kalba“ tikėtų tokioms „aukštoms materijoms“, tad ir tiesiog neigdamas mūsų žinią.

pradžios beliko tik skambus vardas; Petrui Klimui ir kitiems tos komisijos nariams iš Vilniaus išvažiavus, visas darbas buvo suverstas man. Revoliucinės valdžios mėnesiais vadovėlių spausdinimo darbas buvo perimtas švietimo komisariato, bet vos vienas kitas tebuvo išspausdintas, spaustuvėms esant užverstoms politinių spausdinių darbu; aš į tą darbą tuomet nė nesikišau. Tačiau lenkų laikais juokratytis nebegalėjau kad ir dėl to, jog lenkai vertėsi tik savo spaustuvėmis, į lietuviškąsias teskreipdami tik tada, kai norėjo išspausdinti lietuviškuosius atsišaukimus, kurstančius lietuvių kariuomenę ir Nepriklausomos Lietuvos visuomenę prieš Lietuvos vyriausybę, tad lietuvių spaustuvės radosi be darbo, tik mūsų laikraščius tegaudamos spausdinti. Jos tad kreipėsi į Laikinąjį komitetą (kitos tik į mane), prašydamos aprūpinti jų darbininkus šiokiuo tokiuo darbu.

Gavome turėti reikalą net su keturiomis spaustuvėmis, kurios, tiesa, nevienodai mums rūpėjo. Dvi buvo aiškiai lietuviškos: 1) Toto-rių 20 — buvusioji Martyno Kuktos (vyskupo brolio, buvusiojo Petro Vileišio spaustuvės darbuotojo, paskui savarankiško „Vilties“, „Litwa“, „Lud“, gudiškos „Naša Niva“ spausdintojo; karo metu čia buvo spausdinami vadovėliai, „Lietuvos Aidas“ ir kiti leidiniai), nuo 1918 m. rudens perėjusi į knygų leidimo bendrovės „Švyturio“ rankas, bet vedama to pat

Kuktos, 2) Didžiojoje gatvėje buvusioji žydo Sir-
kino, 1918 m. rudenį atitekusi lietuvių „Žaibo“
bendrovei, Zavišos vedama.

(1937 m. gruodžio 16 d. „Trimitas“ nr. 50/887)-

Be jų betgi dar dvi spaustuvi į mus šiekias
ar tokias moralines pretenzijas turėjo — Jono
Bajevskio Tiltų gatvėje ir „Promień“ (spindu-
lys) Ignoto gatvėje. Bajevskis — Varšuvos len-
kas, 1906 m. drauge su kitais Vilniuje atsidū-
ręs Myk. Romerio leidžiamam dienraščiui
„Gazeta Wileńska“ spausdinti ir čia likęs. Jo
spaustuvėje prieškariniais laikais spausdinau
„Visuomenę“ ir — slaptus atsišaukimus; 1917-
1918 m. jis spausdino taip pat „Darbo Balsą“.
Socialdemokratas, tautinių lenkų privengia-
mas, jis kartais prašė iš manęs darbo ir kai ka-
da vieną ar kitą gaudavo; 1919 m. birželio
mėn., pavyzdžiui, jis išspausdino mano knyge-
lę „Lietuvos sukilimas 1794 metais“, kuri mano
buvo parengta daug anksčiau, 1917 m. suėjus
100 metų nuo Kosciuškos mirties. „Spindulio“
spaustuvė priklausė Marijai Lapinskienei, kaip
ir „slaptojo“ Vilniaus lietuvių (kiek jų būta
šioje „lenkiškame“ mūsų Vilniuje!) našlei, be
to, aiškaus lietuvių Balio Stadzevičiaus vei-
kiamai, tad taip pat lenkų nebuvo palaikoma;
jai mudu su Stadzevičium pavedėva „Głos Lit-

wy“, vėliau ir atskirų jo atspaudų spausdinimą. „Nepriklausomąją Lietuvą“ spausdinome „Švyturio“ spaustuvėje. Tad „Žaibui“ turėjau duoti spausdinti Mokslo draugijos leidžiamus vadovėlius.

Bijodamas prisiimti sau riziką finansuoti vadovėlių leidimą ir dar rūpintis jų išplatiniu, kas buvo ypačiai sunku neturint normalinių ryšių su Kaunu, be to, atvirai kalbant, ir nenusimanydamas apie šį dalyką, susitariau su pasisiūliusiu man „Švyturio“ b-ės dalininku Stasiu Jackevičium, kuris pasiėmė sau visą praktinį darbą — spausdinimo priežiūrą ir spausdinių pervežimą Kaunan, kur, jam, Kuktai ir Steigvilai likus Vilniuje, kiti dalininkai (J. Strazdas, A. Rucevičius ir Rinkevičius) pradėjo platų knygų leidimo darbą. Jis taip pat garantavo autorinių honorarų ir spaudos išlaidų atlyginimą, o už visa tai „Švyturys“ virto, tiesa, jau daug vėliau (iš pradžių mėginau nuo to išsisukti) Lietuvių mokslo draugijos komisionierium; žinoma, drauge su tuo ir vadovėlių dalis gaudavo būt spausdinama „Švyturio“ spaustuvėje.

Visa toji mudviejų kombinacija pačiai mokslo draugijai nedavė jokio pelno; jei koks ir būdavo, jį turėdavau apversti mūsų dienraščiams ir kitiems leidiniams sušelpiti, kai kildavo pavojus, jog vienas ar kitas mūsų periodinis leidinys gaus sustoti lėšų pritrūkęs.

Tikras pelnas tebuvo „Švyturio“ bendrovei, kuri mūsų (mokslo draugijos) leidiniais grindė savo pirmuosius žingsnius ir plačioje Lietuvoje įgijo didelio populiarumo, aprūpindama pirmąsias mokyklas vadovėliais. Tačiau ir mes, vilniečiai, buvome patenkinti, 1) galėdami aprūpinti savo spaustuves darbu, 2) jausdamiesi svariai patarnaujant ne tik okupuotosios, bet ir nepriklausomosios Lietuvos dar silpnutei mokyklai ir šiaip švietimui, 3) keldami plačioje Lietuvos visuomenėje ir ypačiai jaunuomenėje, moksleivijoje pagarbą Vilniui kaip lietuviškojo švietimo skleidėjui (kiekvienoje mūsų išleistoje knygoje juk buvo aiškiai pažymėta leidėja (Lietuvių mokslo draugija) ir spaustuvė — Vilniuje. Antra vertus, kad ir uolūs buhalteriai gal ir galėtų mums prikišti prekybos reikalo nenusivokimą, bet be šitokios sutarties su „Švyturiu“ ar su kuo kitu vadovėlių leidimas ir ypačiai išplatinimas mūsų darbo sąlygose tiesiog buvo neįmanomas; vieną kitą vadovėlį išleidę, būtume priversti nustot juos spausdinti, ir Lietuvos mokykla daugelio jų visai nebūtų gavusi.

Juk priversti spaustuvėms duoti medžiagos spausdinimui, turėjome rūpintis ir jos rengimu. Iš pradžių tebesivertėme tais rankraščiais, kuriuos dar 1918 m. buvo spaudai parengęs P. Klimas su pakviestais talkon atvykusiais voronežiečiais: J. Jablonskiu, Pr. Ma-

šiotu, M. Šikšniu ir kitais, o parašę ar išvertę, be jų, dar darban puolę studentai ir šiaip plunksnos žmonės. Tik jau bene vasarą (1919 m.) parengtoji atsarga ėmė išsisemti ir teko kone kiekvieną mūsų gimnazijos mokytoją raginti, kartais ir spirti rašyti vadovėlius, o ir pačiam žūt būt išskirti sau laiko vadovėliams ar pseudovadovėliams skubiai gaminti. Sakau — pseudovadovėliai, nes daugelis L. M. Dr. vadovėlių vardu parūpintų leidinių visiškai nebuvo vadovėliai, tik šiaip jau labiau ar mažiau naudingos visuomenei knygos ir knygelės (pav., anoji mano knygelė apie 1794 m. sukilimą). Be to, skubus jų rašymas, be abejo, mažino daugelio jų vertę ir pykino kai kuriuos smarkesniusius kauniškius, rašiusius kartais labai piktas jų kritiką; dar Vilniuje būdamas, prieš kai kurias jų ėmė šiaušti mūsų Jablonskis, Kaune vėliau atsidūręs dar nekartą gavęs progos mus už jas apibarti. Aš pats nekartą, bemaž visados, rašiau juodraščius, kurių net korektūrai kaip reikiant prižiūrėti dažniausiai negaudavau pakankamai laiko (kiek kartų susnūsdavau bekoreguodamas!) ir turėdavau pasikliauti kitais. Ir vis dėlto nenorėčiau perdaug skirti reikšmės atvirkščiajai mūsų darbo pusei, imdamas ją istorinėse jo sąlygose. Galima kaltinti mane ar kitą kurį jos dalyvį tuo ar kitu silpnumu, labiau ar mažiau atsiliepusiu darbo padariniams, bet šiaip jau

šis mūsų darbas*) bene reikėtų bent iš dalies prilyginti XVIII a. pabaigos Kolontajaus ir kitų Varšuvos švietėjų, panašius lenkiškus vadovėlius ir kitas knygeles rašiusiųjų, darbui, istorijoje įgijusiam „Kolontajaus kalvės“ vardą. Na, bet čia jau man netinka imtis panašių lyginimų ir įvertinimų, pačiam buvus to darbo dalyviu.

(1937 m. gruodžio 23 d. „Trimitas“ nr. 51/888).

Šiaip ar taip, jau į gegužės mėn. pabaigą buvome išspausdinę apie 10 vadovėlių, per visus 1919 metus išleidom jų net 26, 1920 m. 23, 1921 m. jau 36, 1922 m. ligi vasario mėn. (33-jų ištrėmimas) dar 7, tad iš viso 1915–1922 m. 115 vadovėlių ir „vadovėlių“. Čia dar reikia pridurti, jog jau 1919–1920 m. daugumos L. M. Dr. vadovėlių naujus leidimus perėmė švietimo ministerija, o dar 1920–1921 m. tą pat padarė kauniškė „Švyturio“ bendrovė, skyrium susitardama su autoriais. Gavome jai perleisti net jau gatavus kitų leidinių stereotipus, nors pir-

---

x) Reikėtų čia dar pridurti ir kitokių leidinių parūpinimas, nieko bendro neturėjęs nei su vadovėliais, nei su mokslo draugijos darbu — tai lietuviškosios lektūros, daugiausia Vilniaus krašto žmonėms, spausdinimas lietuvių, lenkų ir rusų kalbomis, tikriausiai jos leidimas per mūsų laikraščius ir mušimas iš jų skyrium. Tačiau tatau priklauso jau kiek vėlesniam laikui.

ma kaip tik laukėme tikro pelno mokslo draugijai iš vadovėlių naujų, pigesnių mums leidimų. Dr. Basanavičius ir kai kurie kiti vilniečiai ne be pagrindo buvo nepatenkinti man tai išleidus iš mokslo draugijos rankų, bet aš teisišaus esąs per silpnas įveikti kauniškiams, kuriems čia padėjo ir sulaužę mūsų vilnišką liniją autoriai; nežinau, ar beįtikinau savo oponentus, juo labiau, jog jų tarpe buvo ir vienas čia nurodomųjų autorių.

Šiek tiek čia nusivaręs per toli į priešakį, nesijaučiu betgi perdaug atšokęs nuo pradžioje pažymėtojo laiko — gegužės mėn. pabaigos, kai lenkų šeiminkavimas jau pakankamai būdingai suskubo pasireikšti, o taip pat ir mūsų rūpesčiai bei vargai. Man čia terūpėjo kai ką aiškiau parodyti, ypač mūsų viešojo darbo ir atskirų asmenų reikalų, vilnietiškų ir kaunietiškų pažiūrų susipynimą, kartais susikirtimą, labiau ar mažiau vykusį ieškojimą ir nustatymą tiksliausių savo darbo kelių ir krypties, pagaliau neslėpti savo ir mūsų tų ar kitų silpnybių, klaidų.

Grižęs dabar į savo pradžią, tur būt, nebeturėsiu įrodinėti, jog nuo pat pradžios buvau susirūpinęs, kad tik greičiau sueičiau su kauniečiais ir išsiaiškinčiau įvairias savo abejones ir neaiškumus. Tuo tarpu kauniečiai nerodė didelio noro su mumis kalbėtis, mane ar kitą veiklesnį laikinojo komiteto narį bent painformuoti apie bendrus Lietuvos dalykus, bent apie Lietuvos ir Lenkijos santykius. Lietuvos

karininkai, kurie iš Kauno Vilniun buvo atvykę balandžio 29 ir gegužės 10 d., prašoko pro mus meteorais ,atlikę kas jiems buvo pavesta su lenkų karo vadovybe, o su mumis nė nepasikalbėję, dėl ko kartą bene Tumas juos apibarrė „Nepriklausomoje Lietuvoje“^{xx}). Tiesa, grįždamas iš Varšuvos su visa delegacija Jurgis Šaulys buvo pas mane užėjęs, bet, matyt, dar nepamiršęs mudviejų liepos mėn. (1918 m.) po Uracho incidento susikirtimo ir šiaip tuometinio mano opozicingumo, o gal tik nepasitikėdamas dar mano politiniu subrendimu ir iš viso neteikdamas didelės reikšmės prasiūdančiai ir dar nevisai paaiškėjusiai vilniečių akcijai, labai mažai man tepapasakojo apie savo veikimą Varšuvoje. Tad degte degiau noru greičiau vykti Kaunan.

Tatai, kaip žinome, dar per pirmąjį mano pasimatymą su generaliniu komisaru Osmolovskiu balandžio 23 d. lengvai buvo man pažadėta, jam pareiškus susirūpinimą, kad Lietuvos vyriausybė suremtų Vilniaus lietuvių įstaigas (o 1937 m. tos lietuvių įstaigos, tos pat lenkų administracijos, tik nebe Pilsudskio, o Beko diriguojamos, buvo kaltinamos darančios tai, ką jam ji pati, tik dar 1919 m., yra siūliusi!), bet balandžio 30 d. Vilniaus lenkų komen-

---

xx) Šiaip automobilių pasirodymas su lietuviškomis vėliavėlėmis padarė didelį įspūdį ne tik sugraudintiems lietuviams, bet ir įvairiatautei Vilniaus miniai.

danto išsišokimu buvo nutraukta. Vis dėlto draugui Jonynui nenustojus toliau rūpintis, pagaliau pavyko gauti iš lenkų karo vadovybės reikalaujamas praleidimas.

Birželio 1 d. anksti rytą mudu su Jonynu išvažiavo iš Vilniaus gautuoju iš Lietuvos vyriausybės automobiliu⁵³).

Buvo sekmadienis. Važiavome linksmi, tiesiog laimingi, džiaugdamiesi gražiu oru ir nors kelioms dienoms ištrūkę iš lenkų malonės. Aš vežiau tik išėjusį (birželio 1 d.) „Głos Litwy“ numerį (prieš važiavimą turėjau parašyti vedamuosius ne tik šiam, bet dar ir kitam numeriui, kuris teišėjo birželio 3 d.). Laikraščio atkarpoje mano buvo įdėta Stefanijos Jablonskienės vertimų iš Kudirkos (Tautos himnas — tas pats, kurį keliems mokiniams sugiedojus 1937 m. lapkričio 1 d. Vilniaus Rasose prie Basanavičiaus kapo, lenkų vaivadija pripažino pakankama priežastimi uždaryti Labdaros draugijai), Maironio Kur bėga Šešupė, Miškas ir lietuvis, ir kt., L. Giros. Drauge su Jonynu juos skaitėva ir džiaugėvos ta dovanėle vilniečiams.

---

53) Rodos, kaip tik birželio 1 dieną, ne antrą kartą į Kauną man važiuojant (liepos 27 d.), drauge važiavo J. Jablonskis su žmona ir sūnum Jonu. Važiavome atviru automobiliu, tad Jablonskis gavo progos gėrėtis ir oru ir reginiais. Vievyje pamatęs lietuvių kareivius, pravirko susijaudinęs.

Nepajutome Vievį privažiavę, kuriame tuomet tebebuvo dar lenkų ir lietuvių kariuomenės būreliai. Vėliau lenkai lietuvius iš ten išspaudė, o Želigovskio pseudomaišto metu ten jau buvo tik lietuviai. Pusiaukelyje pasitikę čia lietuvių sargybą džiaugėmės pamatę pirmuosius lietuvių kareivius, jų laikyseną, kuklią uniformą; tuo atžvilgiu karininkai beveik nesiskyrė nuo kareivių. Tiesiog nepajutome, kaip pro Žiežmarius ir Rumšiškes, tik gerokai pašokinėję tebeužsilikusių nuo vokiečių išklotu medžių keliu, 2 val. popiet pasiekėme Kauną, pataikydami į rinkliavos dieną sužeistiesiems kareiviams.

Mudu išbuvova čia ligi birželio 6 d. Ministerio pirm. M. Sleževičiaus buvova pakviesti kabineto posėdin, kuriame pranešėva apie laikinojo komiteto veikimą, vilniečių planus ir iš viso apie Vilniaus dalykus. Išgirdova pilną pritarimą savo pasiimtai kryptčiai ir pilną pasitikėjimą mumis bei pasižadėjimą vilniečių neapleisti. Jokių nurodymų, direktyvų neišgirdome, tik padrąsinimą savo darbui. Neiškenčiu nepridūres, jog ligi 1922 m. buvau iš Vilniaus ištremtas, nebeteko man daugiau rasti Lietuvos kabineto posėdyje, bet ir įvairiais atsilankymais Kaune sueinant su ministeriais pirmininkais (Galvanausku, Grinium) ar kurios kitos valdžios sričių vadovais vis viena negaudavau jokių sau politinių direktyvų, tik visišką, sakyčiau, pritarimą politiniam ir tautiniam vilniečių taktui, nuovokai, kiek aš jiems

atstovavau, tad ir man. Kiek žinau, taip yra ir ligi mūsų dienų; kitaip sakant, lygiai priešinga tam, kuo kaltino ir tebekaltina Vilniaus lietuvių vadovybę lenkų politikai, težinodami savo direktyvas Nepriklausomosios Lietuvos lenkams. Antra vertus, Kauno ne tik vyriausybės, bet ir visuomenės visiškas pasitikėjimas mumis, vilniečiams, kad ir stiprino mus moraliai, bet ir labai varžė, padidindamas mūsų atsakomybę ir nekartą sulaikydamas mus nuo savarankiškesnių žygių. Padarėva taip pat pranešimą Valstybės Tarybai ir skyrium dar sukviestam šviesuomenės būreliui. Buvova taip pat priimti respublikos prezidento, kuris ne tik ex officio, bet ir kaip senas vilnietis parodė didelio susidomėjimo Vilniaus gyvenimu ir mūsų darbu.

Kelias dienas lakstėva po miestą ne tik pasakodami, bet ir dar labiau rinkdami žinių apie bendrą mūsų politinę padėtį, apie karą su bolševikų kariuomene, santykius su vokiečiais, valstybinę pažangą ir t.t. Kai kuriuos lenkų skleidžiamus Vilniuje gandus, kurių ten negalėjo atremti nežinodami, kaip yra iš tikrųjų, čia patikrinova ir įvertinova šmeižtams atremti. Jonynas išspausdino gražų laišką „Lietuvos“ redakcijai (Nr. 121), kuriame atrėmė jau Kauno visuomenėje skleidžiamus gandus prieš buvusius Vilniaus komisarų Vl. Poželą ir V. Bielskį, keldamas juos Lietuvos nepriklausomybės gynėjais ir pažymėdamas, jog „nieks tiek nepadarė bolševikų laikais

Vilniuje kovoje už lietuviybę su jos priešais, ypatingai už lietuvių kalbos teises, kiek pil. Požėla ir Vacł. Biržiška“, taip, jog „niekados lietuviai gal neturėjo tiek drąsos ir tiek savo vertės atjautimo Vilniuje, kaip tais laikais“. Išsiaiškinova ir tuos dalykus, apie kuriuos kalbėjau su Osmolovskiu.

Grižova Vilniun ir čia vėl turėjova daryti pranešimus ne tik laikinajame komitete, bet ir birželio 15 d. Užvingyje Lietuvių blaivybės draugijos sodne surengtose gegužinėse, kur susirinkę Vilniaus lietuviai, išklausę mūsų pranešimų (ne tik iš kelionės, bet ir iš laikinojo komiteto veikimo) ir pritarę komiteto veikimui, nutarė pasveikinti Lietuvos prezidentą (A. Smetoną), ministerį pirmininką (M. Sleževičių) ir kariuomenės vadą (gen. Silv. Žukauską). Tuose savo pasveikinimuose, išspausdintuose „Nepriklausomoje Lietuvoje“ ir „Głos Litwy“, pareiškėme savo sostinės neapleisimą ir toliau ten dirbsią Lietuvos tėvynės naudai, „nebodami visa to, ko reiks gal dar čia patirti“, ir neabejodami, jog „demokratinė, darbo liaudies reikalais besivaduojanti Lietuva pasieks savo senai geidžiamąją tikslą — nepriklausomybę su Vilniaus sostine“.

Savo įspūdžius iš kelionės atpasakojau dar ir spaudoje, „Głos Litwy“ Nr. 27 ir 28 atkarpų str. „Wrażenia z Kowna“.

(1937 m. gruodžio 30 d. „Trinitas“ nr. 52/889).

XV. KAIKURIE 1919 M. BIRŽELIO MĖN. VILNIAUS DALYKAI

Birželio 6 d. grįžęs iš Kauno, patyriau apie kelis mums, vilniečiams, labiau ar mažiau reikšmingus per tą laiką įvykius. Dar prieš pat mano išvažiavimą Kaunan, mirė, bet apie tai tik dabar tepatyriau, ir birželio 2 d. buvo palaidotas 70 m. amžiaus Mečislovas Davainis-Silvestraitis, prieš karą pagarsėjęs sulenkėjusiems lietuviams savo leistais laikraščiais „Litwa“ (nuo 1908 m.) ir „Lud“; kun. Tumas gražiai jį paminėjo šv. Mikalojaus bažnyčioje ir „Nepriklausomoje Lietuvoje“ (nr. 32 ir 33) ir nulydėjo į Rasos kapus. Ten pat ir tą pat dieną kun. Tumas gavo nulydėti neseniai tik Vilniuje apsigyvenusį, bet jau rimtai pasireiškusį paskaitomis Lietuvių mokslo kursuose, birželio 1 d. kraujo užsikrėtimu mirusį jauną gydytoją, chemijos ir bakteriologijos laboratorijos vedėją Kazį Junavičių. Birželio 3 d. lenkai išleido iš Lukiškio kalėjimo, laiduojant Laikinajam Vilniaus lietuvių komitetui, mano brolių Vaclovą, mėnesį čia iškalėjusį; užtat, lyg sau atsilygindami ar išlygindami savo kalinamųjų sąrašus, birželio 7 d. suėmė dakt. Stasį Matulaitį (teisleido liepos 28 d.).

Birželio 2 d. buvo mums ne tik laidotuvių diena. Tą dieną viešai pasireiškė Vilniaus endekų nekenčiama ir tuo pat jiems atsilyginanti daktaro Antano Vileišio našlė Emilija. Len-

kams iškasinėjant ties katedra palaidotus bolševikus ir verčiant čia pat pagautus žydus kelti iš duobių grabus, o vieną nesutinkantį miniai net aukštinelką įvertus duobėn, pro šalį einanti Em. Vileišienė prieš tai užprotestavo. Minia, ypač moterys, ėmė ją koneveikti, spiaudyti ir mušti. Kitai lietuvaiti p. Stašinskienei, kurios vyras (vėlesnysis Lietuvos Banko pirmininkas) bolševikų įkaitu buvo išvežtas Smolenskan, pašaukus policininką ir pareikalavus suimti lenkė, kuri buvo puolusi mušti Vileišienę, žinoma, ne lenkė buvo suimta, tik Vileišienė su Stašinskiene, kurios buvo palydėtos areštan bobų minios, šaukiančios: Won z Wilna, do swojej Taryby! do swego Smetony! Tu Polska, niewolno po litewsku rozmawiać! (Lauk iš Vilniaus, į savo Tarybą! į savo Smetoną! Čia Lenkija, nevalia lietuviškai kalbėti!).

P. Stašinskienei lietuviškai pasakius dukteriai gimnazistei Vladzei, kad eitų sau viena namo, koks lenkas ranka sudavė mergaitei per veidą. Policija p. Stašinskienei tuojau paleido, bet p. Vileišienę išlaikė ligi vakaro. Lenkų spauda pakaltino p. Vileišienę netaktu, dėl kurio minia norėjusi ją nulinčiuoti, tik koks lenkų karininkas ją apgynęs. Tuo pat metu kitose vietoje mūsų rašytojo žmona Penkaitienė, stovėdama kažkurios įstaigos „uodegoje“ ir belaukdama savo eilės skaičius lietuvišką knygele, milicininko buvo už tai net apstumdyta, o uodeginės „publikos“ iškoliota.

Čia vis buvo sukvailintos minios išsišokimai prieš lietuvius, su kuo ilgainiui apsipratome kaip su dienos dalyku. Kariuomenė ir milicija taip pat neslėpė savo priešingo mums nusistatymo. Taip, birželio 5 d., dienos metu, žandarai ir milicininkai kratė ir, esą ieškodami ginklo, „rekvizavo“ kas tik jiems atrodė naudinga, Dėl karo nukentėjusiems šelpti Lietuvos Draugijos Centro Komiteto laikomose įstaigose — Didžiojoje vaikų prieglaudoj ir Aušros Vartų moksleivių bendrabuty, ta proga apkuldami sargą Petrą Umbrasą, o taip pat Lietuvos mokslo draugijoje ir pas dr. Basanavičių, dar Barboros Žyžytės bute (trečią kartą; ji mirė 1937 m. Kaune).

Kas tuo metu lenkų buvo daroma Vilniaus lietuvių kaime, geriausiai rodo birželio 6 d. ties švenčionimis įvykęs slaptas lietuvių suvažiavimas, kuriame Ašmenos, Giedraičių, Malėtų, Inturkės, Kaltanėnų, Trakų, Tverečiaus, Dugeliškio, Palušės, Vidžių, Drukšių, Gaidės, Rimšės, Smalvų ir Dukšto (trūko dar Valkininkų ir kt.) atstovai nustatė, kaip lenkai persekioja lietuvius, plėšdami, plakdami, kišdami į kalėjimus, gėdydami moteris, varydami baudžiamos į dvarus po 2 dienas savaitėje, drausdami lietuviškai kalbėti, versdami rašyti prie Lenkijos arba patys juos įrašydami. nutarė reikalauti iš Lietuvos vyriausybės ginklų, kad patys išvarytų lenkus iš savo krašto. Ginklų negavę, žmonės labai pyko.

Taigi, grįžus vėl teko dirbti ne tik įtempto

darbo, bet ir įtemptų santykių su lenkais atmosferoje. Ne tiek Laikinojo komiteto patalpoje darbo valandomis, kur su interesantais daugiausia darbo turėjo komiteto sekretorius Ignas Jonynas, kiek popietėmis savo bute prie gimnazijos. Įvairių tautybių interesantų ateidavo ligi 50 ir 60 asmenų, taip jog skelbiamoji priėmimo viena valanda dažniausiai virsdavo keliomis. Čia man labai pagelbėdavo tik baigęs gimnaziją jos raštinės vedėjas Tadas Aleknavičius (vėliau mūsų Vidaus reikalų ministerijos svetimšalių referentas), kuris gretimoje su mano mažučiu kabinetu erdvioje raštinėje ne tik sutalpindavo visus laukiančiuosius, bet ir juos kalbindamas mandagiai išklausydavo, kuriais reikalais jie norėjo su manim kalbėtis. Daugelį reikalų jis čia pat išspręsdavo, gražiai patardavo, arba įtikindavo, jog tuo ar kitu reikalu nesą ko kalbėtis, ir tuo būdu atleisdavo mane nuo daugelio nereikalingų kalbų. Jis ne kartą išpėdavo mane dėl vieno ar kito įtartino asmens, ir tikrai paaiškėdavo jų tarpe šnipų ir provokatorių. Šiaip, „sekreтарz pana Biržyski“, kuriuo naudingas mano padėjėjas ėjo lenkų įstaigose, populiariusis mūsų mokinių tarpe tvarkdarys („komendantas“), ne mažiau populiarius buvo tų lenkų tarpe, kuriems mes buvom reikalingi santykių su Nepriklausomąja Lietuva dalykais, daugiausia Lietuvos dvarininkų ir jų šeimynų. Mažiau jam sekės su „politikais“, kurių kiti neįsileisdavo su juo į kalbas, bet sakydavosi norį tik su manim kalbė-

tis. Tik ir čia jis kad ir iš trumpo pasikeitimo su jais vienu kitu sakiniu gražiai susiorientuodavo su kuo turi reikalą ir mane išpėdavo.

Taip, gegužės pabaigoje ar pačioje birželio pradžioje jis įteikė man vizitinę intereso kortelę ir pridūrė, jog šis „tipas“ jam nepatinka. Ilgai pas mane užsilikusioje kortelėje skaitau: Anatole Muhlstein, Redacteur au Journal des Debats. Paprašiau pakviesti. Įėjo jaunas ponaitis, kuris prancūzų kalba kreipėsi į mane, sakydamas šio žinomojo prancūzų laikraščio esąs atsiųstas gauti iš manęs informacijų apie lietuvių ir lenkų santykius. Pasišaliau prancūziškai nekalbąs, ir, žiūrėdamas jam į akis, pasiūliau lenkiškai pasišnekėti. Sumišo svečias, bet prisipažino mokąs lenkiškai ir prašė su juo kalbėtis „visai atvirai“, „nesivaržant“, o jei kas man atrodytų, jog paskelbus būtų Lietuvai žalinga, tad nenorėčiau, kad apie tai patirtų lenkai, išpėtas dėl to jis to nė neskelbtų, tik perduotų norintiems mums padėti prancūzams. Žinoma, sutikau su šiuo džentelmeno pasiūlymu ir apie valandą su juo kalbėjau, nei žodžiu neatšokdamas nuo savo „Głos Litwy“ vedamųjų straipsnių. Muhlstein'as uoliai viską rašė, viskas jam buvę labai įdomu, reikšminga ir t.t., tik vargiai kas iš to buvo spausdinta, net tik pasiųsta į Journal des Debats, nors aš dėl to jo visai nevaržiau. Mat, jau birželio 7 d. „Dziennik Wileński“ Nr. 41 skaičiau Lenkijos atstovų įvairiose šalyse sąrašą, kur ir mano svečias buvo rodomas Lenkų

atstovybės sekretorium Briusely, tik buvo rašomas Muehlstein. Po kokių dešimties metų ar kiek vėliau tas pats Varšuvos žydas Muhlstein'as, tik jau Lenkų atstovybės sekretorius Paryžiuje, reklamiškai vedė žydų milijonierę Rotšildaiteį ir kažkodėl buvo net Kaunan su žmona pavažiavęs, čia pasireikšdamas nuvorišiniu pinigų švaistymu.

Nors panašių į Muhlsteino šelmiškų mėginimų mane suprovokuoti ir daugiau buvo, bet nenorėčiau jų perdaug apibendrinti. Taip, Miss M.A. Czaplicka, savo kortelėje, be pavarės, išspausdinusi dar „Somerville College, Oxford“, ne tik lenkiškai ten prirašė „korespondentka angielskiej gazety Land and Water“, bet ir kalbėdama su manim neslėpė esanti lenkė; kad ir klausinėjo apie lietuvių ir lenkų santykius ir mūsų taktiką, savo klausimus reiškė tikrai labai nešališkai, o man atvirai pasakojant apie nešvarius lenkų politikos ir administracijos žygius Lietuvos ir lietuvių atžvilgiu, ji nuoširdžiai piktinosi savo tautiečių elgesiu ir aiškiai, griežtai pripažino Lietuvos teisę nepriklausomam nuo Lenkijos gyvenimui, Vilniaus sostinei ir Vilniaus kraštui. Pasakui patyriau Mariją Antaniną Čaplickaitę (1886–1921) buvus antropologę ir etnografe, dėščius Oksfordo universitete ir išspausdinus kelis mokslo veikalus apie Sibiro tautes.

Taip pat neslėpė savo lenkybės kitas etnografas, Eugenijusz Frankowski, kad ir savo kortelėje ispanų kalba spausdinosi Ispanijos

istorijos akademijos, Madrido Hipodromo ir kt. nariu. Jis tikrai Didž. karo metu dirbo Ispanijoje ir ligi 1920 m. spausdino savo veikalus ispanų kalba, o tik paskui pasireiškė lenkų moksle Varšuvos, paskui Poznanės universiteto profesorium ir įdomių tyrinėjimų eile. Su manim kalbėdamas, beveik nelietė politikos, tik labiausiai domėjosi lietuvių folkloru ir ypačiai etnografija.

Pasitaikydavo nekartą lenkų armijos karininkų, kurie ateidavo pas mane prašyti padėti jiems bėgti Lietuvon. Kiti jų atrodė gan nuoširdūs, kiti net atgiję lietuviai, o kiti labiau ar mažiau aiškūs „siuntiniai“ vyrai (provokatoriai). Nenorėdami įklampyti Laikinojo komiteto, visais jais kratėmės. Gal tuo ir būsimė vieną ar kitą jų nuskriaudė, bet, šiaip ar taip, nevieną jų vėliau gaudavome pamatyti jau Nepriklausomoje Lietuvoje. Dar po kelerių metų sutikau mūsų karininką, kuris juokdamasis man prisiminė Vilniuje mėginęs iš manęs gauti kortelę į lietuvius, bet, man atsisakius, supratęs mane palaikius jį provokatorium, tuo nesipiktinęs, tik be mūsų pagalbos dūmęs Kaunan.

Įvairūs pasikalbėjimai, ypačiai tokie, kur reikėjo neišsiduoti supratęs, jog turima reikalo su provokatorium ar šiaip nešvariu žmogum, mane labai privargindavo ir kliudė tinkamai atlikti kitus darbus, o labiausiai pasirengti virtusiam beveik privalomui „Głos Litwy“ vedamųjų straipsnių rašymui. O čia dar

kuone kiekviena diena teikė kurių visuomeninių rūpesčių ar nemalonumų ir šiaip reikalavo iš mūsų, Laikinojo komiteto narių, įvairaus darbo, kuris ne mažėjo, tik vis didėjo. Prisipažinsiu, kur galėdamas nusikratydavau juo I. Jonyno, J. Tumo ar kurio kito komiteto nario linkui, stengdamasis kuo labiausiai susikaupti „Głos Litwy“ darbui, bet gaudavau ir pats ką atlikti, ypačiai kur nors pirmininko prireikus. Taip, dar gegužės 8 d. turėjau drauge su tebe-buvusiu dar Vilniuje gydytoju Vladu Nagevičium ir didele mūsų patriote Palevičiene, lydimi vertėjos mokytojos Rakštienės, sueiti su atvykusiais iš Kauno Amerikos karo ir maisto komisijos atstovais dviem karininkais ir Amerikos žydų atstovu Boginu, lydimais mūsų karininko Petronio (Palevičienės svainio). Jie domėjosi, kaip lenkų buvo skirstomas amerikiečių dovanotas maistas, ir labai nustebo išgirdę lenkus skelbiant tai savo dovanomis ir jomis verčiantis žmonių simpatijoms, ypačiai jų parašams Lenkijai, pritraukti. Prašėme juos paveikti lenkų įstaigas, kad skirstant amerikiečių dovanas, nebūtų skriaudžiamos lietuvių įstaigos. Žydas Boginas labiausiai klausinėjo apie lenkų surengtas Vilniaus žydų skerdynes. Birželio 13 d. vėl, tik kitų lydimas, gavau kalbėtis Vilniaus lietuvių reikalais su Jungtinių Amerikos Valstybių atstovu Džibsonu ir tuo pat Boginu.

(1938 m. sausio 20 d. „Trinitas“ nr. 3/892).

Malonus, bet gan opus dalykas teko man atlikti vaduojant iš kalėjimo daktarą Andrių Domaševičių. Kaip Lietuvos socialdemokratų vadas prieš 1900 m. Vilniuje pasireiškęs atkaklia kova su Juozo Pilsudskio vadovaujama lenkų socialistų partija (P.P.S.), o 1919 m. ten rėmęs darbininkų tarybų tvarką ir revoliucinę valdžią, bet lenkams Vilnių paėmus iš ten nesitraukęs, jis dabar iš pradžių buvo jų iškratytas, o gegužės 2 d. suimtas ir uždarytas Lukiškio kalėjime. Pilsudskininkai nenorėjo jo paleisti, ypačiai atsimindami buvusįjį jo veikimą prieš P.P.S., bet paskui sutiko išleisti. Jei laidos už jį Laikinojo lietuvių komiteto pirminkas. Tad paskirtą birželio 21 d. drauge su daktariene Domaševičiene nuėjome į kalėjimą daktaro „atsiimti“. Kalėjimo raštinėje įteikėm viršininkui lenkų kariuomenės vadovybės raštą, kurį perskaitęs jis, pasirodo, „prie bolševikų“ kurį laiką čia pat kalėjęs, ne reiškė džiaugsmo nusikratysiąs bent vienu kaliniu, tik paskambinęs bene karo žandarmerijos telefonu ir gavęs iš ten, kaip matyt, jį labai patenkinusį atsakymą, pareiškė mums tuojau daktarą atiduosiąs, jei šis raštu pareikšiąs nešąs komunistas ir prieš Lenkiją neveikšiąs.

Kaip buvęs partinis daktaro draugas, gerai pažinęs jo statų būdą, supratau pilsudskininkų žandarų gudriai prieš jį sugalvotas pinkles, kurios gali niekais paversti mūsų komiteto pastangas grąžinti jį žmonai ir vaikams. Suprato tai ir Domaševičienė, kuri ėmė

jaudintis ir nerimauti. Žinojome jį drauge su Lietuvos socialdemokratų partijos dalim priėmus Lietuvos komunistų vardą, kad ir neslėpus savo skirtingų politinių pažiūrų nuo Kap-suko ir Angariečio vadovaujamos Lietuvos ir Gudijos komunistų partijos, kuri buvo užvaldžiusi Vilnių. Tuo tarpu į raštinę atėjo iš savo kameros, sargo atlydėtas, daktaras, kaip visuomet — gyvas, status, aukštai atkelta galva, su prisegta prie švarko didelė raudona rožė; iš kur jis ją ten gavo, nė dabar nežinau. Kalėjimo viršininkas jam pareiškė, kuriomis sąlygomis galys būti išleistas iš kalėjimo. Daktaras nė nepasvyravęs jam atkirto: kad ir nesąs komunistas ta prasme, kokia maną lenkų žandarai, ir niekados nėjęs ir nežadęs eiti prieš Lenkiją, kurios nepriklausomybę visados pripažinęs, bet jokio rašto jis žandarams nepasirašysiąs.

Čia viršininkas nesistengė nusišypsoti savo pasitenkinimo ir pareiškė turįs jį grąžinti kameron. Remdamasis jam įteiktu jo vyresnybės raštu, pareikalavau su tuo neskubėti, nes tu rime teisę dar patys su daktaru pasikalbėti.

Žmona nusivedė vyrą į nuošalųjį suolą ir verkdamą ėmė jį pusbalsiu maldauti, kad jis pasirašytų, sakydamasi daugiau nebeturinti jėgų kelti to smūgio, kokį jo kalėjimas šeimai padaręs. Vyras stengėsi ją nuraminti, o paskui susijaudinęs kreipėsi į mane staigiu klausimu:

— Ar Jūs būtumet tai padarę mano vietoje?

— Gal būt... Turėdamas galvoje Jūsų pareiškimą viršininkui ir žinodamas Jūsų nusistatymą toliau dirbti savo visuomeninį darbą, manau, kad Jūs nė kiek nenusidėsit savo revoliucinei sąžinei ir darbininkų reikalams, jei pasirašysit tai, ką jau tik esate pasakę.

— Bet Jūs, Jūs ar būtumėt pasirašę?

— Aš tiek tegaliu pasakyti, jog prieš ke-liolika metų esu jau pasirašęs kur kas biau-resnį pasižadėjimą, kai pašalintas iš universi-teto buvau priimtas atgal, o po to turėjau, pa-sak universiteto subinspektoriaus, „meždu pročim podpisat бумажку“ — raštu pasižadė-ti, jog nedalyvausiu slaptose organizacijose, nors tuo pat metu priklausiau slaptai lietuvių studentų draugijai, panašiai kaip šimtai kitų pasirašiusiųjų studentų įvairioms slaptoms or-ganizacijoms kad priklausė. Ir Jūs, ir pats Pil-sudskis, ir aš, ir tūkstančiai kitų, šiaip ar taip, gavome prisiekti carui ištikimybę, o dėl to visi esame ją sulaužę, atsiskirdami nuo Rusijos ir kurdami savas valstybes. Jei žandarų raštas nėra per daug žandariškas — ryžkitės!

Daktaras paėmė iš viršininko iš anksto pasirašyti parengtąjį tekstą, paskaitė ir beveik nusigrėžęs nuo jo pasirašė. Viršininkas pa-raudo iš piktumo, bet buvo priverstas jį išleis-ti. Šis išėjo užvertęs sau patalynę ant sprando ir vos davėsi prikalbamas pasiimti vežiką).

---

x) 1920 m. jis vėl buvo suimtas ir išvežtas koncen-tracijos stovyklon prie Krokuvos.

Tačiau atskirų žmonių vadavimas ir šiaip tie ar kiti žygiai lenkų administracijos įstai-
gose man mažiau rūpėjo ir kitų mūsų komite-
to narių buvo atliekami dažniau ir, tur būt,
geriau už mane. Aš labiausiai buvau susirūpi-
nęs, kad mūsų, vilniečių, veikimas reikštųsi
sklandžiai ir jėgų nesklaidytų srovėmis ir sro-
velėmis, bet dar labiau sekiau Varšuvos politi-
kų veikimą Vilniaus krašte, kiek jis buvo nu-
statomas prieš Lietuvos reikalus. Mūsų veikimo
kryptis birželio mėn. vaizdžiausiai pasireiškė
VI. 15 Vilniaus lietuvių susirinkimo Vingyje
(Užvingyje) pasveikinimu Lietuvos presiden-
to, vyriausybės ir kariuomenės vado, o taip
pat mūsų organizacijų atstovų VI. 17 atsisa-
kymu organizuotai dalyvauti bendroje su len-
kais Dievo Kūno procesijoje, patyrus, jog len-
kų rengiama ji paversti jų politine ir tauti-
ne demonstracija su lenkų valstybės ženklais
ir lenkų tautinėmis dainomis, „kas priešinasi
lietuvių dvasiai ir užgaunami tikybiniai jaus-
mai“ (Nepriklausomoji Lietuva“ 1919m. nr. 45
ir „Głos Litwy“ nr. 30). Ir tikrai, VI. 19 įvyku-
sioje procesijoje patriotinės lenkų dainos ne
tik buvo dainuojamos, bet ir karo orkestro
grojamos (pasak „Dziennik Wilenski“ — „dro-
gie sercu naszymu melodje“ — brangios mūsų
širdžiai melodijos). Net mūsų vargšas vysku-
pas Matulevičius buvo vedamas dviejų aršiau-
sių mūsų priešų: pulk. Andriaus Tupalskio ir
popiežiaus šambeliono Bol. Skirmunto.

Šiaip lenkų politikų dėmesys Vilniaus

krašte tuo laiku buvo nukreiptas į parašų parūpinimą „už Lenkiją“ ir gudų laikymą savo rankose, kad su lietuviais nesusidėtų, ir iš viso į kiek galima platesnį okupacijos panaudojimą lenkystės sustiprinimui ir šiaip Lenkijos naudai.

(1938 m. sausio 27 d. „Trimitas“ nr. 4/893).

Dar vokiečių okupacijos (1915-1918 m.) laikais Vilniaus lenkų politikai stengėsi visokiomis priemonėmis sukelti okupantams ir už Lietuvos ribų išpūdį, jog Vilniaus krašto žmonės esą lenkiškai nusistatę, iš Varšuvos telaukia išganymą, į ten ir esą linkę. 1919 m. balandžio mėn. Pilsudskiui Vilnių užgriebus, radosi čia visiška laisvė provaršuvinei akcijai stiprinti ir plėsti, o tai akcijai tuo metu visų svarbiausia buvo surinkti kuo daugiau parašų „už Lenkiją“, kuriais būtų galima Varšuvai verstis Vakaruose Santarvininkų visuomenėje ir jos vadovybėje siekiant Vilniaus krašto ir net visos Lietuvos pripažinimo ir priskyrimo Lenkijai. Nuo balandžio pabaigos — per visą gegužį — tad ir birželio mėn. toji akcija vis plačiau buvo vykdoma ne tik Vilniuje, bet ir Vilniaus krašte, kiek jo lenkų kariuomenės buvo užgropta. Jau apie VI.15 Vilniaus kiemsargiai po butus mėgino rinkti parašus už Vilniaus prijungimą Lenkijai, pakišdami tam lapus („galima ir kryžiuuku pasirašyti“) ir aiškindamiesi šiuos lapus esą „iš ponų“ gavę. Ne-

bent „kryžiukinių“ parašų bus jie kiek gavę, kiemsargiškais argumentais išvilioję, bet iš lenkų ir net pačių lenkų daugiausia tesusilaukdavo pajuokimo, ir greit toji akcija nutrūko.

Daug smarkiau ji buvo varoma sodžiuje. Valkininkuose ir kitur lenkų kareiviai jos ėmėsi, tiesiog versdami rašytis už lenkų valdžią. Nočioje (Lydos aps.), kaip ir kitur, rinkoje kurstydami nesidėti su „vokiečių valdoma“ Lietuva, per Petrines (birželio 29 d.) trys lenkų agitatoriai šaukė, jog šv. Petras buvęs lenkas, o šv. Povilas lietuvis, tad turinti būti Lietuvos ir Lenkijos unija kaip ir seniau.

Lenkai kunigai tiek Vilniuje, tiek ir sodžiuje atvirai naudojo bažnyčios sakyklą ir iš viso savo įtaką lenkiškai priešlietuviškos akcijos palaikymui, nekreipdami dėmesio, jog Vilniaus vyskupas birželio 28 d. aplinkraščiu įspėjo dvasininkus nenaudoti Bažnyčios ir Jos veikimo priemonių politikai, tautinei neapykantai ir t.t. Dar cariniais laikais išpopuliarėję „patriotiniais“ pamokslais Vilniaus kunigai Stanislovas Macejevičius ir kiti, jų tarpe mano tetos Marijos Mašiotienės, ne tik garsaus mūsų pedagogo Prano Mašiotto žmonos, bet ir šiaip geros lietuvaitys brolis kun. Jasienskis, nesivaržė vyskupo lietuvio (Matulevičiaus) nurodymų nepaisydami ir toliau varydami šitokią savo darbą. Nesiskaitė nė su klusniais savo vyskupui lietuviais kunigais, kurių Vilniuje iš viso tuomet nedaug buvo.

Kas kita sodžiuje, kur lenkų agitatoriai tuoju pajuto prolietuvišką kunigų lietuvių įtaką, pavojingą varšuvinei politikai. 1917 m. lietuvių konferencijai, kurioje dalyvavo ir nemažai kunigų, įgaliojus savo išrinktą Lietuvos Tarybą ir šiai 1918 m. vasario 16 d. paskelbus Lietuvos nepriklausomybę su sostine Vilniuje, lietuviai kunigai ne tik lojaliai, bet ir tvirtai už ją stojo ir atitinkamai savo parapijiečius veikė, nesiduodami lenkų agitatorių nei geruoju nei piktuoju, viliojimais, grasymais arba net ir mušimais nusilenkti Varšuvos politikai. Reikalaujant iš vyskupo, kad tokius „užsispyrėlius“ klebonas sudraustų ir net šalintų, suprantama, tas vyskupo nebuvo vykdoma. Tuomet agitatorių ir jų žygių nustatytojų — lenkų politikos vadų ir vyriausių jos vykdytojų — imtasi „pavaduoti“ vyskupą ir savarankiškai šalinti iš parapijų nepatogius tai politikai klebonus ir vikarus. Pirmas toks šalinimas įvyko birželio 28 d., kai lenkų agitatoriai suėmė Aukštadvario (Trakų aps.) kleboną šlamą ir vikarą Grigonį ir atvarė į Vilnių, iš kur juos tepaleido liepos 2 d. Kunigų nebuvimo metu Aukštadvario dvarininikai surinko iš įbaurintų žmonių parašų, jog visi nori siųsti savo atstovus į Varšuvos seimą. Po to kunigai buvo gražinti parapijai. Vėliau iš parapijų lietuviai kunigai lenkų (dažniausiai „Straž Kresowa“ organizacijos veikėjų) buvo vežami į Vilniaus vyskupo kiemą ir jau nebegrąžinami savo pa-

rapijon; vyskupas būdavo priverčiamas keldinti juos į kitas parapijas.

Po nutrūkusio osmolovskinio flirto su lietuviais daugiau šios rūšies mėginimų su jais nebedaryta. Tenkintasi Vilniaus lietuvių smaugimu („trzymać za pysk“, pasak Varšuvos instrukcijų Vilniaus administratoriams ir veikėjams), o Nepriklausomai Lietuvai imta rengti vidines pinkles, kurios ją sugriautų. Jau birželio 16 d. J. Pilsudskio įsakymu joje imta kurti „P.O.W.“ (Polska Organizacja Wojskowa) — peoviakai, kurių šlykštų veikimą ir Vilniaus lietuviai tuoju gavo pajusti, o Nepriklausomoje Lietuvoje rudenį pavyko likviduoti su Vilniaus lietuvių pagalba.

Kitokios taktikos lenkai laikėsi gudų atžvilgiu, kad su lietuviais nesusidėtų, ko laukti turėjo pagrindo. Juk be artimų santykių, kuriuos lietuviai turėjo su Vilniaus gudais dar prieš Didįjį karą (1905–1906 m. revoliutmečiu, gudiško savaitraščio „Naša Niva“ laikotarpyje, masonų ložėje „Lietuva“, iš kur pasitraukus lenkams (išskyrus M. Romerį), liko lietuviai ir gudai, sulenkintose gudiškose arba apgudėjusiose lietuvių parapijose atsidūrusių lietuvių kunigų palankumas tautiniam gudų reiškimui ir kt.), karomečiu tie santykiai ne tik nenutrūko, bet dar abipusiai buvo remiami (gudiškai lietuviškas bendradarbiavimas prieš šlykščią Vilniaus lenkų akciją per gyventojų susirašinėjimą, politinis vieni kitų rėmimas siekiant Gudijos ir Lietuvos nepriklausomy-

bės, santykiaujant su okupacine valdžia — per Susemilį ir kitus vokiečius, o paskiau betarpiskai). 1918 m. rudenį Vokietijai kariškai ir politiškai suklupus ir Lietuvos Tarybai įgavus galios savarankiškai reikštis, tuojau ji kooptavo savo nariais 6 gudus: Vaclovą Lastauskį, Ivaną Luckevičių, Janką Stankevičių, kun. Vladą Toločką, K. Falkevičių ir Dominiką Siemašką. Taigi 1918 m. kovo 25 d. Gudų Kongreso paskelbusio Menske Gudijos nepriklausomybę sudarytos pirmosios Gudijos vyriausybės pirmininkas Lastauskis pateko į Lietuvos Tarybos narius, o tos vyriausybės užsienio reikalų ministeris Juozas Varonka gan greit virto pirmuoju Lietuvos ministriu gudų reikalams (paskiau ministriavo D. Siemaška). Vyskupas Matulevičius tuojau paaiškėjo pripažįstas ir Bažnyčioje gudų kalbos teises, kurių prieš tai (ir po Matulevičiaus!) nepripažino lenkiškoji Vilniaus vyskupijos vadovybė. Taigi tolesniam lietuviškai gudiškam, politiniam ir kitokiam bendradarbiavimui, kuris jokių simpatijų politiniams ir tautiniams lenkų siekimams Lietuvoje ir Gudijoje neturėjo, žūt būt reikėjo užkirsti kelią. Tad lenkams vis labiau įsivairant prieš lietuvius ir Lietuvą, gudai nebuvo persekiojami. Ne vien nepersekiojami, bet ir aiškiai buvo viliojami susiartinti su lenkais ir prisiimti jų unionistinius siekimus. Beraščių gudų sodžiuje veikta daugiausia lenkiškai suprantamais bendros su lenkais tikybos — katalikybės argumentais ir visokiais Lenkijos gy-

rimais, kuriais rinkta parašai „už Lenkiją“. Gudų inteligentijai ir pusiauinteligentijai pritraukti to buvo permaža. Maloniais pasikalbėjimais su negausingais Varšuvos gudais, ne kartą vedusiais lenkes ir iš viso veikiama varšuvinės lenkų visuomenės gyvenimo sąlygų, lenkų valdžios veikėjai stengėsi sudaryti palankias Lenkijai gudų nuotaikas, kurioms sutvirtinti ir visuomeniškai išplėsti birželio mėn. 11-13 d. (1919 m.) Vilniuje sukviesta buvusių Vilniaus ir Gardino gubernijų gudų veikėjų suvažiavimas. Lenkų valdžios lėšomis aprūpinamas Povilas Aleksiuk'as, vedęs mūsų vėlesniojo ministerio Ant. Merkio žmonos seserį lietuvaitę ir karo metu sukinėjęs prie lietuvių, ir dar kiti tokie stengėsi lenkų politikų įkvėpiamų varšuvinių gudų kultūrininkų sumanytą suvažiavimą priartinti politinei Varšuvos kryptčiai. Tačiau kad ir beveik nebuvo suvažiavime žymiausių gudų veikėjų, kurių nesistengta pritraukti, ir šiaip menskinio nepriklausomybinio kongreso dalyvių, nepriklausomybinė dvasia veikė ir Vilniaus suvažiavimą, iš kurio aleksiukininkai išspaudė tik blankią, Lenkijai palankią, rezoliuciją. Vietos lenkų veikėjų surengtame Suvažiavimo garbe raute mandagaus to palankumo tik lenkai tenusitverdavo, bet gudai griežčiau pabraukdavo savo tautinės politikos nepriklausomumą. Lenkai jautėsi gudais nusivylę, o gudų tarpe beliko jiems ištikimi tik Aleksiukas ir aleksiu-

kininkai, kuriuos jie dar kelerius metus naudojo varšuvinei politikai.

Mes, Vilniaus lietuviai, suvažiavimą tik iš šalies tegavome stebėti, sekti jį iš spaudos, nei svečiais ar mūsų spaudos atstovais ten nepakviesti. Kun. Tumas „Nepriklausomoje Lietuvoje“ neiškentė nepalankiai nepasisakęs dėl suvažiavimo ir politinės gudų krypties, bet aš „Głos Litwy“ birželio 14 d. nr. 25 stengiaus atsargiau tai vertinti, nusistatydamas kantriai laukti tolesnės lenkiškai gudiškų santykių raidos. Neapsirikau, nes jau tuoj po suvažiavimo ėmė pas mane lankytis tai vienas, tai kitas gudas, šiltai kalbėdamiesi apie lietuviškai gudiškus santykius, ir tie santykiai antroje 1919 m. pusėje ir ypačiai 1920 m. iš viso, ir labiausiai mūsų Vilniuje, taip suartėjo, jog tikrai įgijo giminiškos šilumos ir ypačiai vaizdingai pasireiškė griežtu bendradarbiavimu 1921 m. priešrinkiminėj priešlenkiškoj veikloj, efektingai pačios lenkų valdžios 1922 m. vasario 5 d. užantspauduoti 20 lietuvių ir 13 gudų veikėjų ištėmimu iš Vilniaus į Kauną⁵⁴).

---

54) Nepavykus gauti „Trimito“ 1938 m. vasario 4 d. nr.5(894), kuriame buvo baigtas mano rašinio XV skyr., gaunu jį atpasakoti iš dalies iš atminties, bet ir atsiremdamas kaikuriomis žiniomis iš mano „Vilniaus Golgotos“ (1930 m.).

55) Savo rašinį leidyklai jau atidavęs ir (1959 m. vasarą) pasiskelbęs prašęs medžiagos savo rengiamai Vilniaus darbo atsiminimų II daliai, nelauktai gavau iš gerb. Jono Miškinio trūkusi man I daliai užbaigti 1938 m. vasario 4 d. „Trimito“ nr. 5/894. Neišbraukdamas ką po tiek metų nuo pasakojamųjų dalykų yra mano atmintyje užsilikę, pateikiu čia ir aną trimitinį tekstą mano pasakojimui patikrinti ir papildyti:

Dar Ddžiojo karo metu Vilniaus lenkų veikėjai, kaip žinome, fabrikavo kaimo žmonių „parašus“ už Lenkiją, kuriais paskui Varšuvos politikai vertėsi užsienyje, stengdamiesi paveikti Antantės politikus Lenkijos imperializmo naudai. Dabar paveržę Vilniaus kraštą, dar uoliau puolė „parašų“ rinkti, tik tam vadovavo ne tiek Vilniaus endekai, kiek atvykusi iš Varšuvos organizacija Straž Kresowa ir jos agentai, tiek atvežtieji (Vilčinskis ir kiti), tiek ir pasamdyti vilniečiai (Hrinevičius ir kiti). Balandžio, gegužės, birželio mėn. patiems Vilniaus endekams įvairiuose mitinguose ir šiaip bent kuria proga inscenizuojant Vilniaus miesto gyventojų „reikalavimus prijungti Vilnių prie Lenkijos“, birželio mėn. Straž Kresowa ėmėsi išdirbinėti atitinkamą „Vilniaus kaimo nusistatymą“. Endekų dienraštyje Dziennik Wileński ir nuo birželio 14 d. pačios Straž Kresowa ledžiamame savaitraštyje Ziemia Wileńska, uoliai buvo skelbiami vadinamieji „Głosy ziemi synów“ (žemės sūnų balsai) — įvairių kaimų, valsčių, parapijų, tikrų ir netikrų susirinkimų „nutarimai“, neva šimtų ir tūkstančių „dalyvių“ ar bent jų „igaliotinių“ parašais aprūpinti. Čia „mes mel-džiamės lenkiškai ir jaučiamės lenkais, Lietuvai priklaus-

syti nenorime“, čia „esame iš senų senovės lenkai“ (z dziadow pradziadow), čia „rašomės pod Polszcę“, čia „nenorime Lietuvos, paskui kurią stovi rabušnik Niemiec“, čia „Lietuvai ir Vokietijai priklausyti nenorime“ ir t.t. Sugretinant tuos nutarimus vienus su kitais, aiškiai buvo matyti, kaip jie dažnai pažodžiui esti kartojami ir iš viso iš anksto Vilniuje parengiami. Patikrinant juose rodomus „dalyvių“ skaičius, aiškėja nepaprastas reiškinys: tamsiame, neraštingame Vilniaus kaime „rašėsi“ šimtai ir tūkstančiai. Ir kas dar „rašėsi“: ne tik „lenkai“, bet ir gudaix), ir gryniausieji lietuviai! „Nutarimai“ dažniausiai buvo skelbiami nepažymint jų die-nos, o kitų kaimų nenurodant apskrities nei valsčiaus. Nekartą susekdavome, jog skelbiamųjų kaimų iš viso nėra Vilniaus krašte, pažymėtąją ir net nepažymėtąją dieną kaime ar miestelyje nebuvo jokio susirinkimo, tad ir nutarimo ir t.t. Jei kur tikrai jie būdavo, paprastai žmonėms nebūdavo aiškinamas politinis jų nutarimas, tik reikalas „popierių“ pasirašyti miltams, žibalui, druskai gauti.

Tokie „miltiniai“ nutarimai buvo pakišami ir lietuviams, kiek šie nebuvo įspėti mūsų kunigų ir šiaip susiratusių žmonių. Nenuostabu, jog endekų spauda, jų rengiami Vilniaus mitingai ir Straž Kresowa agentai tuoj ėmė pulti kunigus lietuvius ir, negalėdami paveikti prieš

---

x) Pasitaikydavo ir sąmoningų politikos spekuliantų, kaip „gudas Lučko“, kuris „Straž Kresowa“ birželio 18 d. inscenizuotame „Ūkininkų suvažiavime“ sakėsi „gudų, kurie jaučiasi nuoširdžiais (szczerymi) lenkais“, vardu.

juos vyskupo lietuvio, greit ėmė jiems taikinti smurto priemonės. Bene pirmiems jos buvo pritaikintos Aukštadvario kunigams, kai birželio 28 d. Vilniun buvo išvežti klebonas Šlamas ir kuriamos vidurinės mokyklos direktorius kun. Grigonis. Kam tat buvo daroma, aišku iš to, jog, tik juos išvežus, Aukštadvaryje buvo sudarytas susirinkimas ir „nutartas“ susijungimas su Lenkija! Šitokie kunigų išvežinėjimai greit virto mėgiamiausią lenkų priemonę prieš lietuvius ir šiaip ištikimus Lietuvai žmones.

Priešveikti šitokiai nešvariai, purvinai politikai, lenkų kariuomenės ir administracijos visaip kaip palaikomai, žinoma, nelabai tegalėjome, ne tik neturėdami čia savo kariuomenės, bet ir neleidžiami laisvai pasijudinti. Turėjome tenkintis neorganizuotu atskirų asmenų veikimu, ypač moraline kunigų įtaka vietose, o taip pat savo spaudos lietuvių ir lenkų kalba iškėlimu aikštėn tų ar kitų mūsų susektų lenkų veikėjų suktybių ir įspėjimu prieš tai kaimo visuomenės. Liepos mėn. tam atgaivino-me 1915 m. rugpiučio mėn. nutrūkusį populiarių mūsų savaitraštį „Aušrą“ ir prieš Žiemią Wileńską įsteigėme (VI.17) savąjį savaitraštį Nasza Ziemia; mūsų laikraščių redaktorius ir leidėjas buvo buvęs Suvalkų gimnazijos kapelionas kun. dr. Juozas Stankevičius.

Viena iš priemonių Vilniaus miestui laikyti savo rankose ir iš viso jam lenkinti buvo dar gegužės mėn. generalinio komisaro⁵⁶⁾ Osmolosvskio paskelbtieji įsakymai nr. 15 ir 17 apie miesto tarybos rinkimus, prie kurių buvo pritraukti dar keliasdešimt tamsių ir demoralizuotų

---

56) 1938 m. spaudos riktas: konsulo.

aplinkinių kaimų, o pačios tarybos ir valdybos kalba buvo nustatyta lenkiška. Toksai paliepiamas aiškiai nukreiptas prieš nelenkus ir šiaip dar neapsisprendusiame krašte nustatęs lenkų privilegiją, sukėlė net pačius lenkų socialistus, kurie birželio 20 d. savo P.P.S. vyriausios tarybos nutarimu prieš tai protestavo. Mes apsvarstėme rinkimų tvarką savo organizacijose ir spaudoje, pasmerkėme jas spaudoje ir atsisakėme rinkimuose dalyvauti.

Progai pasitaikius, birželio 12 d. Głos Litwy nr. 23 priminiau Osmolovskiui dar balandžio mėn. mūsų įteiktąją promemorią, kuriai jis pritaręs ir žadėjęs Varšuvos pritarimą, bet atsakymo vis nedavęs ir, priešingai savo pasižadėjimui lietuviams visiškos lygybės su lenkais, gegužės 22 d. slapta išakęs geležinkelių valdybai priiminti tarnybon tik lenkus, išskyrus 30 „konceduotųjų“ lietuvių. Kad ir kaip stengėsi Osmolovskis susekti, kas man nurašė jo slaptąjį įsakymą, nepavyko⁵⁷⁾).

Nevisai vyko lenkų politikams su gudais. Varšuvos veikiamas Povilas Aleksiukas suorganizavo birželio 9 ir 10 d. Vilniaus ir Gardino kraštų gudų veikėjų suvažiavimą, bet ir pats, pirmininkaudamas jame, tedižo pasisakyti už nepriklausomą nuo Lenkijos Gudiją ir Gudijos federaciją su Lietuva, o Lenkijos atžvilgiu sakėsi labai atsargiai. Suvažiavimas dar aiškiau tai pabrėžė savo nutarimuose, pripažindamas sau valdžia 1918 m. Mense išrinktąją gudų respublikos tarybą, pasisakydamas už nepriklausomąją gudų ir lietuvių valstybę ir paties Pilsudskio balandžio mėn. atsišaukimą Vilnių pasiėmus paversdamas „Laisvos gudų-lietuvių valstybės atgaivini-

---

57) Nurašė lenkas!

mu“, o taip pat reikalaujamas tuoju kurti tautinę gūdų kariuomenę, kuri atvaduotų dar rusų laikomą Gudijos dalį. Suvažiavimas išrinko Vilniaus ir Gardino krašto⁵⁸⁾ vyriausiąją tarybą, kurios priekyje pastatė ne Aleksiuką, tik inž. Klaudiją Duž-Duževskį (vėliau Kaune)^{xx)}. Tuo tarpu, Varšuvos įkvėpimu „Lietuvos lenkų tautos taryba“ suvažiavusiems gudams tą pat vakarą buvo surengusi net rautą, kuriame lenkų veikėjai (buvo gen. Rydz-Smigly, kap. Sławek ir kiti) sakė komplimentus ir visai juos sau lenkė, nors tie, atsakydami, neslėpė laiką lenkų kariuomenę Gudijoje okupantais ir pareiškė: „mes Jums, lenkai, jokių pažadų nedarome“.

Suvažiavimo nutarimai Varšuvos politikams buvo šaltas dušas, bet atsipeikėję toliau mėgino gudus sau lenkti. Pasinaudoję tuo, jog Duševskis gavo vykti Varšuvon ir jos politikus veikti gudų siekimų naudai, o santykiams užmegzti buvo reikalingas jau sukinęsis po Varšuvą Aleksiukas, be to, per Varšuvą Zakopanėn važiavo žinomas gudų veikėjas, sunkiai džiova sergąs Jonas Luckevičius (greit jis pasimirė), lenkai paskelbė juos tris esant gudų delegacija, atvykusia Pilsudskiui pareikšti gudų tautos norą priklausyti Lenkijai! Kad ir tiek gudų

---

58) gudų.

xx) Pirm. Duševskis, vicepirmininkai M. Kochanovičius ir Jonas Stankevičius, sekretorius T. Taraškevičius, nariai Hrybas, Čarapukas, Aleksiukas, Falkevičius ir kiti, kandidatai Antonovas, Miadziolkaitė ir kiti. Paminėjau tuos, su kuriais teko susipažinti, su kai kuriais ir dirbti.

taryba, tiek Duševskis viešai tai paneigė, bet Aleksiukas vis labiau buvo įtraukiamas į lenkų politikos pinkles, iki virto paprastu pirktiniu jos agentu.

Mums teko tik iš šalies stebėti gudų ir lenkų santykius. Mes net nevienodai buvome nusistatę dėl jų ir taktikos atžvilgiu. Gyvas ir nekantrus Vaižgantas str. „Gudų diplomatijos klausimai“ („Nepr. Liet.“ birželio 13 nr. 40) gudams prikišo, kam jie tariasi su lenkais, kurie pripažįsta tik „nuo lenkų priklausomas nepriklausomybes“, ir nesikalba su lietuviais, su kuriais sąjungoje teatsvers „ryjantį lenkų gaivalą“. Tuo tarpu aš bemaž tą pat dieną (birželio 14 d.) Głos Litwy nr. 25 pabraukiau, jog lenkai gavo dėl gudų suvažiavimo apsigauti, priminiau jo nutarimą lietuvių atžvilgiu ir pažymėjau jų rezervuotumą Varšuvai. Nors aš po to kun. Tumą buvau išpėjęs, kad nesiskubintų gudų pulti ir lauktų kas toliau bus („mus kai kas pabarė“, sakosi Tumas nr. 49!). bet lenkų spaudoje pagavus žinią apie tariamąją gudų delegaciją, birželio 25 d. str. „Gudai dedasi su lenkais?“ N.L. nr. 49 dar smarkiau juos puolė, kaltindama slaptomis rezoliucijomis, politinių vekselių dalijimu į visas puses niekam jų nemokant ir t.t. Tačiau po dviejų dienų (Nr. 51) N.L. gavo tai atšaukti („Na, dabar tai bent aišku!“), gudams viešai paneigus lenkų skelbtą žinią apie „delegaciją“.

Tvirtai laikydamasis Lietuvos Tarybos 1918 m. rudėnį užmegztų santykių su gudais ir matydamas Lietuvos vyriausybę aiškiai tai pažymint įsteigus gudų reikalams ministeriją (ministeris Voronko), bet pažinęs tik prieškarinius Vilniaus gudų veikėjus, kurių dabartiniame Vilniuje nebebuvo, turėjau tenkintis pašalinio stebėtojo vaidmeniu ir spaudoje sakyti labai atsargiai. Tačiau kaip tik po suvažiavimo patys gudai vienas po kito ėmė

į mane kreiptis, tartis, vis labiau aiškėjo reikalų bendrumas, tad ir vienodos taktikos reikalas, taip, jog ilgainiui, ypačiai 1921 m., drąsiai galima sakyti, bendras mūsų ir jų veikimas prieš lenkų okupaciją virto nuoširdžia brolybe, kurią patys lenkai turėjo pripažinti, 1922 m. pradžioje drauge iš Vilniaus ištremdami 33 veikėjus: 20 lietuvių ir 13 gūdų⁵⁹⁾.

(1938 m. vasario 4 d. „Trimitas“ nr. 5/894).

I-sios knygos pabaiga

---

59) Neperdirbinėdamas 1937-1938 m. „Trimite“ spausdinto atsiminimų teksto, gavau jame palikti nemažai vėliau pasikeitusių dalykų. Gal reikėjo daugiau atitinkamų priedų, bet jų ir taip netrūksta.

T U R I N Y S

Vilniaus darbo atsiminimų metrika	psl. 5
I. Kaip aš virtau vilniečiu	9
II. Lietuvos sostinėje vokiečių okupacijos metu	20
III. Baigiantis 18-siems metams	29
IV. Prieš susirėmimus su lenkais	45
V. Su pirmaisiais lenkais	55
VI. Kapsuko teismas	71
VII. Kapsuko valdžia	91
VIII. Švietimo komisariatas, vyskupas Matulevičius ir tikybos pašalinimas iš mokyklos	105
IX. Vilniaus lietuviai revoliucinės valdžios metais	120
X. Antrųjų lenkų pirmosios dienos	138
XI. Šūkliai ir darbai	177
XII. „Nepriklausomoji Lietuva“	208
XIII. Virstame lenkų publicistais	224
XIV. Pirmoji kelionė Kaunan(1919.VI.1-6)	
XV. Kaikurie 1919 m. birželio mėn. Vilniaus dalykai (ir priedas psl. 298)	279